

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TÉREY JÁNOS versei 121
LACKFI JÁNOS versei 123
ALICE MUNRO: Fa (*novella*) 126
KOVÁTS JUDIT: Eltagadva, elhallgatva (*regényrészlet*) 139
POLGÁR ANIKÓ verse 148
POLGÁR ANIKÓ: A mitikus monumentalitás mitikus mintázatai
(*N. Tóth Anikó beszélgetése*) 149
TURCZI ISTVÁN versei 161
BALLAGI ZSIGMOND versei 162
DREFF JÁNOS: Töredékek az írói javadalmazás szükségességének
mibenlétéről (*próza*) 164
BERKA ATTILA: A csodaizé (*novella*) 174
BENCSIK ISTVÁN: Az iskola határán túl (*Megjegyzések az
életmű-kiállításához*) 179
FEKETE VALI: Életmű és Töredék (*Gellér B. István Növekvő Városáról
és Hajdu István monográfiájáról*) 182
MESS BÉLA: A toboz és a tobozmirigy (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 187

*

- BECK ANDRÁS: Szakítópróba (*A Nihil és vidéke II.*) 195
KARINTHY FRIGYES: Nihil 204
Vita. Hozzászólások Beck András Karinthy-tanulmányához:
KAPPANYOS ANDRÁS, KÁLMÁN C. GYÖRGY, FEKETE RICHÁRD,
DECZKI SAROLTA és BERECS ÁGNES írásai 205

*

- SZILÁGYI ZSÓFIA: Tehát elkezdődött (*Tompa Andrea: A hóhér háza*) 214
NÉMETH GÁBOR: A latin betűk (*Kezdő írók kézikönyve*) 219
KAPPANYOS ANDRÁS: A lápvidék szexepilje (*Seamus Heaney: Hűlt hely.
Válogatott versek*) 222
KÓBOR MÁRTA: Fél lábbal táncolni (*Jeney Éva–Józan Ildikó: Nyelvi álarcok.
Tizenhárman a fordításról*) 226

2011

FEBRUÁR

El a kezekkel a magyar filozófusoktól! (*tiltakozás*) 232

Színes képek jegyzéke

BENCSIK ISTVÁN művei (Horváth Gábor fotói):

1. Kék hullám (Kocsis Zsuzsával)
2. Katyni szarkofág
3. és 4. „Örök időkre megigézett a görög istennő lába” – Bohumil Hrabal (Kocsis Zsuzsával)
5. Katyni töredék (Kocsis Zsuzsával)
6. Kocsis Zsuzsa: Rés – ultramarinkék plasztika

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

DEBRECENBEN: SZIGET Egyetemi könyvesbolt.

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. – Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16. – Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

690,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LIV. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4140,- Ft, a II. félévre 3450,- Ft,
egy évre belföldre: 7590,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Az ECHO BÚCSÚESTJÉT tartották meg 2011. január 17-én a Művészetek és Irodalom Házában a lap utolsó számának bemutatójával. A nívós pécsi kulturális szemle tizenhárom évfolyam után volt kénytelen megszűntetni tevékenységét.

*

GELLÉR B. ISTVÁN Munkácsy-díjas képzőművész *Növekvő Város – Töredékek* című kiállítása 2011. január 16-ig volt megtekinthető a Pécsi Galériában. Gellér B. István hosszú évek óta alakuló grandiózus művészi projektjével a *Növekvő Város* honlapján is meg lehet ismerkedni: www.gellerbistvan.hu.

*

KESERÜ KATALIN: LANTOS című kötetének bemutatója 2011. január 25-én volt a Művészetek és Irodalom Házában. A kötetéről *Keserü Katalin* művészettörténész, a kötet szerzője, *Lantos Ferenc* Kossuth-díjas festőművész és *Aknai Tamás* művészettörténész beszélgettek.

*

A PÉCSI KODÁLY KÖZPONTOT 2010 decemberében adták át. A *Pannon Filharmonikusok* megnyitó koncertjén *Maxim Vengerov* hegedűművész karmesterként mutatkozott be, s az est vendége volt *Ránki Dezső* kétszeres Kossuth-díjas zongoraművész is. Gazdag programsorozat jellemezte januárban az új zenei központot.

A NEMZETI FILHARMONIKUS ZENEKAR Dvořák-műveket adott elő *Kocsis Zoltán* vezényletével, *Natalia Gutman* cselóművész közreműködésével január 11-én.

A PANNON FILHARMONIKUSOK a Liszt-év egyik első hangversenyén adták elő Liszt Ferenc *Krisztus* oratóriumát a Kodály Központban 2011. január 20-án. A *Peskó Zoltán* zeneigazgató vezényelte koncerten közreműködött *Alessandro Codeluppi*, *Geiger Lajos*, *Cser Krisztián*, *Váradai Zita* és *Kovács Annamária* operaénekesek, valamint az MR Énekkar, a Honvéd Férfikar és a Budapesti Stúdió Kórus. A koncertet másnap megismélték a budapesti Művészetek Palotájában és január 22-én a bécsi Stephansdomban.

Szerzőink

Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Lackfi János (1971) – költő, műfordító, a *Nagyvilág* szerkesztője, Zsámbékon él.

Alice Munro (1931) – kanadai író, első novelláskötete 1968-ban jelent meg, művei tizenhárom nyelven láttak eddig napvilágot.

Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Kováts Judit (1961) – szerkesztő, a *Feliciter* Kiadó igazgatója, Nyíregyházán él.

Polgár Anikó (1975) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.

N. Tóth Anikó (1967) – író, kritikus, Ipolyságban (Szlovákia) él.

Turczi István (1957) – költő, író, műfordító, a *Parnasszus* főszerkesztője.

Ballagi Zsigmond (1935) – tudományos kutató, Budapesten él.

Dreff János (1975) – író, Dunaújvárosban él.

Berka Attila (1976) – író, a *Spanyolnátha* szerkesztője, Budapesten él.

Bencsik István (1931) – Kossuth-díjas szobrászművész, Pécsváradon él.

Fekete Vali (1965) – esztéta, kritikus, Pécsen él.

Mess Béla (1927) – anatómiaprofesszor, a PTE professor emeritusa, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

Beck András (1961) – kritikus, Budapesten él.

Kappanyos András (1962) – irodalomtörténész, egyetemi oktató, Budapesten él.

Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budakeszin él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus. A PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Pécsen él.

Deczki Sarolta (1977) – irodalmár, filozófus, kritikus, Budapesten él.

Berecz Ágnes – művészettörténész, kritikus, New Yorkban él.

Szilágyi Zsófia (1973) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Németh Gábor (1956) – író, szerkesztő, Csobánkán él.

Kóbor Márta (1971) – szakfordító, a PTE BTK Francia Tanszékének oktatója, Pécsen él.

TÉREY JÁNOS

Dünaburg, Dünaburg!

Lanczkor Gábornak

*Dünaburg, Dünaburg,
Te nyomasztóbb mindennél!
Kiszáll az ember a tetszőleges járműből,
És bújna vissza azonnal,
Menekülne ebből a városból,
Ahol a nyár október végét játszik.
A két farkaszemet néző pláza is holtponton.
Körkörös, posztszovjet szomorúság.
Mindent értek, Mark Rothko vörösét,
Sárgáját és gesztenyebarnáját
(Dünaburg múzeumában, az eredetijükhöz
„Maximálisan hasonló” másolatokon).
Az erődítmény csillagalaprajza a bélyeg a tájon.
A fútca kihaltabb, mint az idétlen horrorfilmekben.
Akit ide köp ki teremtője,
Élete véletlenjét nem köszöni.*

Arcátlanul

*Ilyen egy, ilyen egy Küklopsz,
Öreg és romantikátlan,
S a mérgességig másnapos.*

*Hidakról köpköd a sétahajók
Fedélzetére. (Üvegbúra óvja
Az utasokat, bár döbrent az arcuk.)*

*Látja, nemcsak elkopott, de tönkrement a Föld.
Egyetlen szeme alatt mélyültek a ráncok.
Van kedvezőbb út, van szelídebb létező.*

*A pad alatt, melyen ül, karácsonytöredékek.
Ami szól, ami szól: révületes rock.
Körülötte lom, úrszemét, ilyesmi.*

*Ilyen egy, ilyen egy Küklopsz,
Öreg és romantikátlan,
S a mérgességig másnapos.*

Idegentest

*A fattyú színe vörös.
Pinceszagú a ruhája.
A fattyú szíve fehér, a szívében
Csömör, idegentest érzete:
Önmaga mint idegen test
A vasárnap damasztabrosza mellett;
S a fattyú mint önmaga kényelmetlensége,
A szorongás agyonhasznált szerveiben.*

*A fattyú azt panaszolja,
Az aljasságnak arzenálja van:
Kábé minden harmadik halandó káros rá,
Károsak rá, akik nagy mellénnyel zúdulnak ki
A koncerttermekből, ligetektől és stadionokból,
S feszülten kémlelnek szét:
Mindegyiknek útjában van a vörös.*

*„Szalmabábuk!, ti talpig üresek”,
Suttogja a fattyú,
„Kívánom szívből,
Hamvaim hizlalják a földet,
Tegyétek zsírossá és termékennyé,
Ha már boldogulni fölötte nem sikerült.”*

Varázs

A cipész kitérte az ablakot, ujjongás fogta el, hiszen a pézsmaszagú lábbelik, az orrvásító csirizek és komisz, harapós kis szegek világából immár a határtalan vonzásába libbenhetett, tarka pillangószárnyai nőttek, minden egyes szín izzását érezte a bőrén, nem is gondolta, hogy repülni ilyen féktelen, bár rövid ideig tartó gyönyörűség.

A tűzoltó lélekszakadva loholt az utcán, hiszen a mellkasa közepén hatalmas, vérlucskos üreg tátongott: a szíve egyszer csak kapta magát, és kiugrott a helyéről, most ott fut a poros utcán, kapják el, emberek, nem látják, ahogy pattog, öklömnyi húscsomó, de nekem a legfontosabb, muszáj követnem, a malomtő fele tart.

A harangozó mindig sejtette, hogy a kiszáradt patakmeder terméketlen sziklaágya előbb-utóbb vízzel telik fel, hatalmas áradástól részegülten fortyog, tengerré duzzad, csak nagyanyónak volt régen ilyen mérhetetlen, kövér dunyhája, amelynek öblébe gyerekkorában mindig mélyen bevackolódhatott. Mikor a kócos, vén boszorkány meghalt, így hívták őt faluszerte, az emberek az unoka eszelős zokogásával mit sem törődve az udvarra vonszolták, és elégették a kicsi ház minden holmiját, a molykukacokkal teli dunnák úgy sziporkáztak, mint a borkén, de most itt ez a hatalmas, örvénylő, kékes duzzanat, a harangozó borzongó bőrét pikkelyek lepik el, légszomja támad, és tudja, csak odalenn tud majd egy igazán mélyet szippantani.

*A pék dagasztó keze aránytalanra nyúlik,
mintha borosüveg torzító lencséjén
keresztül nézne rá valaki, már eléri a fák tetejét,
mindig is szerette volna markába fogni
a madarakat, ezeket a liktető, borzas
gombócokat, ni, hogy fészkelődnek,
de hogy valakinek így nyúlhat a karja,
arra egyszerűen nem számítottak,
nem bántlak titeket, nem értitek, ti buták,
gömbölygeti, majd égbe hajigálja őket a pék.
Míg nem aztán éles fájdalom kezdi szaggatni
a húsát, nyilván az előbb simogatott
sasfióka szülei azok, elviselhetetlenül
éles érzés, és elviselhetetlenül távoli,
egyszerűen nem tudja közelebb
hajtogatni magához ormótlan karját,
a tésztát akarta felszelni megfelelő porciókra,
a teste maga is tészta, megkelt, fehéres,
tohonya anyag, nagyon-nagyon furcsa
és vörhenyes így darabokra szelve.*

*A mentők összeszedték a szanaszét
heverő hullákat és hörgő sebesülteket,
a rendőrök tanácstalanul hümmögve
jegyzeteltek, vajon ha valóban az a
finomra őrölt, zsáknyi varázsgomba-por
tehet az egészről, amelyet a pékség
polcán találtak, ugyan miféle ámokfutással
vagy összeesküvés-elmélettel magyarázható
a dolog, ugyan ki vetemedett volna arra,
hogy ekkora pusztítással kísérletezzen
egy ilyen ártalmatlan terepen?*

Hármashangzat

Julinak

*Köröttünk szűkülő-táguló világok,
alattunk az erdei pad pirosra mázolt
deszkája, a festék alatt mint lövészárkot,*

*úgy szenvedte ki alagútjait a szű a fában,
száguldozhatnánk mi is halálra váltan
labirintusai sötétjén, de fényes táj van*

*kiterítve elénk, plüss-tömorségű zöldje,
ha ráközelítünk, széjjelmállik zörögve
ezer levélre, az erezet-közökbe*

*élősködők tapadnak, a parazitákra
újabb paraziták, az utolsó parányra
is tapad egy baktérium, láthatatlanságba*

*így hátrál végtelenülve a látvány,
szánkázik a szétnyíló szárú létrán,
míg ismerősen pillant ránk dombok huplis hátán*

*kastély, középkori rom, barokk templom,
tekeredik az időszalag, a múlt kútmélyéig von
– visszafele játszott dallam egy lanton –*

*a templom tövében most egy ember
ballag, kezében meszes vederral,
ujjlenyomatai labirintusa mésszel feltelt,*

*de visszazuhanunk a padra a messzeségből,
fotonok esője dől a fejünkre az égből,
a létszám: egy kutya, egy kislány, egy felnőtt,*

*s mielőtt nekivágnánk a hegynek,
három vizespalackot bontunk, inni egyet,
minden kortyban atomok dideregnek,*

*s a különböző szintig kiürült három palacknak
fuvola-száján a levegő-részecskék fennakadnak –
valószerűtlen tisztán csendül a hármashangzat.*

Fa

Roy kárpitos és műbútorasztalos. De vállalja székek és asztalok újraillesztését is, ha kiesett belőlük egy-egy csap vagy láb, vagy más módon rongálódtak meg. Ma már nem sokan végeznek ilyen munkát, így több megbízást kap, mint amennyit el tud végezni. Nem tudja, mit csináljon. Segédet azzal az ürüggyel nem vesz fel maga mellé, hogy a kormány egy csomó aktát volna elé, de valójában inkább megszokta, hogy amióta a hadseregből leszerelt, egyedül dolgozik, és nehezen tudná elképzelni, hogy valaki állandóan ott van körülötte. Ha a feleségével, Leával, született volna fiuk, őt talán idővel érdekelhette volna a munka, aztán ha eljött volna az ideje, belépett volna a műhelybe. Vagy ha csak lányuk született volna. Egyszer arra gondolt, hogy a felesége unokahúgát, Diane-t tanítja ki. Gyerekkorában sokat lógott a műhely körül, figyelte őt, és miután férjhez ment – hirtelen, tizenhét évesen –, segített ebben-abbán, mert szükségük volt a pénzre. De gyereket várt, és a terpentín, a fapác, a lenolaj meg a lakk szagától és a fa füstjétől rosszul lett. Legalábbis Roynak ezt mondta. Leának az igazi okot is elárulta: a férje szerint ez nem nőnek való munka.

Úgyhogy most van négy gyereke, és egy idősotthonban dolgozik a konyhán. Úgy tűnik, a férje szerint ez így rendben van.

Roy műhelye a ház mögötti fészerben van. Fatüzelésű kályhával fűti, és ahogy elkezdte beszerezni a tűzifát, az is újabb vállalkozáshoz vezetett, ami magánjellegű, de nem titkos. Vagyis mindenki tud róla, de senki nem sejti, mennyit törí rajta a fejét, milyen fontos a számára.

A favágás.

Roynak van egy négykerék-meghajtású teherautója, egy láncfűrészke meg egy négykilós hasítófejszéje. Egyre több időt tölt kint az erdőn, vágja a fát. Többet, mint amennyire szüksége van, ahogy kiderült – úgyhogy újabban árulja is. A modern házakban gyakran tartanak kandallót a szalonban, az ebédlőben és egy kályhát a nappaliban. És folyton tüzelnek – nemcsak partik idején meg karácsonykor.

Mikor elkezdett kijárni az erdőre, Lea aggódott miatta. Aggódott, nem éri-e baleset odakint egymagában, de azért is, hogy nem fogja-e elhanyagolni a vállalkozását. Nem úgy értette, hogy a munkája minősége szenvedné meg, hanem az időbeosztása. – Nyilván nem akarsz csalódást okozni az embereknek – mondta. – Ha valaki azt mondja, hogy egy bizonyos időn belül kér valamit, akkor arra oka van.

Lea úgy képzelte, hogy ez a vállalkozás afféle kötelesség – amivel Roy az embereknek akar segíteni. Kínosan érezte magát, amikor Roy felemelte az árakat – ahogy voltaképp Roy maga is –, és széltében-hosszában magyarázta, milyen sokba kerül az alapanyag.

Amíg Lea is dolgozott, Roynak nem esett nehezére, hogy az után induljon ki az erdőre, amikor ő már elment, és próbáljon hazaérni, mire ő is megérkezik. Lea asszisztensként és könyvelőként dolgozott egy fogorvosnál a városban. Jó munka volt, mert Lea szeretett beszélgetni, és jó volt a fogorvosnak is, mert Lea kiterjedt és hűséges családból származott, akiknek eszükbe se jutott más fogorvosnál kezelteni a fogukat, mint az ő főnökénél.

Ezek a rokonok, Bole-ék, Jettersék, Poole-ék elég sokat jártak náluk is, és Lea is sűrűn látogatta őket. A klán tagjai nem mindig élvezték egymás társaságát, de vigyáztak, hogy ki ne maradjon valamiből. Karácsonyra vagy hálaadásra húszan-harmincan préselődtek össze valamelyiküknél, és egy átlagos vasárnapra is jutott belőlük egy tucat – tévét néztek, beszélgettek, főztek és ettek. Roy is szeret tévézni, szeret beszélgetni, szeret enni, de ezekből egyszerre kettőt már nem, hármát meg végképp. Úgyhogy amikor az ő házukban jöttek össze vasárnap, rákapott, hogy kimegy a fészerbe, komlógyertyánból vagy vadalmából tüzet rak – a kettő közül valamelyikből, bár az alma illata különösen édes és megnyugtató. Ott kint a szabadban, a pácok meg az olajok mellett egy üveg whiskyt is tartott a polcon. Tartott whiskyt a házban is, és nem is fukarkodott vele társaságban, de az az ital, amit magának töltött a fészemben, jobban ízlett, ahogy a füstnek is kellemesebb volt az illata, ha nem volt ott senki, és nem kérdezte: hát nem csodálatos? Ha a bútorokkal dolgozott, vagy ha kiment az erdőbe, sosem ivott – csakis ezeken a látogatókkal terhelt vasárnapokon.

Abból, hogy így egymaga kivonul, nem lett semmi gond. A rokonok nem érezték mellőzve magukat – mérsékelten érdekelték őket a Roy-féle emberek, akik csak úgy beházasodtak a családba, még gyerekeket se produkáltak, és nem úgy működnek, mint ők. Ők nagydarabok, tolakodók, beszédesek. Roy meg alacsony, magának való, hallgatag. A felesége könnyed alkat, úgy szerette Royt, ahogy van, és nem korholta, nem is mentegette.

Mindketten úgy érezték, többet jelentenek egymás számára, mint azok a házaspárok, akiket elárasztanak a gyerekek.

Múlt télen Leát majdnem teljesen leteperzte az influenza és a bronchitis. Úgy gondolta, minden baktériumot elkapott, amit az emberek a fogorvosi rendelőbe hoztak. Kilépett – azt mondta, egy kicsit amúgy is belefáradt a munkába, és több időt szeretne arra szánni, amire mindig is vágyott.

De Roy sosem tudta meg, mi is az. Lea ereje hanyatlani kezdett, és nem sikerült összeszednie magát. És ez láthatólag mélységesen megváltoztatta a személyiségét. A látogatóktól ideges lett – a családjától a leginkább. A beszélgetés fárasztotta. Nem akart sehova menni. A házat eléggé rendben tartotta, de a teendők között mindig pihent, így a legegyszerűbb rutinfeladatra is ráment az egész napja. A tévétől elment a kedve, bár ha Roy bekapcsolta, ő is nézte, és eltűnt a kerek, vidám alakja is, vékony lett és formátlan. A melegség, a sugárzás – ami megszépítette – teljesen eltűnt az arcáról és barna szeméből.

Az orvos felírt neki néhány tablettát, de Lea nem tudta megállapítani, használnak-e valamit. Az egyik nővére elvitte egy holisztikus kezelésre, ahol egyetlen alkalom háromszáz dollárba került. Lea erről sem tudta megállapítani, segít-e.

Roynak hiányzik a régi felesége, akit megszokott, hiányzik a humora meg az energiája. Vissza akarja kapni, de nem tehet semmit, csak türelmes ezzel a komor,

apatikus nővel, aki néha úgy legyint a kezével az arca előtt, mintha pókháló zavarná, vagy indák hálójába akadt volna. De ha a látásáról kérdezik, közli, hogy semmi baja.

Már nem is vezet. Nem mond semmit arra sem, hogy Roy kimegy az erdőbe.

Majd lerázza magáról, mondja Diane. (Diane körülbelül az egyetlen, aki eljár még hozzájuk.) Vagy nem rázza.

Nagyjából ezt mondta az orvos is, csak sokkal óvatosabb kifejezésekkel. Azt mondja, a gyógyszer, amire beállította, nem fogja engedni, hogy nagyon mélyre menjen. De mennyire mély a nagyon mély, tűnődik Roy, és honnan lehet azt tudni?

Néha talál egy erdőt, ahol a fűrésztelepiek irtást végeztek, és a koronákat a talajon hagyták. És néha talál olyat, ahol az erdőigazgatóság járt, és megjelölték azokat a fákat, amiket szerintük ki kéne szedni, mivel betegek, göcsörtösek, nem jók faanyagnak. A komlógyertyán például nem jó faanyag, se a galagonya, se a közönséges gyertyán. Mikor Roy egy ilyen erdőt talál, megkeresi a gazdát, vagy a tulajdonost, és ha az árban megegyeztek, bemegy, és kihozza a fát. Ennek a tevékenységnek a nagyja késő ősze esik – mostanra, novemberre, december elejére –, mert ilyenkor lehet tűzifát eladni, és teherautóval ilyenkor a legjobb az erdőbe jutni. A gazdák manapság már nem tartanak jól járható erdészeti utat, ami egész hátra vinne, mint amikor maguk vágják és vontatták ki a fát. Az embernek néha át kell hajtania a földeken, és ezt évente csak kétszer lehet: mielőtt a földet fölszántották, és miután learatták.

Aratás után jobb, amikor a talajt megkeményíti a fagy. Most ősszel ráadásul nagyobb igény is van fára, mint valaha, Roy egy héten kétszer-háromszor is kint jár.

A fákat sokan a levelük alapján azonosítják, vagy a szokásos formájukról és méretükről, de Roy a lombtalan erdő mélyén a kérgükről is felismeri őket. A komlógyertyának, ennek a súlyos, megbízható tűzifának repedezett, barna a kérge a zömök törzsén, de az ágai a végükön simábbak, és határozottan vörösek. A cseresznye az erdő legfeketebb fája, a kérge mutatós pikkelyekből áll. A legtöbben meglepődnének, ha látnák, milyen magasra nőnek itt a cseresznyefák – egyáltalán nem olyanok, mint egy gyümölcsösben. Az almafák jobban hasonlítanak gyümölcsösbeli társaikra – nem olyan magasak, a kérgük nem annyira pikkelyes és fekete, mint a cseresznyének. A kőris katonás fa, a kérge bordás, mint a kordbársony. A juhar szürke kérgének szabálytalan a felszíne, az árnyékok fekete sávokat vonnak, ezek néha elnagyolt téglalapokat alkotnak, néha nem. Van valami kényelmes nemtörődömség a kérgében, illik az otthonosan ismerős juharfához, amit az emberek általában maguk elé képzelnek, ha elképzelnek egy fát.

A bükkfák és a tölgyek más lapra tartoznak – van bennük valami jelentőség-teljes, valami drámai, bár egyiknek sem olyan kedves a formája, mint a nagy szilfának, amely már szinte teljesen kihalt. A bükknek van az a sima szürke kérge, az elefántbőr, amibe leggyakrabban szoktak monogramot karcolni. Ezek a karcolások az évek, évtizedek múltán a vékony késrovátkából széles foltokká híznak, végül már a betűket sem lehet kiolvasni, szélesebbek, mint amilyen hosszúak.

A bükk az erdőben harminc méteresre is megnő. Nyílt terepen kiterébélyesedik, ugyanolyan széles, mint amilyen magas, az erdőben viszont felfelé tör, az ágak a koronán erős fordulatokat vesznek, és néha olyanok, mint az agancs. De ennek az arrogáns küllemű fának meglehet az a hibája, hogy megtekeredik az erezte, amit a felrepedt kéregről is látni. Ez azt jelzi, hogy eltörhet, vagy erős szélben kidőlhet. Ami a tölgyfát illeti, ebben az országban nem olyan gyakori, nem annyira, mint a bükk, de mindig könnyű észrevenni. Ahogy a juharfa is olyan, mint a megszokott, szükségszerű fa az udvarban, a tölgyfa is mindig olyan, mint a mesebeli fa, mintha az összes „Egyszer volt, hol nem volt” kezdetű mesében minden erdő csupa tölgyből állna. Sötét, fényes, bonyolultan karéjos levele is hozzájárul ehhez a külsőhöz, de akkor is épp ilyen legendás, amikor a lomb már lehullott, és olyan jól lehet látni a vastag, dugószerű kéreg szürkés-fekete színét és bonyolult mintázatát, meg az ágak ördögi hajlását, kunkorodását.

Roy úgy gondolja, a magányos favágás nem igazán veszélyes, ha az ember tudja, mit csinál. Ha ki akar vágni egy fát, először is megállapítja a súlypontját, aztán belevág egy hetvenfokos éket, hogy a súlypont épp a fölött legyen. Az az oldal, ahol az ék van, természetesen meghatározza, milyen irányba dől a fa. Az ember a túlsó oldalról bevág, nem egészen az ékig, de egy vonalban annak a legmagasabb pontjával. A cél az, hogy átvágja a fát, de a végén hagyjon egy sarokpontot, a fa súlyának a középpontját, ahonnan ki kell dőlnie. A legjobb úgy dönteni, hogy minden más ágtól szabad legyen az útja, de ezt néha egyáltalán nem lehet megoldani. Ha egy fa más fák ágaira támaszkodik, és nem lehet hozzáférni teherautóval, és láncsal kivonatni, akkor az ember a törzset alulról feladarabolja, amíg a felső rész szabadon le nem zuhan. Mikor az ember kidöntött egy fát, és az már az ágain fekszik, akkor úgy tudja letenni a törzset a talajra, hogy átvágja az ágakat, amíg el nem ér azokhoz az ágakhoz, amelyek a levegőben tartják. Ezekre az ágakra nyomás nehezedik – akár meg is hajolhatnak, mint egy íj –, ilyenkor az a trükk, hogy úgy kell vágni a fát, hogy a velünk ellentétes irányba gördüljön, és az ágak le ne üssenek. Mikor a fa biztonságban leért, az ember tűzifa hosszúságúra vágja a törzset, és a fejszével felaprítja.

Néha éri meglepetés. Némelyik szeszélyes tönköt nem lehet fejszével felaprítani: ezeket az oldalukra kell fektetni, és láncfűrészrel átvágni – a fűrészpor, ami így keletkezik, ha a fát az erezzel párhuzamosan vágják, hosszú csíkokban jön le. Némelyik bükköt vagy juhart is oldalt kell felhasítani, a nagy, kerek tönköt az évgyűrűk mentén minden oldalról levágni, míg szögletes nem lesz, hogy a legkönnyebb legyen hozzálátni. Néha a fa pudvás, az évgyűrűk közt gomba nő. De a rönk keménysége általában olyan, amilyennek az ember várja: a fa teste keményebb, mint az ágai, a széles törzsek, ha legalább részben szabadon nőttek, keményebbek, mint a magas, karcsú fák, amelyek az erdő közepén szöktek az ég felé.

Meglepetések. De ezekre föl lehet készülni. És ha az ember fölkészül, nincs veszély. Roy eleinte arra gondolt, hogy az egészet elmagyarázza a feleségének. A folyamatot, a meglepetéseket, a felismerést. De nem tudta, hogyan vágjon bele, hogy Diane-t érdekelje. Néha sajnálja, hogy nem adta át ezt a tudást Diane-nak, amikor még fiatal lány volt. Most már ideje se lenne végighallgatni.

És bizonyos szempontból Roynak a fához fűződő gondolatai is túlságosan személyesek – mohók, szinte kínzóak. Soha semmilyen vonatkozásban nem volt

mértéktelen. De néha esteken át képes ébren feküdni és egy pompás bükkfáról gondolkodni, aminek neki akar fogni, tűnődik, megadja-e magát olyan könnyen, mint ahogy látszik, vagy tartogat valamit a tarsolyában. Elgondolja azt a sok erdőbirtokot a megyében, amit még csak nem is látott, mert a tanyák végében fekszenek, magánbirtokok mögött. Ha olyan úton hajt végig, ami erdőt keresztez, jobbra-balra forgatja a fejét, nehogy valamit kihagyjon. Még ami a céljai szempontjából értéktelen, az is tudja érdekelni. Egy gyertyáncsoport például, ami gyenge is, ágas-bogas is, hogy foglalkozzon vele. Látja a sötét, függőleges bordákat, ahogy lejtősen végigfutnak a halványabb törzseken – emlékezni fog, hol látta őket. Szeretne a fejében minden erdőről, amit lát, térképet tárolni, és noha gyakorlati oka is lenne rá, a teljes igazság ennél jóval bonyolultabb.

Egy-két nappal az első hó után kint van az erdőn, és néhány megjelölt fát vizsgál. Joga van itt lenni: már beszélt a gazdával, akit Suternek hívnak.

Ennek az erdőnek a peremén van egy illegális szemétkerakó. Az emberek inkább erre az eldugott helyre dobják ki a szemetüket, mint hogy elvinnék a megyei lerakóba, aminek a nyitva tartása esetleg nem felel meg nekik, vagy nem esik útba. Roy valami mozgást lát. Kutya?

De akkor az alak fölegyenesedik, és látja, hogy egy ember, piszkos kabátban. Illetve Percy Marshall, ott kotorászik a szemétkerakóban, nézi, mit talál. Régen az ilyen helyeken értékes régi cserépedényeket, üvegeket, sőt akár réz bojler is lehetett találni, de ez ma már nem annyira valószínű. Percy meg amúgy sem tehetséges kukázó. Egyszerűen keresi, mit tudna használni – bár nehéz elképzelni, mit találhatna ebben a műanyag dobozokkal, törött képernyőkkel meg kibelezett matracokkal teli kupacban.

Percy egyedül él egyetlen szobában egy különben üres és bedeszkázott házban innen pár kilométerre, a kereszteződésnél. Járra az utakat, kóborol a patakpart mentén, a városban, magában beszél, néha a félnótás csavargó szerepét játssza, néha a ravasz helybeli színében tünteti föl magát. Az életét, az alultápláltságot, a piszkot, a kényelem hiányát maga választotta. Kipróbálta a Megyei Otthont, de ki nem állhatta a rutint és a többi öregember társaságát. Régen egy egész jól működő tanyája volt, de a gazda élete is monoton – úgyhogy nagy gonddal csúszott lefelé, illegális italmérés, elfuserált betörések, időnként börtön, aztán nagyjából az elmúlt évtizedben a nyugdíjának köszönhetően kissé fölkapaszkodott, és egész jól elboldogult. Még a fényképe is bekerült a helyi lapba, egy kis színes újságcikkkel.

Egy embertípus utolsó mohikánja. A helyi szabad szellem meséi és meglátásai.

Küszködve kapaszkodik fel a szemétkerakóról, mintha kötelességének érezné, hogy egy kicsit elcsevegjen.

– Megy és kivágja azokat a fákat?

Roy azt mondja: – Lehet – gondolja, Percy talán ingyen tüzelőt akar.

– Akkor jobb, ha siet – mondja Percy.

– És miért?

– Mert ez itt mind szerződés tárgya lesz.

Roy önkéntelenül is örömet szerez neki, mert megkérdezi, ugyan miféle szerződés tárgya. Percy pletykás, de nem hazug. Legalábbis abban nem, ami igazán

érdeklő, vagyis a megegyezések, örökségek, biztosítások, betörések, különféle pénzügyek tárgyában. Tévedés azt hinni, hogy akinek soha nem sikerült pénzhez jutnia, az nem gondolkozik róla buzgón. Akik azt képzelik, hogy Percy filozofikus hobó, és csak a régi szép idők emlékébe burkolózik, talán meglepődhetnek. Bár egy kicsit ebből is elő tud adni, ha a szükség úgy hozza.

– Hallottam egy ilyen fickóról – mondja Percy, és igyekszik bő lére eresztetni. – A városban. Nem is tudom. Na és ennek a fickónak valami fűrészmalma van, és szerződött a Patak Fogadóval, mostantól ő fogja őket fával ellátni, egész télire. Napi egy öl fa. Ennyit égetnek el. Napi egy öllel.

Roy azt kérdi: – Ezt meg hol hallotta?

– A kocsmában. Na jó, időnként bejárok. Egy korsónál soha nem iszok meg többet. És valami fickók, én meg nem mondom, hogy kik, de ők se voltak részegek. Arról beszéltek, hogy hol az az erdő, márpedig ez volt, az biztos. A Suter erdeje.

Roy épp a múlt héten beszélt a gazdával, és azt hitte, egész jól megegyeztek, hogy megcsinálja a szokásos tisztogatást.

– Nagy darab erdő – mondja könnyedén.

– Az.

– Ha az egészset meg akarják szerezni, ahhoz engedély kell.

– Naná. Hacsak nincs valami trükk a dologban – mondja Percy élénk örömmel.

– Mi közöm hozzá. Nekem van annyi munkám, hogy alig tudom elvégezni.

– Naná, hogy van. Amennyit csak el tud végezni.

Roy hazafelé végig képtelen elhessegetni ezt a történetet. Időnként ő is adott el fát a Patak Fogadónak. De most nyilván eldöntötték, hogy egyetlen, állandó beszállítót választanak, és nem ő az.

Elgondolja, milyen nehéz annyi fát kivágni most, mikor már el is kezdett esni a hó. Egy dolgot lehet tenni, kivontatni a rönköket a nyílt terepre, mielőtt igazán beállna a tél. Ahogy csak lehet, ki kell vágni őket, nagy rakást rakni, felfűrészelni, aztán később felaprítani. És ha az ember ki akarja hozni, ahhoz bulldózer kell, vagy legalábbis egy nagy traktor. Bekötő utat kell építeni, és láncsal kivontatni az egészset. Ehhez kell egy csapat – ez aztán nem egy- vagy kétemberes munka. Ez valami nagyobb léptékű dolog.

Úgyhogy nem úgy hangzott, mint valami részidős vállalkozás, amilyen az övé. Inkább egy nagyobb társaság lesz, talán nem is a megyéből.

Eliot Suter egy szóval nem célzott erre az ajánlatra, amikor Roy beszélt vele. De simán lehet, hogy később megkörményezték, és úgy döntött, elfelejti ezt az alkalmi egyezséget, amit Royjal kötött. Úgy döntött, hadd menjen a bulldózer.

Az este folyamán Roy arra gondol, felhívja, és rákérdez, mi van. Aztán mégis arra gondol, hogy ha a gazda valóban meggondolta magát, akkor úgyszincs mit tenni. Egy szóbeli megegyezés nem jelent semmit. Lehet, hogy egyszerűen azt mondaná, kopjon le.

Legjobban teszi, ha úgy csinál, mintha nem is hallotta volna Percy történetét, nem is hallott volna a másik pasasról – egyszerűen megy, gyorsan kivág annyi fát, amennyit csak tud, még mielőtt jön a bulldózer.

Persze mindig megvan az esélye annak is, hogy Percy tévedett. Valószínűleg nem azért találta ki, hogy Royt bosszantsa, de lehet, hogy csavart egyet a történeten.

Ettől függetlenül minél többet gondolkozik rajta Roy, annál kevesebb esélyt ad ennek a lehetőségnek. Egyszerűen látja lelki szemei előtt a bulldózer meg az összeláncolt rönköket, a nagy farakásokat kint a szántóföldön, a láncfűrészes embereket. Ma már így intézik a dolgokat. Nagyban.

Az egész történet részben azért hat rá így, mert nem kedveli a Patak Fogadót, a Peregrine-folyó menti üdülőszállót. Az épület egy régi malom helyén áll, nem messze a kereszteződéstől, ahol Percy Marshall lakik. Tulajdonképpen az a terület és az a ház is a szálló tulajdona, ahol Percy él. Volt egy terv, hogy ledöntik a házat, de kiderült, hogy a szálló lakói, mivel más dolguk amúgy sincs, szívesen mennek végig az úton és fotózzák a düledező épületet, az öreg boronát és a felfordított szekeret, a használhatatlan kutat meg Percyt, már amikor hagyja magát lefotózni. Néhány vendég vázlatokat is készít. Messziről jönnek, Ottawából meg Montrealtól, és nyilvánvalóan úgy gondolják, hogy az isten háta mögött járnak.

A helybeliek egy-egy különleges alkalomból ebédelni vagy vacsorázni járnak a szállóba. Egyszer Lea is volt, a fogorvossal meg a feleségével, és a szájhygienikussal meg a feleségével. Roy nem volt hajlandó. Azt mondta, nem akar olyan ételt enni, ami egy vagyona kerül, akkor se, ha nem ő fizeti. De nem is tudja pontosan, mi baja a szállóval. Végül is nincs kifogása az ellen, hogy valakik pénzt adjanak ki abban a reményben, hogy jól érzik magukat, sem az ellen, hogy mások meggazdagodjanak abból a pénzből, amit valakik el akarnak költeni. Igaz, hogy a szálló antik bútorait valamilyen más mesterember kárpitozta és újíttotta fel – nem is idevalósi –, de ha őt kérik fel, valószínűleg nem is vállalja, mondván, hogy így is több munkája van a kelleténél. Mikor Lea rákérdezett, hogy mi baja a szállóval, csak egy dolgot tudott mondani, hogy amikor Diane jelentkezett náluk pincérnőnek, azzal utasították vissza, hogy túlsúlyos.

– De hát az is volt – mondta Lea. – Az is. Ő maga mondja.

Igaz. De Roy ettől még sznobnak tartja őket. Harácsolóknak és sznobnak. Új épületeket húznak fel, ami állítólag egy régi boltra meg egy régi operaházra emlékeztet, csak a felhajtás kedvéért. Fával tüzelnek, a felhajtás kedvéért. Napi egy öllel. Úgyhogy most jön valami spekuláns a bulldózerével, és letarolja az erdőt, mintha valami szántóföld volna. Pontosán az az önkényes ügymenet, amit az ember vár tőlük, az a fajta rablás, amire ezek képesek.

Roy elmondja Leának, mit hallott. Most is elmond neki mindenfélét – ez a szokása –, de már annyira megszokta, hogy Lea újabban nem figyel oda, hogy alig veszi észre, válaszol-e egyáltalán. Lea most azt ismétli meg, amit Roy maga mondott.

– Nem érdekes. Van elég dolgod így is.

Erre számított, mindegy, hogy Lea jól van-e. Hogy elsiklik a lényeg mellett. De nem ezt csinálja-e minden feleség – és nyilván a férjek is – az esetek nagyjából ötven százalékában?

Másnap délelőtt Roy egy darabig egy lehajtható lapú asztalon dolgozik. Úgy tervezi, hogy egész nap a fészerben marad, befejez néhány elmaradt munkát. Dél

körül meghallja Diane zajos kipufogóját, és kinéz az ablakon. Azért jön, hogy Leát elvigye a reflexológushoz: úgy gondolja, használ neki, és Lea sem tiltakozik.

De most a fészér felé jön, nem be a házba.

– Szia – mondja.

– Szia.

– Sok a meló?

– Több, mint valaha – mondja Roy. – Kell egy állás?

Ez a rutin.

– Már van. Figyelj, azért jöttem, mert szívességet kérnék. Azért jöttem, hogy kölcsönkérjem a teherautót. Holnapra, hogy elvigyem Tigrist az állatorvoshoz. A kocsiban nem bírok vele. Nagyon nagy a kocsihoz. Sajnálom, hogy meg kell kérjelek.

Roy azt mondja, semmi vész.

Tigrist az állatorvoshoz, gondolja, ez sokba fog nekik kerülni.

– De nem kellett volna épp neked is a teherautó? – kérdi Diane. – A kocsit elviheted, mondjuk.

Roy persze arra gondolt, hogy kimegy az erdőre holnap, már ha ezt a munkát ma befejezi. Akkor az lesz, dönti el hirtelen, hogy kimegy ma délután.

– Majd teletankolom – mondja Diane.

Erre is figyelnie kell, nem szabad elfelejtenie megtankolni, hogy megelőzze Diane-t. Már épp el akarja kezdeni, hogy „Tudod, azért akarok oda kimenni, mert történt valami, amit nem bírok kiverni a fejemből...” De Diane már kiment, indul Leáért.

Ahogy eltűnnek szem elől, és Roy is mindent feltakarított, beül a teherautóba, és kihajt oda, ahol előző nap járt. Eszébe jut, hogy megáll, és tovább faggatja Percyt, de arra jut, hogy nem lenne semmi értelme. Ennyi érdeklődés láttán Percy csak fantáziálni kezdene. Újra eszébe jut, hogy beszél a gazdával, de úgy dönt, mégsem, még hozzá ugyanazért, mint előző este.

A teherautóval az erdőbe vezető ösvény elején parkol le. Ez az ösvény hamarosan elfogy, de ő még azelőtt letér róla. Körbejár, vizsgálgatja a fákat: ugyanolyannak tűnnek, mint tegnap, és semmi jelét nem mutatják, hogy közük volna bármi ellenséges tervhez. Nála van a láncfűrész és a fejsze, és úgy érzi, sietnie kell. Ha bárki felbukkan, ha bárki számon kéri, azt fogja mondani, hogy engedélye van a gazdától, és semmi más megállapodásról nem tud. Ezen kívül azt is el fogja mondani, hogy folytatja a favágást, amíg a gazda személyesen ide nem jön, és nem mondja, hogy tűnjön el. Ha csakugyan így lesz, akkor persze el kell mennie. De azért nem valószínű, mivel Suter nagydarab ember, rossz a csípője, úgyhogy nem nagyon szokta körbejárni a birtokát.

„...semmilyen engedély...” – mondja Roy magában, akár Percy Marshall. – „Én ezt írásban akarom látni.”

Azzal az idegennel beszél, akit nem is látott még.

Az erdők talaja mindenütt egyenetlenebb, mint a környező földek szintje. Roy mindig arra gondolt, hogy ezt a kidőlt fák okozzák, gyökereikkel felrántják a földet, aztán csak fekszenek ott, szétkorhadnak. Ahol feküdtek és elkorhadtak, egy halom lesz, ahol a gyökereik kitépték a földet, mélyedés. De valahol azt olvasta – nem is olyan régen, és bárcsak vissza tudna emlékezni, hol is –, hogy az oka

olyasmi, ami nagyon rég történt, a jégkorszak legvégén, amikor a föld rétegei között jég keletkezett, és furcsa dombokba lökte föl a talajt, mint ma is a sarkvidéken. Ahol a talajt nem tisztították és nem munkálták meg, most is megvannak a dombok.

Ami most Roy-jal történik, az a legközönségesebb, mégis a leghihetlenebb dolog. Ez történe az erdőben bármilyen idióta álmodozóval, bármilyen nyaralóval, aki elbáméskodik a természetben, bárkivel, aki úgy gondolta, hogy az erdő afféle park, ahol korzózni lehet. Bárkivel, aki könnyű cipőt húz, nem bakancsot, és nem izgatja magát, hogy a lába elé nézzen. Roy-jal ez soha nem fordult elő, a több száz alkalommal, amikor az erdőben járt, még véletlenül sem fordult elő.

Egy ideje könnyű hó szállingózik, amitől a talaj és az avar síkos. Roy egyik lába megcsúszik és kibicsaklik, aztán a másik a behavazott csaliton át a föld felé lendül, ami lejjebb van, mint hitte volna. Vagyis óvatlanul lép – szinte vetődik – egy olyan helyen, ahol az embernek csakis tapogatva, óvatosan volna szabad lépnie, vagy ha a közelben bárhol biztosabb talajt lát, sehogy. Tehát mi is történik? Nem zuhan le keményen, valószínűleg nem egy mormota üregében bukott el. Elveszti az egyensúlyát, de kényszerűen meginog, szinte hitetlenkedve, aztán úgy vágódik el, hogy a megcsúszott lábfeje valahogy beakad a másik lába alá. Estében eltartja magától a fűrész, és félrehajítja a fejszét. De nem eléggé félre: a nyele erősen megüti a megcsúszott lába térdét. A fűrész magával rántotta, de legalább nem esett rá.

Úgy érezte, szinte lassított felvételen történik az esés, megfontoltan és elkerülhetően. Eltörhette volna a bordáját, de nem törte. A fejsze nyele is felcsapódhatott volna, arcon vághatta volna, de nem vágta. Felhasználhatta volna a lábát. Ezeket a lehetőségeket nem gyors megkönnyebbüléssel gondolja végig, hanem mint aki még nem biztos benne, nem következtek-e be. Mert ahogy ez elkezdődött – ahogy megcsúszott, rálépett a csalitra és elesett –, az olyan pitiáner, olyan ügyetlen, olyan nehezen hihető volt, hogy bármilyen abszurd végkifejlet következhet belőle.

Kezdi felhúzni magát. Mindkét térde fáj – az egyik attól, hogy a fejszenyel megütötte, a másik attól, hogy keményen beverte a földbe. Roy belekapaszkodik egy fiatal cseresznyefába – ahova bevághatta volna a fejét –, és fokozatosan felhúzza magát. Próbaképpen csak az egyik lábára engedi rá a súlyát, a másikkal épp csak érinti a talajt – azzal, amelyik megcsúszott, és alátekeredett. Mindjárt ezt is megpróbálja. Lehajol, hogy fölvegye a fűrész, és majdnem újra összecsaplik. A talaj felől olyan nyilalló fájdalom tör föl, hogy a koponyájáig meg sem áll. Roy elfelejti a fűrész, felegyenesedik, nem tudja biztosan, honnan ered a fájdalom. A másik lábfeje lesz – vajon ránehezedett, amikor előrehajolt? A fájdalom visszahúzódott a bokájába. Amennyire tudja, kinyújtja a lábát, vizsgálja, aztán nagyon óvatosan megpróbálja a földre tenni a lábfejét, fokozatosan rááll. Nem hiszi el a fájdalmat. Nem hiszi el, hogy ez így lesz, hogy legyőzheti őt. A bokája nyilván nemcsak kibicsaklott, hanem ki is ficamodott. Lehet, hogy eltört? Bakancsban nem különbözik a másiktól, a hűsége bokájától.

Tudja, hogy ki kell bírnia. Hozzá kell szoknia, ha ki akar innen jutni. És próbálgatja, de semmit nem halad. Nem tud ráállni. Nyilván eltörött. Eltörött a bokája – de még ez is nyilván kisebbfajta sérülés, ilyesmi öregasszonyokkal törté-

nik, mikor megcsúsznak a jégen. Szerencséje van. Eltörött a bokája, kisebbfajta sérülés. Ettől függetlenül egy lépést nem tud tenni. Nem tud járni.

Végül megérti, hogy ha vissza akar jutni a teherautóhoz, akkor itt kell hagynia a fejszét és a láncfűrész, négykézláb kell kúsznia. Olyan finoman ereszkedik le, ahogy csak tud, odahúzza magát a bakancsnyomai ösvényére: már kezdi ellepni őket a hó. Eszébe jut, hogy megnézze azt a zsebét, ahol a slusszkulcs van, ráhúzta-e a cipzárt. Lerázza magáról a sapkáját, otthagyja a földön: az ellenzője zavarta a látásban. Most a csupasz fejére hullik a hó. De nincs olyan hideg. Amint elfogadja a kúszást mint az előrejutás módszerét, már nem is olyan rossz – vagyis nem lehetetlen, bár nehéz a két kezének és a jó térdének. Most már eléggé óvatos, átvonszolja magát a csalliton, keresztül a sarjakon, át a buckás talajon. Még ha adódik is egy kis lejtő, ahol legurulhatna, nem mer kockáztatni: vigyáznia kell a fájós lábára. Örül, hogy nem vágott keresztül mocsaras részen, és örül, hogy nem várt tovább a visszaindulással: egyre sűrűbben havazik, és a nyomok csaknem eltűntek. Ha nincs meg ez az ösvény, nehéz lenne megmondani – talajszintről –, hogy jó irányba halad-e.

Ezt a helyzetet, ami eleinte olyan valószerűtlennek tűnt, már kezdi természetesen látni. Ahogy a két kezén, könyökén és a fél térdén, szorosan a föld fölött halad, és épp egy rönköt vizsgál, nem rothadt-e, aztán a hasán fekvé áthúzza rajta magát, és a tenyerére rátapad a rothadt avar, a sár és a hó – nem tarthatja magán a kesztyűt, mert az erdei talajon nem tudná pontosan megfogni és kitapintani a dolgokat, csak a fagyos, csupasz, szétterpesztett ujjú kezével –, már meg se lepődik. Nem gondol többet az otthagyt fejszéjére meg a fűrészére, bár először alig tudott tőlük elszakadni. Már alig gondol a balesetre. Megtörtént, hát megtörtént. Az egész egyáltalán nem tűnik már sem hihetetlennek, sem természetellenesnek.

Egy meglehetősen meredek töltés jön, amin fel kell jutnia, és amikor odaér, mély lélegzetet vesz, megkönnyebbül, hogy idáig is eljutott. A kezeit egymás után megmelengeti a dzsekije zsebében. Valamiért Diane-re gondol, az előnytelen piros sídzsékijére, és úgy dönt, hogy az ő élete az ő élete, nincs sok értelme aggódni miatta. Aztán a feleségére gondol, ahogy a televízió előtt úgy tesz, mint-ha nevetne. A csöndjére. De legalább nem éhes, és bent van a melegben, nem valami menekült, aki az úton vánszorog. Rosszabb dolgok is történnek, gondolja. Rosszabb dolgok is.

Elindul felfelé a töltésen, a két könyökét és a sajjó, de használható fél térdét, ahol tudja, beássa. Folyamatosan halad; a fogát összeszorítja, mintha azzal megakadályozná, hogy visszacsússzon; megmarkol minden kibukkanó gyökeret és kicsit is erős szárat, amit meglát. Néha megcsúszik, a kapaszkodója enged, de meg tud állni, és újra felfelé araszol. A fejét egyszer sem emeli fel, hogy látná, mennyit kell még megtennie. Ha úgy csinál, mintha az emelkedő végtelen lenne, akkor majd afféle jutalom lesz, meglepetés, ha felér a tetőre.

Soká tart. De végül felkapaszkodik a tetőre, és a fákon és a havazáson át meglátja a teherautót. A teherautót, a régi piros Mazdát, a hűséges, vén barátot, ahogy varázslatos módon ott vár. Most már, ezen a szinten az elvárásai is nagyobbak, úgyhogy feltérdel, finoman, finoman bánik a fájós lábával, reszketve rááll az ép lábára, a másikat húzza, és imbolyog, mint a részeg. Megpróbál valahogy szökdelni. Nem jó: így elvesztheti az egyensúlyát. Próbál egy kis súlyt ter-

heln a rossz lábára, éppen csak, és rájön, hogy a fájdalomtól rögtön elájul. Viszsaereszkedik a korábbi helyzetbe, és kúszik. De nem a fák közt kúszik a teherautó felé, hanem merőlegesen befordul, amerre az ösvényt tudja. Mikor odaér, már jobban tud haladni a kemény keréknyomban kúszva, a sárban, ami a napon felengedett, de most kezd újra visszafagyni. Kegyetlen a térdének és a tenyerének, mégis annyival könnyebb, mint az az út, ahol eddig kellett jönnie, hogy szinte beleszedül. Látja maga előtt a teherautót. Órá néz, várja.

Vezetni is tud majd. Nagy szerencse, hogy a bal lába sérült meg. Most, hogy a legrosszabbon túl van, egy sor nyugtalanító kérdés tör rá a megkönnyebbüléssel egyidőben. Ki megy el a fűrészért meg a fejszéért, hogy fogja bárkinek elmagyarázni, hol találja őket? Mikor tud majd újra járni?

Semmi értelme. Ezt az egészséget elhessegeti, és felemeli a fejét, hogy újra, biztatóan a teherautóra nézzen. Újra megáll pihenni, a kezét melengetni. Most már fölhúzhatná a kesztyűt, de minek tegye tönkre?

Az erdő szélén egy nagy madár száll fel, Roy arra fordítja a fejét, hogy lássa, micsoda. Úgy gondolja, ölyv, de lehet keselyű is. Ha keselyű, szemmel fogja-e tartani, gondolván, hogy szerencséje van, mert sérültet lát?

Roy megvárja, amíg a madár visszakanyarodik, hogy a röpképéről, a szárnyairól lássa, micsoda.

És miközben nézi, miközben vár, és figyel a madár szárnyát – keselyű –, egy drámaian új gondolat jut eszébe arról a történetről, ami az elmúlt huszonnégy órában fogva tartotta.

A teherautó megmoccan. Mikor indult el? Miközben ő a madarat figyelte? Eleinte csak egy kis mozgás, imbolygás a keréknyomok közt – lehetne hallucináció is. De hallja a motort. Indít. Valaki talán beszállt, amíg ő nem figyelt, vagy odabent várt egészen mostanáig? De hát biztosan bezárta, és a kulcs is nála van. Újra megtapogatja a becipzárazott zsebet. Valaki most lopja el a teherautót a szeme láttára, kulcs nélkül. Roy kiáltozik, integet, ebből a kuporgó helyzetéből – mintha ez bármit is számítana. De a teherautó nem tolat, hogy megfordulhasson, és kifelé induljon: az ösvényen egyenesen feléje döcög, és aki vezet, dudál, nem figyelmeztetően, hanem üdvözlésképp, és lassít.

Roy most már látja, ki az.

Az egyetlen ember, akinek még van kulcsa. Az egyetlen ember, aki lehet. Lea.

Roy kínlódva áll rá az ép lábára. Lea leugrik a teherautóról, odarohan hozzá, és segít.

– Elestem – zihálja Roy. – Életemben nem csináltam ilyen baromi hülyeséget. – Aztán eszébe jut, hogy megkérdezze, hogy kerül ide Lea.

– Hát nem repültem – mondja ő.

A kocsival jött, mondja – úgy beszél, mintha soha nem hagyta volna abba a vezetést –, a kocsival jött, csak fent hagyta az úton.

– Nem elég erős erre az ösvényre – mondja. – És gondoltam, esetleg elakadok. Pedig nem, mert a sár keményre fagyott.

– Láttam a teherautót – mondja. – Úgyhogy csak besétáltam, és mikor odaérem, kinyitottam, beszálltam és ott ültem. Gondoltam, hamarosan jössz, mert láttam, hogy havazik. De arra nem számítottam, hogy négykézláb érkezel.

Lea arca a sétától, vagy talán a hidegtől derűsebb, és a hangja is élénkebb. Lehajol, megnézi Roy bokáját, azt mondja, szerinte megdagadt.

– Lehetne rosszabb is – mondja Roy.

Lea azt mondja, most az egyszer nem aggódott. Most az egyszer nem, amikor kellett volna. (Roy nem zavartatja magát, hogy elmondja, néhány hónapig egyáltalán semmi iránt nem mutatott aggodalmat.) Semmi rossz előérzete nem volt.

– Csak azért jöttem eléd, hogy elmondjam – folytatja –, mert már alig vártam, hogy elmondhassam. Hogy mi jutott eszembe, miközben az a nő dolgozott velem. Aztán láttam, hogy ott kúszol. És arra gondoltam, *Te jó Isten*.

Mi jutott eszébe?

– Hát az – mondja. – Á, mindegy, nem tudom, mit szólsz hozzá. De elmondom később. Először a bokádat kell rendbe tenni.

Mi jutott eszébe?

Az jutott eszébe, hogy az a társaság, amelyikről Percy hallott, nem is létezik. Percy hallott valamit, de nem arról, hogy valami idegenek jönnek ide, hogy ki-termeljék az erdőt. Hanem éppen Royról hallott.

– Mert az az öreg Eliot Suter egy nagy pletykafészek. Ismerem azt a családot, a felesége Annie Poole nővére volt. Megy, és mindenfelé dicsekszik az üzletével, amit kötött, és jócskán hozzá is told, és akkor mit hallasz? Hogy ráadásul a Patlak Fogadóznál köt ki, és napi száz öl fánál. Az egyik, aki ül a sőre mellett, kihallgatja, mit mond a másik a sőre mellett, és kész is. És valami szerződésed neked is van... mármint van egy megegyezésed...

– Elég hülyén hangzik... – mondja Roy.

– Tudtam, hogy ezt fogod mondani, de gondolj csak bele...

– Elég hülyén hangzik, de ugyanez jutott eszembe nekem is úgy öt perce.

És csakugyan. Ez jutott eszébe, amikor a keselyűt figyelte.

– Hát tessék – mondja Lea, és elégedetten nevet. – Ha valami csak távolról kötődik a Fogadóhoz, máris átalakul valami nagy történetté. Valami nagy pénzekről szóló történetté.

Ez az, gondolja Roy. Saját magáról hallott. Az egész kavarodás visszajut őhozá.

A bulldózer nem jön, a láncfűrészkes emberek nem gyülekeznek. A kőrís, a juhár, a bükk, a gyertyán, a cseresznye mind biztonságban várja. Egyelőre mind biztonságban várja.

Lea egészen kifulladás az erőfeszítéstől, ahogy támogatja, de azért ki tudja préselni:

– Nagy szellemek, ha találkoznak.

Ez nem az a pillanat, amikor szóvá lehetne tenni, hogy megváltozott. Ahogy az ember nem kiabálja fel valakinek a létra tetejére, hogy gratulál.

Roy bevágta a lábfejét, ahogy felhúzódkodott – illetve részben Lea felhúzta – a teherautó utasülésére. Felnyög, de ez másfajta nyögés, mint amit akkor adna ki, ha egyedül lenne. Nem mintha dramatizálni akarná a fájdalmát, csak így írja le a feleségének.

Vagy akár így ajánlja fel a feleségének. Mert tudja, hogy nem egészen úgy érzi magát, mint ahogy remélte, ha Leába valaha visszatér az életkedv. És a hang, amit kiad, ezt a hiányt akarja elfedni, vagy erre mentség. Persze természetes, hogy egy kicsit óvatos, nem tudja, hogy ez már végleg így marad-e, vagy még dugába dőlhet.

De ha végleg, ha végképp jó lesz, akkor is van még valami. Valami veszteség, ami elhomályosítja ezt a nyereséget. Valami veszteség, amit szégyellne bevallani, ha lenne energiája.

A sötét és a havazás sűrűbb, semhogy a legközelebbi fáknál tovább látna. Járt már odabent ilyenkor, amikor a sötét bezárul a tél kezdetén. De most, hogy odafigyel, észrevesz valamit az erdőben, amit eddig, úgy gondolja, elvétett. Hogy mennyire önmagába burkolózik, mennyire sűrű és titokzatos. Itt nem egyik fáról van szó vagy a másíkról, hanem az összes fáról együtt, ahogy egymást segítik és támogatják, és valami egészé szövíódnék. Átalakulnak, az ember háta mögött.

Van egy másik szó is az erdőre, és ez a név most ott ólálkodik Roy elméjében, ki-be jár, és már-már meg tudja ragadni. De nem egészen. Túlzó szó, valahogy baljós, de közömbös.

– Otthagytam a fejszét – mondja gépiesen. – Otthagytam a fűrészt.

– És akkor mi van. Majd találunk valakit, aki kihozza neked.

– És ott van még a kocsi. Kiszállsz, és elhozod, és én vezethetem a teherautót?

– Megőrültél?

Lea hangja szórakozott, mert éppen tolat a teherautóval, hogy megforduljon. Lassan megy, de nem túl lassan, dülöngél a kátyúban, de megmarad az ösvényen. Roy nincs hozzászokva, hogy a hátsó visszapillantót ebből a szögből nézze, úgyhogy letekerí az ablakot, és kihajol, a hó az arcába hullik. Nem csak azért csinálja, hogy nézze, hogy halad Lea, hanem hogy kitisztítson valami forró kábulatot, ami most tör rá.

– Nyugi – mondja. – Ez az. Nyugi. Most jó. Jó vagy. Jó vagy.

Miközben ezt mondja, Lea a kórházról mond valamit.

– ... hogy megnézzenek. Most ez a legfontosabb.

Roy legjobb tudomása szerint Lea soha nem vezette még a teherautót.

Figyelemreméltó, milyen jól megy neki.

Rengeteg. Ez az a szó. Nem idegen szó, de Roy valószínűleg soha nem használná. Van benne valami modorosság, amitől ő általában tartózkodik.

– Az elhagyatott rengeteg – mondja, mintha ez valahogy pontot tenne valaminek a végére.

MESTERHÁZI MÓNKA fordítása

Eltagadva, elhallgatva

(regényrészlet)

'42-ben, amikor hetedik gimnáziumba mentem, a háború már javában tartott, de még mindig tőlünk távol, valahol a messzeségben zajlott, és mi, felsős diáklányok nemigen foglalkoztunk vele. A diákélet nem sokat változott, a mennyiség-tan nem lett könnyebb, a latin nem lett nehezebb, a tanáraink éppen olyan szigorúak voltak, és mi éppúgy féltünk tőlük, mint annak előtte.

A háború egyáltalán nem tűnt valóságosnak a számunkra, annak ellenére sem, hogy Szentkuthy tanár úr a vallástanórán és a bibliakörben, az osztályfőnökünk, Zádor Erna a katedráról, Weiser igazgató úr pedig az iskolai ünnepek díszemlévényéről egyfolytában a történelmi időkről szónokolt nekünk. Szent meggyőződéssel, olyan hévvel és annyiszor adták elő ugyanazokat a gondolatokat, hogy legtöbbször úgy éreztem, ennek a sok embernek egyetlen szája van, és ez a száj folyton ugyanazt ismétli. Egy idő után, mihelyst elkezdtek beszélni, figyelmem egyetlen pontra irányult: a szájukra. Eltűnt az arcuk, az orruk, a szemük, az igazgató, az osztályfőnök, Szentkuthy tanár úr megszűnt létezni, csak a száj maradt belőlük, és ez a száj folyton a nemzet élethalálharcát, a vörös veszedelmet, a hős honvédeket, Istent, hazát és a szüleinket emlegette. A kötelességeinket olvasta a fejünkre, minden korábnál nagyobb feyelmet, szorgalmat, felelősséget kért rajtunk számon. És komolyságot, amit én sehogyan sem tudtam értelmezni. Amikor először hallottam ilyesféle beszédet, arra gondoltam, lehet, hogy kevesebbet kellene Esztivel nevetnem? Mi azonban világeletünkben össze-nevettünk, ha megláttuk egymást, és olyankor erővel se tudtunk volna a honvédekre meg a történelmi időkre gondolni. Különben is, én ugyanaz a személy voltam, mint korábban, önmagában az a tény, hogy Magyarország belépett a háborúba, semmit sem változtatott rajtam.

A '42-es volt az utolsó olyan tanév, amikor szeptemberben rendesen megkezdődött, júniusban pedig befejeződött a tanítás. A tanévnyitón Weiser igazgató úr – miután elsorolta hazafias kötelességeinket – megemlékezett az orosz harctéren elesett kiskormányzóról, a hősiesség és a hazaszeretet örök példajaként állítva elénk őt. Ki volt téve a fényképe is a pulpitusra, és mi, akik elől álltunk, végig azt néztük nagy elragadtatással. Olyan vitéz, fess férfi nézett vissza ránk, amilyet mindannyian szerettünk volna magunknak. Ráadásul az, hogy pilótaként a repülőjével zuhant le, a halálát különlegessé, mondhatni, kiváltságossá tette a szemünkben, olyannyira, hogy az osztályból valamennyien szerelmesek lettünk belé. Esztivel még a képét is kivágtuk az újságból, mivel azonban csak egy példányunk volt belőle, testvériesen megosztottunk rajta, hetente cseréltük. Én a mennyiségtankönyvemben őriztem egészen addig, amíg Ambrózy tanár úr észre nem vette. A tanár úrnak soha semmi nem került el a figyelmét, a legap-

róbb hiányosságra és a legkisebb hibára is rögtön lesújtott, most azonban egy árva szót sem szólt. Ennek ellenére azonnal áttettem a kiskormányzót a latinkönyvembe, mert nemigen tudtam volna Esztinek megmagyarázni, ha az óvatlanságom miatt elkobozzák tőlünk.

*

A hetedik gimnázium, a kiskormányzó iránti plátói rajongáson túl, meghozta számomra a valóságos, igaz szerelmet is. Andrással az idők kezdetétől ismertük egymást. Mindketten evangélikusok voltunk, és az evangélikusok olyan szűk közösséget alkottak, hogy mindenki ismert mindenkit. Elemibe is együtt jártunk, mindketten a közös iskolába. Negyedik után gimnáziumba adtak bennünket: őt a fiúgimnáziumba, a híres Kossuthba, engem az evangélikus leánygimnáziumba, a Gedulyba. Közel, mindössze hét kilométerre esett tőlünk a város, így bejárók lettünk mi is, akár a többi diák.

A bejáró diákcsoport különös képződmény volt, minden szeptemberben átalakult: a nagyok kinőttek belőle, és jöttek a helyükre a kicsik. Hiába változott azonban évről évre az összetétele, valójában mindig ugyanaz az egy csapat létezett, a maga hierarchiájával és rendjével. Kortól függően kinek-kinek megvolt benne a helye, a fiúk és lányok külön csoportja, a testvérek, barátok, barátnők hármast-ötöst fogata. A kereskedelmisek nem keveredtek a polgárisokkal, az alsós gimnazisták a felsősökkel, a tizenhat, -hét és -nyolc évesekkel, a fiúk a lányokkal, annak ellenére sem, hogy nagyon is összetartottunk.

Az íratlan szabályt, a felszállás sorrendjét, mindenki magától tudta: először a kicsik, utánuk a derékhad, legutoljára pedig a nagyfiúk, akik akkor is a peronon, az ajtónál álltak, ha bent, a fülkében kivételesen lett volna ülőhelyük. Az ajtóban állva vonatozni a kisebbek is szerettek volna, hiszen az olyan felnőttes dolognak számított, a nagyfiúk azonban mindig mindenkit beljebb szuszakoltak. A felszállás sorrendje végül is magától, természetes módon alakult ki minden évben, és mi, ahogy nőttünk, úgy léptünk előre, vagy ha úgy tetszik, hátra ebben a mozgásban. Éppen ezért, ha vágytunk is esetleg máshová, mint ahol a helyünk volt, eszünkbe sem jutott bármit is tenni ennek érdekében.

Az íratlan szabályok közé tartozott az is, hogy miután a nagyfiúk elsőnek leszálltak, végigvárták a csapatot, és a magasból leszedték a kisebbeket. A gimnáziumi évek alatt minden reggel nyolcan-tízen így álltak sorfalat nekem is. A sorfal hozzánőtt, természetes része lett az iskolába járásnak, valamiféle biztonságérzetet nyújtott az előttem álló napra, az iskolára, a városra, sőt bizonyos értelemben az akkori egész világra nézve is.

Azon a napsütéses, szeptemberi reggelen leszálláskor Andrást pillantottam meg lent elsőnek. Hetedikes gimnazistaként engem végképp nem kellett lesegíteni a vonatról, ő mégis nyújtotta értem a kezét. Miközben nézett rám felfelé, és én csodálkozva visszanéztem őrá, magamat láttam a szeme kékjében. A lépcsőről lehuppanva, pár pillanatig még egymás kezét fogva, rettenetes zavarban éreztük magunkat mind a ketten.

Attól a naptól kezdve együtt jártunk iskolába, és legtöbbször haza is. A találkozásaink szinte mindig ugyanúgy történtek, mégis, minden reggel ugyanaz a

különös izgalom tört rám, amikor megláttam őt. A szívem olyan hangosan kezdett dobogni, hogy attól féltem, Eszti vagy Eta meghallja. Mindig hamarabb érkezett, és az állomás épülete előtt várta, hogy beforduljunk a sarkon. Amikor meglátott bennünket, sietve elindult felénk, és miután köszönt, mellém lépett. A lányokat magunk elé engedték, a bakót áttették a másik vállunkra, összeigazítottuk a lépteinket, és mentünk szorosan egymás mellett. Olyan szorosan, hogy a felsőkarunk összeért.

A Kossuth és a Geduly majdhogynem egymás szomszédságában voltak, a szabályzat azonban tiltotta, hogy fiúkkal szóba álljunk, azt meg pláne, hogy kísérennek bennünket, így András délutánonként rendszerint a Kossuth-szobor előtt várt rám, együtt kiballagtunk az állomásra, hazavonatoztunk, és csak az Apponyi utcában váltunk el egymástól. Egyetlenegyszer sem buktunk le, habár őszintén szólva, eszünkbe sem jutott a szabályzatot magunkra vonatkoztatni, hiszen mi azelőtt a napsütéses szeptemberi reggel előtt is már hosszú évek óta nap mint nap találkoztunk, és szót váltottunk egymással.

Különös módon a csapatból sem a többi fiú, sem a többi lány nem gúnyolódott rajtunk, mint ahogy egyébként rendszerint tették, ha a leghalványabb jelét is felfedezni vélték a kezdődő szerelemnek, és visszaszakajtani sem akarták maguk közé egyikünket sem, pedig a kötelékükből kiszakadókkal mindig megpróbálták. A legelső naptól fogva tudomásul vették, hogy mi ketten összetartozunk, és békén hagytak bennünket.

*

'42-től egyre több ismerőst, rokont, osztálytársunk bátyját, apját vitték ki a front-ra, és én is egyre többször hallottam arról tanakodni a szüleimet, hogy a '902-es évfolyam vajon mikor kerül sorra.

Az osztályból elsőként Vajas Klári robbant be egyik reggel a hírrel, hogy az apja SAS behívót kapott. Megállt a vaskályhánál, a hívei körbesereglették, ő pedig nyávogva, affektálva csak sorolta és sorolta, mi mindent vásároltak neki, hogyan készítették fel az útra, és hogyan búcsúztak el reggel egymástól. A hangjából sokkal inkább dicsekvés, mint szomorúság csendült ki, és ott volt benne a kimondatlan igény is a különleges bánásmódra, ami ezután őt megilleti. Latin-dolgozat előtt álltunk, és engem valójában nem érdekelt semmi más, mint az ötödik deklináció, ami nem nagyon ment, de képtelenség volt tőle tovább a leckére figyelni. A végén már úgy felbőszített, hogy még akkor sem tudtam volna talán sajnálni, ha az apja elesik.

Tény, hogy Vajas Kláival nyolc éven át nem bírtam megbarátkozni. Sőt évről évre egyre jobban irritált a nyávogós hangja, a hányaveti kényeskedése és a gőgje. Az is lehet azonban, hogy tudattalanul azt az életet irigyeltem, ami neki jutott, és amilyenben nekem – úgy tűnt – sose lesz részem. Az én szüleim egyáltalán nem engedhettek meg maguknak olyan dolgokat, amelyek nem feltétlenül tartoztak hozzá a hétköznapi élethez, úgymint nálunk kirándulás, nyaralás vagy mozi nemigen jöhetett szóba, a pénztelenség viszont mindennapos téma volt. Éppen ezért nekem se voltak különleges vágyaim, legfeljebb a cukrászda, az viszont már alsós gimnazista korom óta. Pontosabban, én egyetlen cukrászdába

vágytam, az Annába, amely a Luther-palota legszebb üzlete volt, és úgy vonzott, mint a mágnes. Nem esett utamba, iskola után azonban jó néhányszor tettem egy kerülőt a kedvéért. Menet közben végignéztem a Városház utca kirakatait, megálltam pár percre a Luther utca sarkán, az Ungar-féle divatárüzlet előtt, hogy megnézzem a selymeket és a kalapokat, aztán a kis kerülő végén elszéltam az Anna előtt, és bepillantottam a négy nagy, majdnem talpig üvegablakon. Mindig nagyon lassan mentem, hogy minél tovább nézhessek befelé. Olyan sokszor jártam arrafelé, hogy lassan megtanultam a cukrászdát. A fejemben élt minden részlete, ha úgy adódik, le tudtam volna írni a teljes berendezést, a falikárpit indáit és virágait, a hatalmas csillárt, amely akkor is világított, amikor kint világos volt, a porcelán szervizt, a felszolgáló kisasszonyok kis, fehér fodros kötényét és hajukon a csipkés bóbítát.

Az Anna utáni sóvárgásomat hetedikben tovább fokozta Vajas Klári, aki nem is tudom, hányszor, csak úgy, foghegyről vetette oda nekünk, hogy vasárnap a szülei elvitték az Annába egy indiánerre. Amikor először hallottam az indiánert, azon törtem a fejem, hogyan kaphat egy sütemény indiánokra utaló nevet? Rettenetesen kíváncsi voltam arra is, hogy miből van, a világért meg nem kérdeztem volna azonban tőle, mert nem akartam magam kitenni annak a sokatmondó, utálatos szájbiggyesztésnek, amely oly jellemző volt rá, ha valakit lenézett – és engem a gimnáziumi évek alatt végig lenézett –, a sóvárgásomat pedig végképp nem akartam elárulni neki.

Ismeretlenül, az annyira tetsző neve alapján, végül is a cukrászda legfinomabb süteményének képzeltem az indiánert. Nem emlékszem, honnan, de tudtam, hogy húsz fillér az ára, négyszer annyi, mint a holdvilág savanyúcukorkáé a papírtölcsérben. Ahhoz képest, hogy szinte sose volt semmi pénzem, a húsz fillér nagy összegnek tűnt. András hetente tíz fillért kapott, de az is csak az én semmimhez képest ért valamit. Mégis, egyik reggel a vonatnál bejelentette, hogy mi ketten iskola után bemegyünk az Annába. Először megrémültem és tiltakoztam: „nem lehet, nem merek, mi lesz, ha meglátnak, tiltja a szabályzat”, ő azonban röviden leszerelte az ellenkezésemet: „már hogyne lehetne, akkor is bemegyünk”. Iskola után, a szobornál várt rám.

Az Anna belülről pont olyan volt, mint amilyennek kívülről láttam, semmilyen meglepetést nem okozott. Természetesnek és magától értetődőnek tűnt, hogy belépünk, András beadja a kabátunkat a ruhatárba, a csillár alatti középső asztalt választja, és megrendeli az indiánert, amit a fehér csipkekötényes és bóbítás kisasszony kihoz a nagymálnával, én körbeforgatom a virágmintás, porcelán kistányért, megbámulom a fekete csokoládé és a fehér hab csillogását, és az első falatot a számba veszem. Tökéletes volt minden, és én nem vágytam többé az Annába.

*

A fiúk a két utolsó gimnáziumi évben állandóan a háborúval foglalkoztak. Néhány helyen volt világvevő rádió, mint Andráséknál vagy az én amerikai bácsikámnál, minden családban akadt valaki, aki megjárta az első háborút, következőképp szakértőnek számított még akkor is, ha ennek a háborúnak a fegyvereit

egyáltalán nem ismerte. Ott volt még a rengeteg ismerős is; külföldi rokonok, pesti műegyetemisták, mindentudó vármegyei hivatalnokok jelentették kinek-kinek a kiapadhatatlan hírforrást. Az információk búvópatakként csörgedeztek és terjedtek, és így, ilyen módon a háború, ha akartuk, ha nem, tényleg a hétköznapi életünk részévé vált.

Andrást, a barátait, az öcsémet és a cimboráit lázas izgalom fűtötte, amikor a hadi helyzetet, csapataink előretörését vagy a frontvonal kiegyenesítését – így nevezték akkor a visszavonulást – taglalták. Csak úgy röpködtek az ilyen és olyan számú hadtestek, az addig sose hallott, az iskolában nem tanított, idegen országbeli helységnevek reggelente a vonaton.

Kétségkívül András volt közöttük a legértesebb, és nagy tekintélyt vívott ki magának a B 17-esekről, Liberatorokról, Mustangokról, Messerschmittekről meg Ratákról tartott értekezéseivel. A Liberatorokról áradozva és vágyakozva, a Messerschmittekről tisztelettel, a Ratákról kis leszólással beszélt. Mindent tudott róluk. Tudta, hogy a szövetségesek Olaszországból szállnak fel, hogy vadászok kísérik a nehézbombázókat, hogy kétszázötven kilós bombákat dobnak le, hogy az oroszok azért repülnek éjszaka, mert könnyebb gépeik vannak, és így tovább. Erőteltjes mély hangjával, megfontolt beszédével azonnal a figyelem központjába került, ha megszólalt. Én igazi, komoly férfinak láttam őt, csodáltam, mi mindent tud, a csodálatom közé azonban megfoghatatlan, rossz érzések keveredtek, amikor a repülőgépekről beszélt, és ő, mintha belém látott volna, szövetségesek és bombázók iránti lelkesedését félhangosan, maga elé dörmögve hirtelenjében lezárta azzal: „kár, hogy a célpontjuk leszünk mi is”.

Hetedik gimnáziumtól a háború a diákéletbe is kezdett beszivárogni. Eleinte szinte észrevétlenül, olyan apróságok, mint a honvédelmi ismereteknek nevezett új tantárgy, aztán a magyar Hiszekegy napjában kétszeri elmondása vagy a nemzeti hősokról elnevezett osztályok képében.

Tulajdonképpen szerettem iskolába járni. A legtöbb tárgyból kitűnő voltam, jószerevével csak a rajzzal és a kézimunkával nem bírtam megbékélni, mert ezekhez semmi érzékem nem volt. Hetediktől fogva azonban e kettőn kívül is egyre több minden kedvemet szegni.

A honvédelemi ismeretek egész egyszerűen nem érdekelt, untam a reggeli áhítatot a rajzteremben, és untam napjában kétszer elmondani a magyar Hiszekegyet. Untam a hazafiság és kötelességteljesítés jegyében kiszabott összes többi feladatot, mert soha nem értünk a végére, és kötelező volt mindegyik, egyikből sem lehetett kimaradni. Hol a harctérre menő házi ezredünket kellett megajándékozni, hol karácsonyi csomagot készíteni az orosz fronton harcoló hős honvédeknek, aztán valamiféle ismeretlen hadigondozott családot segíteni, a hadikórházban sebesült katonáknak műsort adni, légvédelmi oktatásra menni, és így tovább, a végtelenségig.

A kötelező penzumok legutálatosabbika a kaptár volt számomra. Már alsós koromban teljességgel értelmetlennek találtam a mindenféle hulladékok, vacak növények gyűjtögetését vagy az eladhatatlan, senkinek sem kellő, apró limlombok árusítását, ennek ellenére, ha ímmel-ámmal is, de csináltam mindegyiket.

Hetediktől azonban a kaptár minden korábbinál nyomasztóbb teherre változott. Az egészségtan-tanárnőnk lett a vezetője, és ő szinte megvadult a nagy lel-

kesedéstől, annyira, de annyira meg akarta mutatni a nem is tudom, mit és ki-nek, hogy a háborús helyzetre és hazafias kötelességeinkre hivatkozva a korábbi bevételeknek minimum a megduplázását tűzte ki célul.

Az egészségtanórákon, a reggeli áhítatokon, de még az iskolai ünnepeken is a kaptárt hallgattuk egész évben, tanév végén pedig be kellett látnunk, hogy a honleányi kötelességek nem mehetnek szünidőre, ezért a nyári penzumunk fejeként öt kiló szárított csalán, gyermekláncfű, hársfavirág vagy vadrózsabogyó lett. Arra az esetre, ha eszünkbe jutna a személyenkénti öt kilót beszorozni a növendékek számával, és kételkedni kezdenénk, terem-e egyáltalán ennyi minden mifelénk, Cecília tanárnő a közellátási miniszter valamiféle rendeletét citálta elő: minden talpalatnyi szabad földet, ami műveletlen, bevethetünk, s amit természetünk, értékesíthetjük.

Elképzelttem magunkat, tizenhét-tizennyolc éves lánykákat, amint a kaptár kedvéért törjük az ugart, mint a pionírok a vadnyugaton, és egy pillanatra olyan nevezhetnék tört rám, hogy alig bírtam elfojtani. Cecília tanárnő azonban sose szívelt engem, amikor a penzumot hirdette is, mintha egyenesen nekem és csak nekem címezte volna a mondanivalóját, merően rám szegezte a pillantását, még csak nem is pislogott, miközben beszélt, úgyhogy a nevezhetnékem nagyon gyorsan elmúlt.

Annál inkább, mert a csalánt utáltam – kesztyűn át is csípett –, a vadrózsa szúrta, öt kiló hársfavirágra pedig két nagyszünidő is kevés lett volna. Már akkor biztosan tudtam, hogy mint mindig, a sor legvégén fogok kullogni a gyűjteményemmel. Teljesen elcsüggedtem, Miklós bácsikám azonban hamar megvigasztalt: ne törődjek se almamaggal, se vadrózsával, se a többi marhasággal, egyik sem számít a szegény hazának, és szeptemberig annyi minden történhet, hogy meglehet, senki nem fogja egyiket sem forszírozni az iskolában, ha lesz még egyáltalán iskola.

*

Miklós bácsikám, apám öccse, nagydarab, hórihorgas, hajlott hátú ember volt, a háta Amerikában, a vasgyárban görbült meg. Sűrű, bozontos szemöldöke teljesen összenőtt, ami ördögivé tette volna az arcát, ha nincs a szemében bujkáló örökös huncutság és vidámság.

A bácsikám az égvilágon mindenkit tegezett, kivéve a nagymamát. A húgom, az öcsém és én is tegeztük, mert megkövetelte tőlünk. Amerikából hozta magával ezt a hóbortot, mert a család, miután nem tudta leszoktatni róla, elkönyvelte hóbortnak a tegeződését. Eleinte berzenkedtek ellene, édesapám is a lelkére beszélt, hogy „Miklós nem való, hová lesz így a tisztelet?”, mindenkit elintézett azonban annyival, hogy a tisztelet az ő dolga, ne törődjenek vele. Mi először összezavarodtunk – hiszen abban az időben a gyerek még felnőttként is magázta a szüleit –, aztán egyre jobban tetszett a dolog, végül teljesen természetessé vált.

A bácsikám vagy féltucat falubeli legénnyel együtt '21-ben ment ki Amerikába. Tizenöt évet húzott le kint, végig egy helyen, Clevelandben, egy nagy vasgyárban dolgozott. A tizenöt év alatt nem létezett számára más, mint a munka: túlórázott a napi tíz órán felül is, ha lehetett. Minden centet megfogott, csak any-

nyit költött, amennyi a megélhetéshez feltétlenül szükséges volt: burdosházban lakott, kifizette a kosztot, a szállást, a mosást, a többit félrerakta és holdanként hazaküldözgette nagymamának.

A világválság idején sokan visszajöttek, ő azonban maradt, mert megbecsülték, és neki még akkor is volt munkája. Mégis, ha nem avatkozik be nagymama, biztos, hogy nem marad kint annyi ideig, ha máskor nem, nagypapa halálakor hazajön.

Nagypapára egyáltalán nem emlékszem, nagyon kicsi voltam, amikor meghalt. Egy váratlan agyvérzés vitte el, előtte sose volt beteg. Nagymama amennyire törekeny, annyira erős asszony volt: a halálhír mellett azt is megírta a fiának, hogy felesleges hazajönnie, mire megkapja a levelet, az apja rég el lesz temetve, gyászolja meg kint, járjon templomba, és gyűjtson érte gyertyát. Dolgozzon és vigasztalódjon, gyűjtse a dollárt, huszonegy aranykoronás földet vesz neki rajta a Bikaszigetben.

A következő évben a bácsikám nemcsak a földre, hanem nagypapa síremléke-re is küldött haza pénzt, amiből nagymama gránitobeliszket emeltetett, úgyhogy nagypapának olyan síremléke lett, mint amilyen még a földbirtokos Kállay Leopoldnak sem volt.

Ha úgy veszem, Miklós bácsikámnak tényleg felesleges lett volna hazajönnie, mert nagymama egymaga is kiválóan elkörmányozta a gazdaságot. Ragasztotta a dollárokból egyik holdat a másikhoz, közben felépítette az új házat az utca felé két szobával és három ablakkal, nagykonyhával, még egy hátsó szobával és ganggal. A tetőt nád helyett palával fedette, a szobákat lepadlóztatta. Az egyik utcai szobába cserépkályhát rakatott, jó magasat, nyolcsorosat, törtfehér csempéből.

Amikor végül is '36-ban a bácsikám hazajött, a gangos házzal és azzal a több mint harminc holddal, amit a kintről küldött dollárokból nagymama összevásárolt neki, egy csapásra a legtekintélyesebb gazdák közé emelkedett, nagymamának pedig fizetett első helye lett a templomban.

A bácsikám két hatalmas hajókofferrel és rengeteg holmival érkezett, ezekből én már csak a színes, cukormázás drazséra és a macskaszemes világvevő rádióra emlékszem. És az egyik kofferre, amely ruhásládként szolgált tovább. A koffer majdnem feketére festett fából készült, négy sarka ezüstszerű pléhlemezekkel volt megerősítve, a belseje három rekeszre osztva, domború fedelén nagy, fehér betűkkel virított a bácsikám neve és címe.

Rádiója másnak is volt a faluban, de olyan, mint a bácsikámé és Illés barátjáé, akivel együtt voltak Amerikában, senki másnak. Nagyon tekintélyes darab volt, nyomott vagy húsz kilót. Elvileg Európát és Amerikát is lehetett fogni rajta, Amerika azonban legtöbbször csak recsegett és sistergett, a bácsikám is legfeljebb egy-két szót hallott és értett belőle. Maradt London, ami a háborúba befelé haladva olyan lett, mint a mindennapi imádság. A rádiót nagymama is tisztelte, csipketerítőt tett a tetejére, és a legszebb bútordarabot megillető helyre, a komódra állította.

A bácsikámat, ha máskor nem, minden vasárnap délután meglátogattam. A vasárnapi látogatások kötelező penzumként indultak még amikor elsőbe íratlak, a heti egy alkalomból aztán nem tudom, hány lett, amikor tehettem, mindig

mentem. Nagyon szerettem hozzá járni, mert hiába csak egy diáklány voltam, komolyan vett, és úgy beszélt velem, ahogy otthon vagy az iskolában senki más.

Rajongtam érte, és ő is értem. Szerette az összes gyereket, mégis, velem mint ha többet törődött volna, mint a húgommal vagy az öcsémmel. „Te sokra fogod vinni, egyszer még büszkék leszünk rád” – mondta el ezerszer, amikor megállt rajtam a szeme. Nem vezérelte őt más, mint az elfogódott szeretet, mert már alsós elemista koromban, amikor még semmit sem láthatott bennem, ezt hajtogatta. Azt hiszem, kellett neki valaki, akire kivetíti egy olyan élet vágyát, amelynek megvalósulásában ő is szerepet játszik. Véletlenül, azon egyszerű oknál fogva lettem én a választottja, hogy miután hazajött Amerikából, legidősebb gyerekként az első voltam a családban, akiért tehetett valamit. A tandíjamat magára vállalta, „bármeddig, amíg csak tanulni akar” – így mondta apámnak '36-ban, amikor gimnáziumba adtak.

*

A bácsikámtól hallottam először, hogy el fogjuk veszíteni a háborút. Cáfolhatatlan tényként jelentette ki már akkor, amikor beléptünk. A háborút leszámítva kategorikus kijelentéseket egyébként ő nemigen tett, inkább csak kérdezett. Világos, kristálytisza kérdései azonban válasz nélkül igazítottak el a világban, megtanítottak elgondolkozni azon, hogy lehetne a szárított almamag a hazafiság fokmérője, a magyar Hiszekegy a fronton harcoló honvédek megsegítője és Goldberger Eta métely a haza testén. „Csak gondolkodj, de ne szólj, és ne vitakozz, ezekkel nem szabad” – mondta el ezerszer a kérdései után.

A bácsikámnak igaza volt, habár '43 szeptemberében volt még iskola, a háború miatt az a tanév igen különösre sikeredett. Már nyáron mindenki, az egész ország biztos volt benne, hogy hamarosan elkezdődnek a bombázások. Az nem volt világos, hogy ki és miért fog bennünket bombázni, de egyfolytában erre készültünk, ezt vártuk, és ezért nem kezdődött el az iskola sem rendes időben. Hentente kétszer tartottak ugyan valami foglalkozásfélét, a rendes tanítás azonban csak valamikor november elején indult be.

A kaptár végképp nem érdekelt senkit, talán még Cecília tanárnő is megfeledezett a nagy vállalásról. Annál inkább, mert a hadsereg lefoglalta a Gedulyt, katonákat szállásolt be, úgyhogy költöznünk kellett. A Kálvineum, a tanítóképző fogadott be bennünket, egy félévet töltöttünk náluk. Mivel délutánra jártunk, az ötvenperces órák negyvenre csökkentek, amit persze egyáltalán nem bántunk.

A Kossuthot is lefoglalta a hadsereg hadikórháznak, így költöztek Andrásék is. Nekik a polgári fiúiskolában szorítottak helyet, és ők is ugyanúgy délutánra jártak, mint mi. A délutáni tanítást leszámítva tehát minden más maradt a régi-ben, mi ketten a hét hat napján együtt vonatozhattunk tovább.

A költözést egyébként én egyáltalán nem bántam, már csak azért sem, mert alsós gimnazista korom óta annyira, de annyira szerettem volna tanítóképzős lenni! Ez volt minden vágyam, ez hajtott évről évre, ezért rugaszkodtam neki, és győztem le újból és újból a mennyiségtan érthetlenségeit.

A képző iskolába menet utamba esett, és én akárhányszor mentem el előtte, mindig arra gondoltam: egyszer, nemsokára diák leszek itt. Amikor az épület

sarkához értem, direkt lelassítottam, sokszor egy pillanatra még meg is álltam a kétszárnyú vaskapu előtt, benéztem a kapualjba, és láttam magam, ahogy szaladok felfelé a széles lépcsőn a többi képzős kisasszony között, a fokokat néhol kettessel veszem, betaszítom a lengőajtót, és ezzel elkezdődik az annyira vágyott, új életem.

'43 novemberében, amikor beköltöztünk hozzájuk, mintegy megelőlegeződött a vágyam: mindennap, amikor beléptem a kétszárnyú vaskapun – még ha tudván tudtam, hogy csak vendégségben vagyunk náluk, és illúzió az egész –, tanítóképzős kisasszonynak éreztem magam. Az álom rövid ideig tartott, két hónapra rá, hogy visszakaptuk a Gedulyt a hadseregtől, véget ért a diákélet, és öregasszony lett belőlem.

Kasszandra a hajón

Október lett, mire hazaértek. Éjjel vihar dúlt,
 hajnalban sűrű volt a lég.
 Mint a hálóba önként becsusszanó, roppant tonhalak
 rideg arcának mit sem sejtő, bamba mosolya,
 úgy tűnt el hirtelen a köd,
 s a déli verőfényben már tisztán látszottak
 a zátonyra futott hajók roncsai.
 Kasszandra szenvedetlen arccal viselt mindent,
 öklendezést, szájszagot, átizzadt köpenyt,
 a királynak émelygett a gyomra,
 nehéz volt tartani, míg roppant súlyával rátámaszkodott.
 Akár farkaskölyköket tejtől duzzadó emlőikhez
 emelő, frissen szült bakkhánsnők kiáltásai,
 a fájdalomtól szinte vérző fülekbe
 úgy hasított a vészjósló kikötői csend.
 A matróz, ha partot ér, mulatni akar:
 a palotában, a férfiak lakrészében asztalról, ágyról
 folyik majd a bor, s a poharat kiejtő, részeg kezek
 olyan ernyedten csüngnek majd alá, mint levágott
 szárnyasok nyakáról a bőrlebernyegtől alig tartott fej.
 Az oroslán ott hasal majd a hányadékban, részegen,
 csak Kasszandrát ölik meg állva,
 emberhez méltón, fenségesen.
 De az ő kiáltásait is elnyomják
 a szőlőfürtöket formázó, kéklő csörgődobok,
 s a sziklaüregbe zárt, saját mocskában fetrengő
 Elektra torokszorító jajgatásai.

A VARIETAS ÖRÖME

N. Tóth Anikó beszélgetése

N. Tóth Anikó: – Az irodalommal való rendszeres és komoly foglalatosság mikortól számítható az életedben? Van-e konkrétan felidézhető élményed?

Polgár Anikó: – Első versikémet körülbelül nyolc éves koromban írtam, az irodalommal való foglalkozás folyamatosan végigkísérte a gyerekkoromat, s hogy mikortól vált komollyá, azt nehéz megmondani. Már gyerekként szembesültem a „szocialista lapszerkesztés” módszereivel: a *Tábortűz* nevű ifjúsági lapba beküldött gyerekversemet egyszer úgy átírták, hogy nem ismertem rá, s fel voltam háborodva, hogy egy idegen verset mért közölnek az én nevem alatt. Azóta a szerkesztők elbeszéléseiből úgy tudom, ilyesmi általános gyakorlat volt, s nemcsak a gyereklapoknál: sokszor egy-egy *Irodalmi Szemlében* megjelent „komoly” szöveg esetében sem tudhatjuk, milyen százalékban a szerző, s milyen százalékban a szöveget átdolgozó szerkesztő műve.

– A te nemzedéked tagjai általában már nem tanultak kötelezően latint a gimnáziumban, mégis érettségiztél latinból. A galántai gimnáziumban oktatták ezt a holt nyelvet a kilencvenes évek elején?

– 1989-ben kezdtem a gimnáziumot, s a novemberi események után a szerencsés változások egyik eredménye volt az is, hogy nemcsak a német-, illetve az angolórák számát emelték heti egy órával, hanem a klasszikus gimnáziumok egy-egy vívmányát is megpróbálták beépíteni a tantervbe. A latintanulás ugyan csak egy szakkörökhöz hasonló plusz-tevékenység volt, így a kezdeti lelkesedés sokaknál alábbhagyott, de számomra nagyon meghatározó lett, s ez elsősorban a tanárnőmnek, Záreckyné Horváth Erzsébetnek köszönhető. Bár csak két évet tanultam, az akkori igazgató engedélyezte, hogy ötödik tantárgyként egy osztálytársammal együtt (akiből azóta katolikus esperes-plébános lett) latinból is érettségi vizsgát tegyünk.

– Egyetemi tanulmányaid tárgyául a magyar nyelv és irodalom mellé a latint választottad a pozsonyi Comenius Egyetemen. Miért? Volt családi indíttatás vagy meghatározó személyiség, aki utat mutatott?

– Véletlen egybeesés, hogy épp az én érettségim évében nyitotta meg a pozsonyi egyetem körülbelül húsz év szünet után újra a latin–magyar szakpárosítást, s ezt szerencsés ómennek tartottam. Tulajdonképpen inkább a latin mellé választottam a magyart, s egyetemista koromban egy ideig gondolkodtam is, hogy a magyart lecserélem egy másik idegen nyelvre, nem voltam ugyanis elragadtatva a pozsonyi magyar tanszéken akkoriban alkalmazott pedagógiai módszerektől. Gimnazista koromban irodalmi érdeklődésem ellenére sokáig a reál tárgyak iránt vonzódtam, sokkal kézzelfoghatóbbnak és logikusabbnak tartottam a matematikát, mondjuk, a történelemnél. Csak az utolsó évben döntöttem el, hogy mégis a bölcsészkart választom, s ez a latinnak köszönhető, hiszen a humán tárgyak között egyedül a latinban találtam meg a matematikusoknál annyira csodált rendszert és logikát. Szüleim (akik maguk nem értelmiségiek, még csak nem is érettségiztek) a lehető legjobb módon irányítottak a pályaválasztásban, remélem, nekem is sikerülni fog majd ugyanez a gyerekeimmel: nem felülről nézve, külső szempontokat ráerőltetni a gyermekre, hanem az ő hajlamait kibontva támogatni az elképzeléseit. Igazi lelkesedés esetében még a legkevésbé perspektivikusnak tűnő szakmában is (mert hát, valljuk be, a

latintanáré már akkor sem számított a legkeresettebb szakmák közé) sikereket lehet elérni. Egyébként a latinnak nálunk elsősorban Jókai Mór s Szabó Magda regényei révén volt megfellebbezhetetlen tekintélye, mely a magunkfajták számára szinte elérhetetlen kultúr-főlénnyel is jár.

– *Jó nyelvérzékednek és/vagy kitartó szorgalmaznak volt-e nagyobb szerepe a latin stúdiókban? Okozott-e valami nehézséget vagy különleges élményt? Tanáraid közül kire gondolsz vissza szívesen?*

– A latin szakon először a szlovákba kellett belerázódnia, hiszen a legtöbb tantárgy olyan volt, mint egy latin–szlovák fordítószeminárium, s ha az ember egy tanult nyelvre, nem az anyanyelvére próbálja meg, mondjuk, Cicero beszédeit fordítani, az külön kihívás, egyfajta agytorna. Szerencsére latinból voltak még az első évben tartalékaim, s egy idő után úgy berögződött ez a latin–szlovák párhuzam, hogy bizonyos latin szavak láttán (érdekes módon elsősorban a módosítószavak esetében) még ma is a szlovák variáns ugrik be elsőként. Azon már nem is volt időnk meglepődni, mikor (szlovák szakirodalom híján) magasabb szinten (a szintaxis és a stilisztika, illetve az ógörög esetében) cseh gyakorlókönyveket használtunk, s cseh–latin példamondatokon tanultuk meg a tipikus nyelvtani jelenségeket. Az ógörög nyelvkönyvet egyenesen úgy kezeltük, mintha szlovácul lenne: ha például Špaňár tanár úr felszólított, hogy olvassuk fel a görög szöveg alatti szójegyzéket, „krunír” helyett „pancier”-t kellett mondanunk. Ő volt egyébként a pozsonyi latin szakon a kedvencem: nemcsak tudományos és fordítói munkássága miatt becsültük (ő fordította például szlovákra Platón összes műveit, szótárat, nyelvtant, nyelvkönyvet készített), hanem pedagógiai módszere miatt is. Nyugodt és kiegyensúlyozott tanár volt, a rendszeresség híve, s bár ő maga már hetven éven felül volt, nyugdíjas professzorként járt be órákat tartani nekünk, azt is megtanította velünk, hogy a nyelvtanulást sose késő elkezdni, s az agyat idős korban is edzeni kell. Az órák előtt a teremre várva általában odaült a diákok közé, olasz nyelvkönyvvel a kezében, s azt tanulmányozta. A latint ma az ő klasszikus és nagyon logikus felépítésű nyelvkönyvéből tanítom Nyitrán. Az egyetemi éveim egyébként nemcsak Pozsonyhoz kötődnek: negyed- és ötödéves koromban három félévet töltöttem részképzősként az ELTÉ-n, ebből az időszakból elsősorban Ritoók Zsigmond tanár úr és Adamik Tamás előadásaira emlékszem szívesen.

– *A régi auktorkat eredetiben és magyar fordításban is olvastad? Milyen tapasztalatokat szerzettél közben?*

– A fordítói összehasonlítás módszerét (ami későbbi tudományos munkáim alapja is lett) már egyetemista koromban megtanultam: egy-egy vizsgára készülve az adott auctor szlovák, cseh és magyar fordításait is begyűjtöttük, s bizony nem egyszer feltűnő eltéréseket lehetett észlelni. Ez fakadhatott az értelmezésbeli eltérésekből, de a fordítói szemlélet különbségéből is. Azt nem lehetett nem észlelni, hogy bizonyos latin művek magyar fordításban olvashatatlanok, latinul viszont gyönyörűek, s nem hiszem, hogy ezt minden esetben a latin nyelv iránti elfogultságom mondatja velem.

– *Egyetemi tanulmányaid során nyilván számos fordítói feladattal láttak el, ám úgy tűnik, a kötelezőkön kívül szívesen vállaltál akár többletmunkát is. Milyen kihívásokat jelentett a fordítás, illetve műfordítás? Már akkor eldőlt, hogy a műfordítás a későbbiekben is fontos tevékenységi formád lesz?*

– Első műfordításaimat a *Poesia latina medievale* című kétnyelvű, latin–olasz antológia inspirálta. Ez a gyönyörű válogatás a középkori latin költészetből negyed- vagy ötödéves koromban került a kezembe, s Szent Hildegárd és Damiani Szent Péter verseit fordítottam belőle. Ez azonban inkább a versíráshoz hasonló „feladat” volt, nem hasonlítható az egyetemen kapott penzumokhoz, ahol a létrehozott „fordítványok” stílusa teljesen másodlagos volt, hiszen azok csak azt hivatottak prezentálni, hogy egy-egy latin jelenség pontos értelmével tisztában van-e a diák.

– Szakdolgozatod Greguss Mihály 1826-ban megjelent *Compendium aestheticae* című munkájának fordítása volt. Miért éppen erre esett a választásod?

– Ez az egyik magyar szakos tanárom, Mészáros András által kiírt feladat volt, amit elvállaltam. Eredetileg latinból készültem szakdolgozatot írni, de a Greguss-témának azért örültem, mert mindkét szakomat közös nevezőre tudtam hozni benne. Egyébként az azóta végzett tudományos munkám is két szakterület határán mozog, s ez jelentősen megkönnyíti a dolgomat. Az esztétikatankönyv fordításából sokat tanultam ugyan, de a téma, illetve a tágabb szakterület, melynek e mű is része, a magyarországi filozófia története nem ragadott meg annyira, hogy ebbe az irányba haladjak tovább, a költészet mindig is jobban vonzott. A szakfordítást a költészet fordításával szemben lehet rutinosan, programozottan, penzumszerűen is végezni, így egy szakdolgozó számára különösen ideális terep. Szinte az egész fordítást az OSZK-ban ülve végeztem (részképzősként), ez megkönnyítette a szakmai háttérben való tájékozódást, hiszen karnyújtásnyira volt a jegyzetanyaghoz, az előszóhoz, a fordítás nagyobb utánajárását igénylő részeihez szükséges szakirodalom. A szakfordítással azért azóta sem hagytam fel teljesen, Adamik Tamás, a Greguss-könyv lektora később Quintilianus *Szónoklattanának* fordításába is bevont, most pedig egy Cicero-fordításon dolgozunk közösen.

– *Diplomamunkáddal rögtön szakmai elismerést vívótál ki, hiszen megkaptad érte a Besey-Tatárik díjat. Az esztétika kézikönyve egyébként 2000-ben magyar–latin kétnyelvű kiadásban meg is jelent. Kik forgathatják haszonnal ezt a kiadványt?*

– Ez egy 19. századi tankönyv, s úgy gondoltam, a tankönyv jelleget felerősítheti a kétnyelvű kiadás, hiszen így a latin szaknyelvet is lehet belőle tanulni. A korban a szaktantárgyakat is latinul tanulták, a diákok latinul jegyzeteltek az órákon, így, még ha szakkönyvről van is szó, a korabeli élő latinság szelleme is benne van ebben a kézikönyvben.

– *Verseket már középkoroktól írtál, költői tevékenységed az egyetemi évek alatt sem szakadt meg. Milyen poétikai tendenciák hatottak rád akkoriban?*

– Gimnazista koromban talán a legmélyebb hatást Eliot *Átokföldje* című költeménye tette rám, s furcsán hangzik, de még a latin–görög kultúra közelébe is ez a mű sodort, hiszen az első latin nyelvű, görög vendégszöveget is tartalmazó „versrészlet” (tulajdonképpen próza: egy részlet Petronius *Satyriconjából*), amit eredetiben olvastam, ennek a nagyszabású költeménynek a mottója volt. Az antikvitás irodalma, főként Homérosz és Ovidius már az első találkozáskor is lenyűgözött, de nagy hatással volt rám a német romantika is, leginkább Schillert és Hölderlint szerettem. Egyetemista koromban elsősorban a *Kalligramot* olvastam rendszeresen, Budapestre kerülésem után pedig a magyarországi lapokat is, s gondolom, ezek az olvasmányélmények is lecsapódtak a korai verseimben.

– *Több alkalommal részt vettél a Pegazus-pályázaton. Mi volt a hozadéka ennek a megméretetésnek?*

– Középkorok számára szánt nyári kikapcsolódás volt ez, a Pegazus-táborok sok résztvevője egyáltalán nem is lett irodalmár, de azért néhány maradandó eredmény is született. Először meglepődtem, hogy zsűrizés is lesz és helyezések: mikor az ember tizenöt évesen verseket ír, furcsa ilyennel szembesülnie, hogy az, amit alkot, valamilyen formában mérhető, akár a matematikaversenyek feladatmegoldásai. Az viszont, hogy az írásokat értékelik, igényességre is szoktat, Mezey Katinak például nagyon jó pedagógiai érzéke volt, szerintem az ő javaslataiból sokan okultak. A legszívesebben a második Pegazus-találkozóra emlékszem vissza, ekkor alakult és mutatkozott be a Pegazus-táborban is a *Kalligram* folyóirat, s Hizsnyai Zoltán, Csanda Gábor is a zsűriben volt.

– *Sajátos szlovákiai magyar hagyomány, hogy a kezdő tollforgatók együttesen jelentkeznek kötetben, így a recepció az egyes nemzedékeket antológiák szerint nevezi vagy különbözteti meg. Verseiddel a Kapufa a Parnasszuson című 1993-as antológiában debütáltál. Németh Zoltán az antológia megjelenése után néhány szerzőt kiemelve paradigmaváltásról beszél a szlovákiai magyar*

lírában; a te verseiddel kapcsolatban a női tapasztalat jelenlétét emeli ki, illetve arra hívja fel a figyelmet, hogy te írod a 90-es évek szlovákiai magyar lírájának legvadabb, legdrasztikusabb versét. Visszatekintve mennyire tartod érvényesnek akkori szövegeidre ezt a megállapítást?

– A *Kapufa a Parnasszuson* című antológia teljes melléfogás, elsősorban a szerkesztő elvei és a kiadó hozzáállása miatt, és sajnálatos, hogy ezt az irodalmi süllyesztőben eltemetésre váró könyvet még azóta is emlegetik, sőt van, ahol tanítják is (ez különösen felháborító!). De hát intézményrendszer szintjén olyan erős a szlovákiai magyar irodalom státusza, hogy az ember minden óvatlanul leírt sorából tananyag lehet, s a fiatalok ilyen szempontból különösen sebezhetőek. Ez az antológia, ha jól emlékszem, úgy készült, hogy a *Heti Ifi* nevű ifjúsági lap irodalmi rovatából az akkori szerkesztő, Bettes István sebtében összeállított valamit, s ez a Madách Kiadónál korábban is dívó antológiázás gyakorlatába remekül beleillett. Azért vagyok máig is felháborodva ezen, mert a kötetbe beválogatott szerzőket nem kérdezték meg, hogy beleegyeznek-e a közlésbe, még szerzői példányt sem kaptunk, nekem a könyv azóta sincs meg, csak könyvtárban láttam. Nem hiszem, hogy a *Heti Ifi* irodalmi rovata olyan mérvadónak számított volna, hogy csupán az ott megjelent művekből válogassanak, nekem, ha jól emlékszem, akkor már az *Irodalmi Szemlében* és a *Kalligramban* megjelent verseim is voltak, de ezeket nem vették figyelembe, s a szerzőktől sem kértek egyéb anyagokat. Egyik kortársam egyébként egy ismeretterjesztő könyvből gépelt ki pár oldalt, azt küldte be Bettesnek annak idején (mivel én is akkoriban olvastam a könyvet, nyomban felismertem a plágiumot), a szerkesztőnek azonban nem tűnt fel, s még az antológiába is beválogatták.

– *Fontos fórumnak számított az induló irodalmárok számára a 90-es évek második felében a Szőrös Kő című irodalmi és művészeti lap. Milyen emlékeid vannak erről az időszakról? A te életben milyen szerepet töltött be? Kikkel dolgoztál együtt szívesen?*

– Nincsenek jó emlékeim a Szőrös Kőről, s nem szeretek ezen nosztalgiázni. Mi egyetemista lapnak terveztük, de sajnós a kiadó olyan mértékben belenyúlt, hogy voltak olyan lapszámok, amelyeket már nem tudtunk magunkénak érezni. Szerkesztői tapasztalatként hasznos volt, de talán még fontosabb az ezzel járó élettapasztalat: ott döbentem rá, hogy sokan harcnak képzelik az irodalmi életet, az irodalmi teret egyfajta harcmezőnek, ahol helyezkedni meg foggal-körömmel küzdeni kell. Sok mindenben lehettem volna óvatosabb, s most már belátom, számomra legjobb a saját terepemre visszavonulni, az irodalmi élet szervezését átengedem másoknak.

– *A latin és az ógörög nem csupán idegen nyelvet jelent, hanem az antikvitás irodalmának, művészetének, kultúrájának tanulmányozását is. Ezt a gazdag tudásanyagot számtalan módon kamatoztathatod, például beépíted költeményeidbe a mitológiát és az antik verstechnikákat. Hogyan társható össze (ez) a tradíció a mai életérzéssel és költői eljárásokkal?*

– Erről a társításról az *Ithaka!* című verses fotóalbum egymás mellé tett s így sajátosan egymásra vetített képei jutnak eszembe. Gink Károly egyik fotóján egy antik fogadalmi maszk látható, mellette egy fogatlan spártai öreg néni: ugyanaz a fejtartás, ugyanaz az arcforma, az arcon ugyanaz a vigyor. Míg azonban a nénike hunyorgó szemében élet van, a maszk szeme helyén két fekete, üres lyuk tátong: bárki megtöltheti viszont élettel, aki átlát rajta, aki belenéz. Úgy gondolom, hogy az antik művészetben, mitológiában nem nehéz felfedezni egyes mai viselkedésformák archetípusait, ugyanakkor az antik verstechnikák sem olyan merevek, hogy ne lehetnének minden korban sajátosan megújíthatók.

– *1998-ban jelent meg első versesköteted, a Trója, te feltört dió, mely 1999-ben elnyerte az Irodalmi Alap nívódíját. Azóta is sokat hivatkozott szerző vagy. E kötet két ciklusában is olvashatók olyan szövegek, melyek műfordításnak vagy átiratnak tekinthetők?*

– Első verseskötetemet nem kellett volna elsietnem, de hát ez is sajátos szlovákiai magyar jelenség, hogy a kezdő költőnek még meg sem fordul a fejében, hogy egy nagyobb

kompozíciót állítson össze, ám kötete máris szerepel egy kiadói tervben. Egy az irodalmi életben még járhatlan fiatal könnyű rábeszélni olyan érvekkel, hogy az irodalmi terepen időben el kell kezdeni küzdeni, mintha az ember lemaradna valamiről, ha később lép „porondra”. A műfordításokat ma is a saját költői művekkel egyenrangú alkotásoknak tartom, az első verskötetem azonban szerkezetileg nagyon heterogénre sikerült.

– *Egyik költői episztoládban írod: „És a dicső hagyománnyal nem jó szembeszegülni, / istenek így legalább nem fognak ránk gyanakodni...” Első köteted versei tehát a hagyomány(ok) újraértelmezésével és beépítésével vagy játékba hozásával tesznek kísérletet egy új poétikai nyelv megteremtésére?*

– Kísérletről vagy keresgélésről lehet szó, de új poétikai nyelv megteremtéséről aligha. Inkább azt mondhatnánk, hogy a számomra hasznosítható hagyományok irányából, több úton is megpróbáltam elindulni, s ezek az utak (az antik mitológia, a középkori misztika, a kortárs finn költészet, a metrikus formába öntött hétköznapi csevegő modor) nem mindig tudtak egymással találkozni.

– *Amint elvégezted a magyar–latin szakot, rögtön belevágtál az ógörög stúdiumokba. Ezt milyen megfontolásból tetted?*

– Ha egyetemista koromban lett volna erre lehetőség, harmadik szakként felvettem volna az ógörögöt, de annak idején Pozsonyban (sőt az egész országban) még nem volt görög szak, csak 1999-ben, egy évvel latin–magyar szakos tanári diplomám megszerzése után indult egyszakos klasszika-filológiai képzésként, nappali tagozaton. Mivel a latin szakon tanultunk némi ógörögöt, tudtam, miről maradnék le, ha nem folytatnám a tanulást, hiszen ott a morfológiai alapozás után, éppen a szerzőolvasások küszöbén hagytuk abba. S bár más nyelvek is vonzottak, az egyetemi képzés választása mellett az is motivált, hogy az ógörög a világ egyik legszebb nyelve, nyelvviskolában viszont nem tanulható. Sajnos, ez számos pluszterheléssel járt, a görögórák mellett számos egyéb „töltelékanyag” is kellett abszolválni, de megérte. A görögre egyébként az antik műfordítás-történet vizsgálatához nagy szükségem volt, hiszen nincs értelme, hogy a latinból készült fordításokat elszigetelten vizsgáljuk.

– *Az egyetem világtól nemigen akaródzott megválnod, hiszen doktori tanulmányokba fogtál az ELTE-n, miközben hú maradtál kedves témádhoz, a műfordításhoz. Kutatási területed a magyar műfordítás 20. századi története. Milyen kihívásokat jelentett ez a téma?*

– A témaválasztás gyakorlati érdeklődésből fakadt, hiszen magam is kerestem azt a vállalható és folytatható fordítástörténeti hagyományt, amihez csatlakozni tudnék. Ugyanakkor az antik műfordítás terén nagyon sok minden felhőborított (módszerek, szerkesztői-lektori hozzáállás), sok mindent szerettem volna tisztábban látni. Ezt a személyes alaphangot ugyan remélhetőleg teljesen sikerült kiiktatnom az elkészült dolgozataból, de motivációként mindenképpen szükségem volt ezekre a kiindulópontokra. Eredetileg nem Catullusszal kezdtem, a kiindulópont a *Nyugat* harmadik nemzedékének a fordítói munkássága volt, majd ennek az előzményeit, illetve a napjaink fordítói módszereibe is begyűrűző következményeit szerettem volna feltárni, s ehhez Catullus nagyon jó példát szolgáltatott.

– *A tudományos kutatás mellett műfordítóként is serénykedtél, többek között a középkori latin költészet gyöngyszemeiből adtál ki Csehly Zoltánnal egy válogatást 2001-ben, melynek címe Illatos kenőcsök háza. Ezek a szövegek újrafordítások, vagy első alkalommal jelentek meg magyarul? Milyen szempontok szerint választottátok ki a lefordítandó költeményeket?*

– Azért írtuk az alcímbe, hogy a középkori latin költészet gyöngyszemei, mert egy szubjektív válogatást nyújtottunk, nem törekedtünk arra, hogy teljes körképet adjunk: azokat a verseket fordítottuk, amelyek bennünket személyesen megragadtak. Néhány újrafordítás is van a kötetben, de a versek többsége először jelent meg magyarul. Fontos inspirációs forrásaink voltak az említett latin–olasz antológia mellett Adamik Tamás tanár úr

előadásai a középkori latin irodalomról, illetve a középkori irodalommal foglalkozó Palimpszeszt Társaság, melynek a tevékenységébe doktorandus korunkban kapcsolódunk be (a lefordított versek egy része az ő műfordítói pályázataikra készült).

– *Csehy Zolival, férjeddél irodalmi ízlésedek, érdeklődésedek nagyon hasonlít. Folytattok-e családi műhelymunkát? Beszéltek-e, belevitottok-e egymás munkáiba? Óvó tekintet az író (billentyűkön száguldozó) kéz felett?*

– A fordításokat, a tanítást vagy a kutatást érintő dolgokról konzultálunk egymással, azt hiszem, ez így természetes. Többnyire egymás könyveinek a szerkesztői és korrektorai is vagyunk, ez a fordítások esetében gyakran (nem mindig, sajnos, mert ez időigényes dolog) lektorálást is jelent. Zoli Petrarca-fordítását vagy a Poggio Bracciolini elméncségeiből készült fordítását például végig összevettem az eredetivel, bizonyos pontokon módosító javaslatokat is tettem. Tanulmány- vagy esszéötleteket is meg szoktunk egymással beszélni, olyan is előfordult már, hogy közösen adtunk elő egy konferencián. Mivel több hasonló tárgyat tanítunk, az egyetemi segédanyag egy részét közösen dolgozzuk ki, s egy közös egyetemi jegyzet írását is tervbe vettük. Talán az egyetlen terep, ahol nem lehet szó szoros együttműködésről, az éppen a versírás: természetesen elolvassuk egymás verseit, de ezt nagyon is magánügynek tekintjük, ezen a terepen egyikünk sem enged beszélést. Még egymás félkész verseinek elolvasása is tilos, s én például versötleteket sem nagyon szeretek „kibeszélni”, mintha a versterv elárulása révén valahogy maga az egész terv is dugába dőlné.

– *Kutatásaid eredménye egy summa cum laude minősítésű doktori disszertáció, mely kötetben Catullus noster címmel látott napvilágot 2003-ban. Ebben a munkában a 20. századi magyar műfordítási gyakorlat négyféle módját, paradigmáját különbözteted meg. Számodra melyik a leginkább járható út?*

– Nem véletlen, hogy az egyes módszereket egymás mellett, és nem egymás ellenében tárgyalom. Deskriptív, leíró jellegű írásmódra törekedtem, a fordítástörténeti folyamatokat az irodalomtörténetiekkel párhuzamosan próbáltam meg látni és láttatni, nem pedig kész recepteket adni a gyakorló fordítóknak. A költészet fordításának mindig az adott korszak irodalmába kell beilleszkednie. Saját műfordítói módszereim értékelése, azt hiszem, ugyanúgy nem az én feladatam, ahogy saját verskötetéről sem ír elemzést egy kritikus. Mindig viszolyogtam az afféle műfordításról szóló elmélkedésektől, amelyeket tulajdonképpen saját műfordítói megoldásaik apológiájaként maguk a műfordítók írnak: nem szeretnék magam is ebbe a csapdába esni.

– *A Catullus noster két díjat is hozott: 2003-ban a Posonium Irodalmi Díj különdíját, valamint a szlovákiai magyar irodalom legrangosabb elismerését, a Madách-díjat. Mit jelentettek-jelentenek ezek a visszajelzések?*

– Alapos és precíz munkára törekedtem, s természetesen örültem a díjaknak, bár tisztában vagyok azzal is, hogy egy díj odaítélése ugyanúgy függhet szubjektív tényezőktől, mint az irodalmi terep aktuális elrendeződésétől.

– *A Catullus noster a magyar műfordítás-történet egyik fejezete, ahogy ezt már a doktori disszertáció nyilvános védésén és azóta több alkalommal is kiemelték az értékelők. Lett folytatása is, hiszen 2009-ben habilitációs témád is hasonló volt. Beszélnél erről?*

– A habilitációs munkámban a huszadik századi fordítói módszerek gyökereit kerestem. A munka két részből áll: az első rész a magyar műfordítás-történet elméleti kérdéseit tárgyalja (hatástörténet és fordítástörténet összefüggéseit, a fordítói vitákat, a fordításról alkotott metaforákat, a szöszerintiség két eltérő megítélését, az erkölcsi alapállás és az ideológia szerepét a fordításban), a második rész pedig Ovidius régi magyar fordításaival foglalkozik (a kezdetektől a 18. századig). Elemzésre igyekeztem tipikus példákat kiválasztani, amelyek az egyes fordítástörténeti korszakokat (reneszánsz, barokk, rokokó, klasszicizmus) reprezentálják.

– *Látsz-e esélyt, és ha igen, milyen formában egy átfogó jellegű műfordítás-történet megszületésére a közeljövőben? Dolgoznak-e ilyesmin kutatók vagy kutatócsoportok?*

– Először a részmunkákat, az alapkutatásokat kell hozzá elvégezni. A fordítástörténet kutatásakor nyelvi és időbeli faktorokkal egyaránt számolni kell. Vizsgálható egy-egy korszak fordításeszemléje, jellegzetes fordítói eljárásai, az egyes szerzői-műfordítói életművek. Egy kutató semmiképpen sem tudná a magyar műfordítás történetét a maga komplexitásában feldolgozni, ehhez mindenképpen összmunka szükségeltetik. Én az antik költészet recepciójára fókuszálok, de még önmagában ez is egy hatalmas anyag, amelyből – hacsak nem akar valaki felületes kijelentéseket tenni, vagy valamiféle példatárat, bibliográfiai adatgyűjteményt összeállítani – mindenképpen szelektálni kell. Fontos, alapozó munka folyt Ritoók Zsigmond vezetésével a *Fordítás, közvetíthetőség és kulturális identitás* elnevezésű tudományos projekt keretén belül, melyből sok kézzelfogható eredmény született, elég csak a *Pont fordítva* könyvsorozatban kiadott tanulmánykötetekre gondolni.

– *A magyar műfordítók jelentős része szépíró is. Miben látod ennek okát, illetve következményét? Ez magyar specialitás, vagy más irodalmakra is jellemző?*

– A költői fordításhoz ugyanolyan energiák szükségesek, mint az eredeti költői művek megírásához – természetesen, ahogy az eredeti műveknek sem lesz mindegyike magas szintű, ugyanúgy nem lesz sikerültté valamennyi költőinek szánt fordítás. Hogy ennyire gazdag a fordításirodalmunk, s hogy jelentős költőink általában jelentős fordítói életművet is hagytak maguk után, az viszont nem mindig csak belső igényből fakadt, hiszen a fordítások megszületését az intézményrendszer és a hatalmi apparátus is jelentős mértékben befolyásolhatja. A huszadik század ötvenes éveiben például több költőnk kényszerült arra, hogy a műfordítás terepére vonuljon vissza. Ráadásul a két hasonló törekvés ki is olthatja egymást, Kálnoky például egy interjúban azt nyilatkozta, hogy a sok műfordítás fölemésztette benne az eredeti versek írásához szükséges belső tartalékokat. Kálnoky fordításantológiája, a sok fölkerésre készült, penzumfeladatot is magába foglaló *Szeszélyes szüret* tartalmaz egy kiváló, shakespeare-i halandzsanyelven készült műfordítás-paródiát, mely nemcsak fordítás és költészet összemosódását jelzi, hanem a nyelv iránító szerepének félelmetes voltát is példázza.

– *A műfordítással foglalkozó szakirodalomban többször felvetődik a fordítás lehetetlenségének problémája. Ha a fordítás lehetetlenségéről beszélünk, miért születnek újabb és újabb fordítások, illetve újrafordítások?*

– A fordítás csak akkor tűnik lehetetlennek, ha megvalósíthatatlan követelményekkel állunk elő. „Dallama már a fülembé motoz, szavait keresem még” – hangzik a Radnóti fordította Vergilius-ecloga egyik sora, mely nemcsak a pásztori éneklésre, hanem a kötött versek fordítására is vonatkozatható. Hogyha azt várjuk el a versfordítótól, hogy a dalt is megtartsa, s a szavakhoz is „tapadjon”, akkor valóban lehetetlennek tűnik a vállalkozás. Ezért lett papírgaluska ízű például a nagy vitát kiváltó, 1961-es kétnyelvű Horatius-kötet. Én a fordítás lehetetlenségével szemben inkább (Radnóti nyomán) a fordítás kísérletjellegét hangsúlyoznám: nem az egyetlen tökéletesnek szánt megoldást várjuk el a fordítótól, ezért a legideálisabb, ha a magyar olvasónak többféle variánsot kínálunk fel, hogy ezek alapján alkosson magának közelítőleges képet a számára hozzáférhetetlen eredetiről. Ez csak akkor valósulhat meg, ha újabb és újabb fordítások, sőt ugyanakkor a műnek az újrafordításai, újraértelmezései is megszületnek.

– *2008-ban jelent meg a Kalligram Kiadónál a legnagyobb szabású antik retorikai kézikönyv, Quintilianus Szónoklattana. Ennek második könyvét te fordítottad. Hogyan kerültél bele ebbe a projektbe? Milyen tapasztalatokkal gazdagodtál e munka végzése közben?*

– Quintilianusból hatalmas műveltséganyag meríthető, *Szónoklattana* minden szellem-tudomány alapkönyve. A fordítói projektbe Adamik Tamásnak köszönhetően kerültem

bele, aki már ismerte korábbi fordításaimat, s a doktori disszertációm egyik opponense is volt. A második könyv, melyet férjemmel közösen fordítottunk, érdekes, elvi jellegű fejtegetéseket tartalmaz a retorika tanításáról, a retorika hasznáról és céljairól. Különösen izgalmas a *Művészet-e a retorika* című alfejezet, melyben a szerző módszeresen bizonyítja, hogy elképzelhetetlen, hogy a retorikát ne vegyük művészet számba, hiszen a retorika esetében ugyanúgy, mint minden más művészet esetében is, egy képességről van szó, melynek segítségével egy rendszert vagy módszert követve hozunk létre valamit. A tehetség önmagában nem elég: az csak megmunkálendő anyag, ami a képzés révén tud kiteljesedni.

– *Ugyancsak 2008-ban publikáltál egy ógörög szerelmeslevél-gyűjteményt Erósz szárnyai címmel, melyhez egy tanulmányt is mellékelél. Ez a fordítás felkérésre készült, vagy szabadon választott örmunka volt? Mivel szólíthatja meg Philosztratosz a mai olvasót? (Téged mivel szólított meg?)*

– A művet szabadon választottam fordításra, s úgy gondolom, hogy az ilyen kis műfajok, mint a szerelmes levél, ma a monumentális kompozíciókkal szemben alkalmasabbak arra, hogy az antikvitást az olvasókhoz közelítsék. Engem elsősorban a szövegek költői telítettsége ragadott meg, s az a finom ironia, melynek segítségével a szerző gyakran ugyanannak az állításnak az ellenkezőjét is igazolni tudta. Érdekes a szerelemhez kötődő antik motívumok használata is: a rózsa és az alma a szerelemre való felhívás jelképei, ugyanakkor arra is figyelmeztetnek, hogy a szépség rövid életű. A füge erotikus szimbólum, a férfi vagy a női nemi szervekre utal. A hajvágás az egyik legmegalázóbb dolog, barbár cselekedetnek számít: a levágott haj fölött Philosztratosz szerint gyászbeszédet illik mondani, akár a háborúban elesett hősök sírjánál. Izgalmasak a természeti párhuzamok is: a szakállnélküliség korszaka a tavasz, a szakáll kiütkezése pedig a nyári virulás, mely a szépfűk esetében máris a telet jelzi. Ezek révén a motívumok révén kapcsolódik Philosztratosz az antik epigrammákhoz, nála azonban a retorikai gyakorlatok hatása erőteljesebb.

– *Nemcsak holt nyelveken született műveket teszel elevenné, hanem fordítottál finn, szlovák és cseh szövegeket is, melyek a Szőrös Kőben, a Kalligramban, a Jelenkorban, a 2000-ben olvashatók. Az idegenség, a másság fogott meg ezekben a szövegekben, vagy inkább valamiféle ismerőség miatt választottad éppen ezeket?*

– A választásban tulajdonképpen mindkét általad említett szempont közrejátszott. Kedvenc finn szerzőm (akivel egyébként személyes kapcsolatban is vagyok, s ez a holt nyelvekből, illetve a régi irodalomból való fordítással szemben külön előny), Jouni Inkala verseiben a kultúrtörténeti dimenziók közelítését, egy-egy klasszikusan kimerevített póz elmozdítását szeretem. Újabb versei közül több antik tárgyat is választottam fordításra: az *Aiszkhillosz sírversé*ben például a szerző sajátos ironiával nem az antik drámaköltő művészi pályáját emeli ki, hanem legmeghatározóbb tetteként a marathoni csatában való részvételt. A vers középpontjában egy megdöbbentő, az emlékezetből kitörő, lehetetlen háborús élmény áll: a marathoni harcosnak végig kell néznie, ahogy belső részek csúsznak ki a földre, mint a hálóból kiöntött halak, szakállán és haján pedig egész életében ott marad a vér szaga, lemoshatatlanul. Ugyanakkor van ezeknek az antik témájú verseknek is valamiféle sajátos finn koloritjuk: az *Ikarosz Helsinkiben* című vers például finn környezetbe, egy mai bevásárlóközpontba helyezi át az antik mítoszt.

– *Egy szépírói életmű értékét emelik az idegen nyelvre lefordított művek? A te verseid például az egzotikusnak számító észti nyelven jelentek meg Tiiu Kokla fordításában.*

– A helsinki, illetve a tallinni magyar kulturális központ vendégeként vettem részt egy rendezvénysorozaton más szlovákiai magyar szerzőkkel együtt, s ennek következményeként születtek meg az észti nyelvű fordítások, melyeket a *Looming* című irodalmi folyóirat közölt.

– *Műfordítói tapasztalataidat megosztod-e valakivel?*

– Az egyetemen több műfordítással kapcsolatos óráim is van: szemináriumot vezetek a magyar műfordítás történetéről, fordításelméleti előadásokat tartok, a magyar–szlovák műfordító szakosokat pedig gyakorlati órákon próbálom bevezetni az irodalmi fordítás rejtelmeibe.

– *Műfordító kollégáid közül kinek a munkáját figyeled tisztelettel, kíváncsisággal?*

– A régi műfordítás terepén fontosnak tartom az említett Palimpszeszt Társaság munkásságát, melynek égisze alatt egy határozott fordítói gárda nőtt fel, akik eredményeiket olyan reprezentatív antológiákban is prezentálták, mint a középkor nyugat-európai szerelmi költészetéből válogató *A tavaszidő édessége* című kötet, vagy a fin' amors szemlélettel szemben ható, középkori obszcén költészetet bemutató *Udvariatlan szerelem* című antológia. Az antik fordítás területén a fiatalok közül különösen Kőrösi Imre munkáit becsülöm: elsősorban friss hangú, eleven Horatius-fordításait, de gyönyörűen fordítja a *Hercules az Oeta hegyén* című pszeudo-Seneca dráma kardalait is. Izgalmas olvasmány Havasi Attila *Trifladiaszónó* című, soknyelvűségében a nyugatos eszményt idéző fordításantológiája is.

– *A műfordítás-kutatás költészetértelmezés is egyben? Költészetfelfogásodat (versírói gyakorlatodat) milyen módon befolyásolta a kutatás? És a műfordítói gyakorlat?*

– Egy műfordítást annak a nyelvnek a közegében kell értelmezni, amelyben született, a költői fordítások tehát a magyar irodalom részei. Újabb tanulmányaimban leginkább a régi magyar irodalommal foglalkoztam, ahol a költészet és a műfordítás közti határ nem is húzható meg élesen. Gyöngyösi István például több Ovidius-részletet is beiktatott műveibe, s ezeknek az antikvitás felőli értelmezése meggyőződésem szerint érdekes aspektusokkal gazdagíthatja a Gyöngyösi-kutatást. Egy-egy ilyen tanulmány írásakor igyekszem nemcsak magukra a műfordítói módszerekre rámutatni, hanem a kiválasztott művet az adott élelmi kontextusában is elemezni. A *Csalárd Cupido* harmadik része például a *Metamorphoses* egy fejezetének a fordítása, elemzésekor szükségszerűen felmerülnek az Ovidius-értelmezésekben is kiemelt szempontok: nyelv és erősz, retorika és erotika összetartozása, az állati átlényegülés szerepe, a női-férfi sztereotípiák felbomlása. Ami a költői gyakorlatra való visszahatást illeti, ez abból adódhat, hogy a kutatásaim során elemzett művek általában a legmélyebben átélt olvasmányaim közé is tartoznak, hasonlóképpen a műfordításokhoz, hiszen a fordítás a lehető legszorosabb olvasás és újraírás is egyben.

– *Polgári foglalkozásodat tekintve egyetemi oktató vagy, 2009 óta docensi minőségben. A nyitnari Konstantin Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén dolgozol, fő tárgyd a régi magyar, illetve a felvilágosodás kori magyar irodalom, valamint a műfordítás-értelmezés, de verstant, görög mitológiát, a történészek és fordító szakosok számára pedig latin nyelvet is oktatsz. Szakmai alaposságodnak köszönhetően és a Quintilianustól tanult jól beszélés tudományának birtokában évről évre számos hallgatódat megnyered ezeknek a témáknak, nagyszerűen vezeted őket, amit záró- és szakdolgozatok, illetve sikeres tudományos diákköri pályázati munkák bizonyítanak. Mit jelent számodra az oktatói munka?*

– Mivel magammal szemben is igényes vagyok, a hallgatóimtól is ezt várom el. Quintilianus nyomán azt vallom, hogy a tanár jelleme az elsődleges, fontos, hogy „szigorúsága ne legyen rideg, és nyájassága se legyen korlátlan”, s csak olyan hibákat ne tűrjön el másokban, amelyeket ő maga sem követ el. A szakdolgozók vezetésében is igyekszem Quintilianus szabálya szerint eljárni, aki szerint ha a tanár rámutat a hibákra, azt nem szabad nyers és sértő modorban megtennie, „sokakat elriaszt ugyanis a tanulástól, hogy néhányan úgy dorgálnak, mintha gyűlöletből tennék”. Ugyanakkor nem szabad sem fukaron, sem túl bőkezűen bánni a dicsérettel, „mert az egyik elveszi a kedvüket a munkától, a másik elbizakodottá teszi őket”. Az irodalmi tárgyaknál elsősorban az olvasmányokra helyezem a hangsúlyt, s igyekszem többféle irányból is felmérni a hallgatók képességeit, a tényanyag „lekérdezése” mellett például rendszeresen íratok velük szövegelemzéseket,

még ha ez a nagy létszámú csoportok esetében elég sok energiámat el is veszi.

– Számos tudományos társaság, egyesület tagja vagy: Klasszika-filológusok Szlovákiai Egyesülete, Sambucus Irodalomtudományi Társaság, Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, MTA Köztestület, tudományos konferenciákon adsz elő – elképesztő a munkabírásod. Hogyan győzől ilyen sokféle figyelni, dolgozni, részt venni?

– Az egyes tudományos társaságok munkájában való részvétel nem elsősorban terheket ró az emberre, inkább segíti bizonyos tekintetben a tagok munkáját. A konferenciákat igyekszem úgy megválogatni, hogy az aktuális koncepciómba illő témákkal vehessek részt rajtuk, s ezeket az eredményeket, tapasztalatokat többnyire az oktatásban is hasznosítani tudom – ha jobban felapróznám magam, és több irányban, egyszerre több, egymástól homlokegyenest különböző témakörben is tapogatóznék, akkor valóban nem győzném az elvállalt feladatokat, nem szeretek ugyanis felületes munkát végezni.

– Legújabb versesköteted, a Régész nő körömcipőben 2009-ben jelent meg. A költemények jó része folyóiratokban már felbukkant az utóbbi években. Nem sietted el a kötet összeállítását. A megfontolt, aprólékos, precíz munkavégzés jellemző rád, nem a kapkodás.

– Tanulva első verskötetem tapasztalatából a második kötet esetében igyekeztem alaposabban kidolgozni a kompozíciót, ezért nem véletlen, hogy a két kötet megjelenése közt tizenegy év telt el. Ez azért nem jelenti azt, hogy az újabb kötetet tizenegy évig folyamatosan írtam, ez talán túl nagy időintervallum lett volna ahhoz, hogy viszonylag egységes hangvételű kötet születhessen. Egyrészt voltak olyan időszakok az életemben, amikor más műfajokra, más feladatokra koncentráltam (például a disszertációm írására), s nem vagy szinte alig foglalkoztam versírással, másrészt a kötetkompozíció összeállításakor kihagytam a más poétikai megfontolások alapján született, vagy egyszerűen tematikailag a kötetbe nem illő szövegeket, így a nagyon régiek szükségszerűen kihullottak a rostán.

– A címbeli régész nő lehet egy költői alteregó? Aki a régiséget kutatja, turkál a földben, vagyis a kultúra, a mitológia és az irodalom rétegeiben, meglel, feltár, az előbányászott értékeket felmutatja?

– Rómában a lenyűgöző antik emlékhelyek között megtekintettünk egy Crypta Balbi nevű múzeumot is, ahol az alagsorban alig hallhatóan, suttogva magyarázta egy régész nő a csikok és kövek mélyrétegeinek üzenetét. Az egésznek alig volt antik hangulata, a kriptába lift vezetett le, s az ablakból a villamosra lehetett kilátni: a hallgatóság unalmában inkább az ásatásokat annyira kedvelő kóbor macskákat leste. Az irodalom mélyrétegeiben vajakáló „régész nőnek” ugyanígy vigyázni kell, nehogy a régiségtől elbódulva ne lásson bele a jelenbe, s épp azt ne vegye észre, ami a lába előtt hever. Vagyis: a régész nő ne legyen maga is kövületté. Sok görögországi és itáliai ásatási területen jártam turista-ként, a címbeli körömcipős régész nőt például Műsztrában láttam: meglepően ügyesen és elegánsan tudott közlekedni a nem éppen egyenletes terepen, maradt így benne valami méltóságjelenség, mint az istennők szobrain, de egyszerre meghitt és esendő is volt a jelenség, különösen mikor a buszban nedves kendővel törölgette le lábáról az évezredes műsztrai port. Úgy gondolom, akkor érdemes antik mitológiáról, irodalomról írni, ha az előbányászott értékeket meg tudjuk szabadítani a rájuk rakódott porrétegtől, s ehhez az ironikus világlátásnak a mitikus monumentalitással való ötvözése járható útnak tűnik.

– Korábbi szövegeid folytatásaképpen itt is főképp a görög mitológia, a trójai mondakör tájai, tárgyai, alakjai bukkannak elő. Miért ragaszkodsz ezekhez az elemekhez?

– A trójai mondakör valóságos kincseshánya, melyből az irodalom és más művészetek is mérhetetlenül sokat tudnak meríteni. Nem mozdíthatatlan, konstans eseményekről van szó, hanem lehetőségek tárházáról, egyes elemek magukban hordozzák saját ellentétüket is. Az Odüsszeusz által tönkretett Palamedész például, aki nemcsak az unaloműző kockajátékot, hanem az írást is feltalálta, a sors fintora folytán saját találmányának áldozata lett: Odüsszeusz (akit Palamedész csele leplezett le, mikor örültnek tettette magát, hogy

ne kelljen a trójai háborúba elmennie) úgy állt bosszút, hogy egy hamisított levelet csempészett Palamédész sátrába, mely azt volt hivatott igazolni, hogy Palamédész áruló. Azaz tehát, hogy Palamédész Odüsszeuszt a trójai háborúba kényszerítette, saját gyilkosát hozta magával. Különösen érdekesek a mondakörhöz kapcsolódó női sorsok: Kasszandra, Andromakhé és Hekabé, akár a mitikus istennőhármasságok, a női lét három aspektusát (szűz, érett nő, öregasszony) testesítik meg, Andromakhé és Heléna pedig egymást kiegészítő ellentétek. A trójai rabnők sorsában elsősorban a női kiszolgáltatottság kérdésköre ragadott meg.

– *Fontos motívum a terhesség, szülés, szoptatás, vetélés, meddőség, valamint az ezekhez a létállapotokhoz kapcsolódó szenvedély, szenvedés, öröm és fájdalom. Vagyis központi szerepet tölt be a test. Miért?*

– Márai írja az *Egy polgár vallomásaiban*, hogy „az élet az író számára gyanús anyag, s csak módjával, preparált állapotban lehet felhasználni belőle valamit”. Azt hiszem, nálam ilyen preparált állapotban jelennek meg a terhességgel, szüléssel, szoptatással kapcsolatos tapasztalatok. Egyébként a dolgok lelki háttére jobban érdekelt, mint maguk a testi folyamatok: a nőgyógyászati rendelőben érzett kiszolgáltatottság, a fogyatékos gyermek születése miatt érzett anyai trauma, az anyasággal szemben támasztott elvárások és azok megvalósíthatósága vagy a szülés utáni „visszatérés”, újbóli munkába állás megdöbbentő élménye.

– *Elképzelhető olyan értelmezés is, mely szerint ezek a szövegek a költészet (a vers) megfogadásáról, kihordásáról, világra hozásáról, táplálásáról, gondozásáról (is), vagyis az írás gyönyöréről és gyötrelméről tanúskodnak?*

– Mivel a nyelv az egyetlen eszközöm arra, hogy ezeket a témákat megragadjam, egy-egy szöveg ugyanannyira szól konkrét tárgya mellett magáról az írásról is. Kedvenc szerzőm, a középkori Hildegárd szerint az ember megfogadásához négyféle dolog szükséges: akarat, megfontolás, képesség és szándék, s ezt a négy tényezőt a négy őselem (a tűz, a levegő, a víz, a föld) hozza mozgásba. A férfi habja, mely az asszonyba jut, sűrítménnyé válik, s ezt a Teremtő úgy formálja emberré, ahogy a fazekas formálja kecsessé edényét. S már ott is vagyunk a művészet létrejötténél, melyet ugyanezek az erők mozgatnak, még ha nem is ugyanekkora erővel és intenzitással.

– *Visszatérő és hangsúlyos alakja a kötetnek (mint ahogy eddigi költői pályádnak is) az előbb említett kedves szerző, a középkori misztikus, Szent Hildegárd. Fordítottad is, és verseidben felbukkannak Szent Hildegárd-fragmentumok. Miért tartod őt fontosnak?*

– Hildegárd univerzális tehetség: munkássága átfogja a költészetet, a teológiát, a kozmológiát, a zenét, az orvostudományt – bár magát *indoctának*, tanulatlannak nevezi, valójában nagyon is *docta*, tanult nő volt, eredeti világlátással és újító ötletekkel. Tulajdonképpen a versei is – melyek a szabad szekvencaforma révén a huszadik századi szabadverseket idézik – egy nagy, misztikus látomás töredékei. A költői fordítások mellett ezért kaptam kedvet a természettudományos művek fordítására is. Az embert és a természetet harmonikus egységben látja: *Physica* című enciklopédiájában (melynek néhány részletét magyarra fordítottam) például a föld köveit az ember csontjaihoz, a kövek nedvességét a csontvelőhöz hasonlítja. A „légies” növények olyanok, mint az ember haja, a nehezen emészthető növények az ember izzadságát, az ehetetlen, haszontalan növények pedig az ember ürülékét idézik szerinte. A földnek is ugyanúgy van izzadsága, nedvessége és „leve”, mint az embernek, s az igazán hasznos, ehető növényeket fokozatosan kell táplálni, ugyanúgy, mint az embert, akit először szoptatnak, majd lassanként szoktatnak rá a szilárd ételekre. A folyók úgy öntözik Hildegárd szerint a földet, ahogy az erekben folyó vér az emberi testet. Hildegárd sokat ír az emberi testről, sőt magáról a nemzésről és a szülésről is (természetesen ezeket is misztikus dolgoknak tartva), ezért is választottam őt verskötetem kalauzául. A kiváló orvostörténész, Magyar László András által fordított or-

vosi kézikönyvében például külön tárgyalja azt a témát, hogy mikor árad bele a megfogant magzatba a lélek: a „lelkesülés” előtti magzati állapot az alváshoz hasonló, amikor azonban az éltető szellem átjárja, a magzat megmozdul, mintha álmából riadt volna fel.

– A Régészeti Körömcipeben a tavalyi év irodalmi termésének kiemelkedő kötete, figyelemreméltó a recepciója, rangos elismeréseket vívott ki: megkaptad a Madách-díjat és a Posonium Fő-díjat. (Mennyit) számítanak ezek a szakmai jelzések?

– A díjak váratlanul értek, mert általában a munkára, s nem a várható elismerésre szoktam koncentrálni. Örülök, hogy néhány olvasót meg tudtam szólítani ezekkel a versekkel – s ilyen szempontból ugyanolyan értékes számomra egy névtelen internetes hozzászóló véleménye, mint valamely irodalmi díj zsűrijének az elismerése. Örülök az értő kritikáknak is, annak különösen, hogy a szakma legfiatalabbjainak, pozsonyi egyetemi hallgatóknak a tollából is születtek írások a könyvemről.

– A költészet, a műfordítás, az irodalomtudományi kutatás egymást kiegészítő tevékenység eddigi pályádon. Egyformán szívesen végzed mindet, vagy van valamiféle sorrend ebben?

– Ez a legjobb a dolgokban, a *varietas*: egymást kiegészítő, de más-más lelkiállapotot igénylő tevékenységekről van szó, s ez a családi étellel összhangban valamiféle állandó pezsgést biztosít, még akkor is, ha általában elsősorban a határidők, s nem a mindenkori kedélyállapot szerint kell közülük választani.

– Mit várhatunk tőled a közeljövőben?

– Szeretek előre tervezni, még akkor is, ha valószínűleg nem lesz majd időm mind-egyik terv megvalósítására. A közeljövőben fog megjelenni egy szlovák nyelvű tudományos monográfiám, mely a habilitációs munkámon alapszik. Egy magyar nyelvű tanulmánykötet összeállítására is készülök, melynek középpontjában Ovidius régi magyar recepciója állna. Adamik Tamással és férjemmel közösen elkezdjük Cicero *De oratore* (A szónokról) című művének fordítását. Távlati terveim között pedig több minden szerepel még (például egy újabb Philoztratosz-mű, az *Eikonész – Képek* fordítása).

– Köszönöm a beszélgetést.

Arcus temporum

[Az életben maradottak karneválja, olaj, 1963]

Álmomban besétáltam Gyémánt László festményébe. A tér, ahová kerültem, izzott, mint a pofon. Zászlók, transzparenszek, jelszavak erdejében összepréselődő, arc nélküli tömeg próbált előbbre jutni valami elképzelt emelvényig. Középen hatalmas, színházszerű épület: díszes erkélyek, kivilágított ablakok, az emberi hang diadalfoeivel hátterezve; fojtogató teatralitás. Első látásra olyan az egész, mintha szándékosan elmázolták volna. Csak a távol, balról a Gellért-hegy, jobbról a Hősök tere, tisztán kivehető. Mintha megfejtethné a szem az idő árnyakból kibomló alakzatait. A hajlamok és gesztusok szövedékét. A fénypontokat és tűszúrásokat. A színek összetételét. Azért ha lassan nézem, összeáll a pánik ritmikus táncrendje, kirajzolódik árnyékvetők, pártütők, összeesküvők önfeledt kétségbeesése, és meglátom magam nemzetiszínű sállal a nyakamban, leszegett fejjel, zsebre tett kézzel, a képből kifelé sietve.

Csak árnyak őrzik

Csak árnyak őrzik, ha olykor éjjel felriadok. A sötétség nekem nem ellenség. Temető mellett születtem, ha kinéztem az ablakon, a szemközti ház kerítése mögött két, borostyánnal benőtt, magas kőkereszt zárta a látószöveget. Védtelen nyugalommal vágtam át, ki tudja, hányszor az Almási úti temető sírjai között. Nyolc éves lehettem, talán annyi sem. Volt, hogy kora reggeli ködben, volt, hogy a korán jött alkonyat sárgán elomló leple alatt. Megjegyeztem a sírok helyét, megszólítottam, akit ismertem is. A tapasztalás szégyen nélküli anyaga vezetett. Még élveztem is, hogy nem félek, legalábbis úgy csináltam, és működött a terápia. Amikor éjjel felriadok, emlékezem arra, hogy vannak emlékeim, és néhány percig bizonyosan tudom, mit csináltam, és kikkel találkoztam az álomlétkben.

Hetedik epodosz

Horatius-átköltés

*Hová, hová rohantok, csürhe? Hogy került
a fegyver hozzátok megint?
Mezőkön, árkokon vizekkel elfolyó
vérukból még nem volt elég?
Azért, hogy gógös ellenségeink pimasz
várára csóvát vessetek?
Távol sziget szabad fiát láncok között
hogyan hajtsuk át a Városon?
Dehogy! Majd lesz, amit gonosz szomszéd remél:
saját kezüinktől pusztulunk.
A bős csikasz, vad oroszlán törvénye más,
maguk fáját kímélik ők.
Mi hajt? Az örület, vakság, silány erő,
vagy vétkeitek? Beszéljete!*

*Mind néma most, és búzlik sápadt homlokuk,
eszük döbbenet meghököl.
Így lett: egy ősi bűnt torol meg most a sors,
rokon gyilkolt meg itt rokont.
A mit se sejtő testvér átkos vére folyt
e földre. Most fejünkre száll.*

Hetedik epodosz

Horatius-palinódia

Hová, hová siettek, hősök? Mért ragad
kardot megint a jobbotok?
Nem omlott eddig is már bőven véretek
a harci síkon, nagy folyón?
Ma nincs miért perzselni ellenségeink
gőgös, kihívó várait,
láncok közé se kell alázni távoli
sziget szabadnak szült fiát.
Ám látja majd gonosz szomszéd irigy szeme:
az alja néptől tisztulunk.
Akár a farkas és oroszlán, marjuk el
a csordáinkba nem valót!
Éles szemű erő, nemes harag vezet,
meg erkölcs. Itt a válaszunk.
Állunk kevélyen, daccal fénylik homlokunk,
mi elménk járja, egy a szó.
Az végzetünk: eddig kevés veszett csak el
az álnok szívű ittlakó.
Ne űzzön minket már a súlyos sors tovább –
gonosz testvér vérért vegyük!

Töredékek az írói javadalmazás szükségességének mibenlétéről

1

Létezik egy szakma a világon, amelynek iparosait egyszerre a legkönnyebb és a legnehezebb felismerni mind közül, mert miközben ugyan köztünk élnek és dolgoznak, ráadásul serénykedésükről, ha akarjuk, ha nem, úton-útfélen meg is bizonyosodhatunk, aközben mesterségük mégis a legbizalmasabb szövetségben áll a láthatatlansággal. Talán nem tévedek, amikor éppen ezt a körültekintően óvott láthatatlanságot tartom éltető közegüknek, melynek közepén ki-ki úgy és akként trónol, ahogyan éppen nem szügyelli – hasonlatosan egyes pókokhoz, akik nem a háló egyetlen fonalán csücsülve, valahol a széleken, hanem mindjárt a csapda legközepében elterpeszkedve várják be zsákmányuk gyanútlan érkezését –, és akik egész várakozásra ítélt láthatatlan nyomorúságuk ellenére mégiscsak egy nagyon is látható végeredmény igézetében pergetik le napjaik legjavát, egész életüket szinte, noha esetükben a zsákmány jóleső bekebelezésénél már csak a hoppon maradás aznapi ténye bizonyosabban megjövendőlhető. A láthatatlanság gyermekei ők valamennyien, kivétel nélkül, legalábbis tudtommal még egyikük sem menekülhetett el ennek a nagy anyának a csendes szorgalmában is fullasztó, törődő gondviselésében is menekülésre készítő árnya elől, esélyük sem volt rá, hiszen anyámasszony katonái ők mind egy szálig, csupa-csupa olyan háborúval a hátuk mögött, és kizárólag olyan bevetésre felfegyverkezve a jövőben, amelyet már eleve a saját haláluk tiszteletére robbantottak ki anyuci szoknyájának ezek az eszement zsoldosai. Elég legyen! Akik a szabad természetben már láttak belőlük példányt, megerősíthetik, hogy igen szívós fajtáról van szó valóban, a megszállottság afféle magányos bajnokairól, akik akkor is kitartanak hivatásuk törékeny szentsége mellett, ha minden kötél, akarom mondani, ha minden fonál szakad. Hiába, ilyen a természetük. Az evolúció csodái ők valójában, akikhez képest Szent Jeromos szadomazochista performansa a szabad ég alatt egy átabotában lezavart hakni csupán, nyílt színi revü a természet lágy ölén, hadd ne ragozzam, csupán valahogy szemléltetni szeretném különösségüket, amely a természetben való előfordulásuk gyakorisága révén még a kevésbé tájékozott szemlélőben is felvethet időnként egy kérdést. Mégpedig azt, hogy vajon a láthatatlanságukhoz való ragaszkodásukat mégis mennyiben és vajon miért is kellene tolerálni a társadalmi szolidaritásnak akár csak a minimumával is,

Fejezet a *Gyámoltalanság* című készülő regényből.

ha egyszer az idők kezdetétől fogva senki sem kényszerítette őket, mármint az írókat, arra, hogy betűk kergetésére herdálják el éltük napjait. Mert egy dolog bizonyosan leszögezhető, mégpedig az, hogy senki sem kényszerítette őket arra, hogy ezt tegyék. Minden szakmának van egy determinált specifikuma, amelyet a maga kényelmetlenségével együtt kell elfogadni és tudomásul venni, ezért is roppant bosszantó, ha derült égből villámcsapás módjára, azaz mindig a legkellemetlenebb pillanatban türemkednek elő a jelenségvilág ezernyi elvarratlan góccainak egyikéből-másikából az író napi megélhetésének aktuális *éppenhogyanjai*. Ugyan miért érdekeljen engem holmi kétes egzisztenciáknak a terméketlen önsajnálatauk bugyraiból felfortyanó szirupos micsodája? Olyan gusztustalan ez az egész, nincs igazam? Elvégre egy író, ha igazán író, és nem csupán biodíszlet szakmája kirakatában, akkor ír, és nem pedig azon nyavalyog, hogy jaj mennyiért is; igenis írjon, ha már annyira kedves az élete, hogy még írásra is futja belőle; írjon, legyen szíves, ne pedig éljen, avagy arra spekuláljon, hogy élni is szeretne, és lám, nincs miből szegénykémnek. Mert ne feledjük: láthatatlan magányos ténykedésük egyetlen kézzel fogható, ha úgy tetszik, látható bizonyítékáért rögtön úgynevezett szerzői honorárium illeti meg őket a jól végzett munka díjaként a bankszámlájukra átutalva, egy csinos kis összeg, amely jóllehet kerekedhetne még csinosabbra is, ezt senki sem vitatja, de azt már igen, hogy egyéb javadalmazás, az ilyen-olyan ösztöndíjakon meg pályázatokon és egyéb, minden más szakmához szükséges talpraesettséget és némi szemfülességet igénylő tehetségen kívül megsarcolható lehetőségeken túlmenően külön is meg kellene hogy illesse őket csak azért, mert erre a hivatásra adták a fejüket. Ha becsületesen dolgoznak, akkor ki lesznek fizetve előbb vagy utóbb, slussz-passz. Mi itt a probléma, nem is igazán értem tulajdonképpen.

2

Jó, világos, tisztázzunk valamit rögtön az elején, értem a problémát: az író is élni szeretne valamiből. Nagyon helyes. Akkor viszont menjen el dolgozni. Tudom, ez az érv mindig is kegyetlennek fog tűnni annak a jogos önsajnálataknak a szemszögéből nézve – nota bene: az önsajnálata mindig jogos –, amely az írást is ugyanolyan komoly, ha nem rögtön a legkomolyabb, értsd jól: tehát hogy rögtön a legnehezebb munkának is definiálja, és az ezt kétségbe vonni merészülő álláspontnak már a puszta lehetőségétől olyan indulati energiákat gerjeszt, melyekkel a józan érvek talajáról nehéz bármit is kezdeni, ám én mégis azt mondom, elismerve azt, hogy az írás is munka, meglehet, tényleg a legkomolyabb melók egyike, legyen így, hogy ámbátor viszont ha a jövedelmezőségét illető deficitek és hiányérzetek feletti kétségbeesésén valaki tényleg nem tud felülemelkedni, akárhogy is próbálja, vagy pedig azért nem képes rá, mert a nyavalyás szakmai önérzetével bizony sehogy sem tudja szinkronba hozni egzisztenciális kilátásainak totális perspektívátlanságát, akkor igenis azt kell mondani, hogy annak az írónak nem marad más hátra, mint a mellék- vagy, mint jelen esetben, a főjövedelem utáni kényszerű kajtatás. Tudom, hogy ez nagyon kegyetlenül hangzik, de nem tudok mást mondani. Biztosan irgalmatlan meló a semmiből várat

építeni, elhiszem, valószínűleg ez így is van, sohasem próbáltam, de azt ne mondja nekem senki, hogy a kapitalizmus ugyancsak kegyetlen piaci játékszabályai alól az írók pusztán azért kaphatnának felmentést, mert szentimentális ontológiai érvelésük kétségbevonhatatlanságától kapásból hasra kellene hogy esünk. Mindenki, még egyszer mondom: mindenki a szarból próbál meg várát építeni, ez a nagy büdös harci helyzet. Hogy aztán most ezt a szart az írók semminek, vagy betűknek, vagy mondatoknak, vagy grammatikai televénynek vagy akármicsodának hívják, az egyszerű stíluskérdés csupán, hívják annak, aminek szeretnék, de a még csak különösebben szofisztikálnak sem mondható stílárís manőverüket azonnal a hajukra kenhetik, ha méltóztatnának végre egyszer az egérlyukaikon kívüli szociális környezetre is egy röpke pillantást mereszteni. Egyszer olvastam valahol évekkal ezelőtt, talán éppen Konrád Györgynél, egy okfejtést arról, hogy miért ne illethetné meg az írókat is valamiféle rendszeres havi juttatás. Ezen a problémán akkor magam is igencsak elcsodálkoztam. Már nem igazán emlékszem a körítésre, csak a lényeg maradt meg, ami valahogy úgy hangzott, hogy minden író – gondolom, hogy itt nem csupán a magyar írókra gondolt, hanem a világ valamennyi írójára –, szóval hogy minden író, és Konrád ide sorolta a totálisan tehetségteleneket éppúgy, ahogy az alkalmi tanoncokat is, szóval szerény véleménye szerint az ég egy adta világon mindenkit, aki írással foglalkozik, szövegeket állít elő, betűkkel fogócskázik és a többi, és a többi, igenis alanyi jogon megilletethetne egy bizonyos havi fix járandóság, mondjuk, kapásból az éppen adott minimálbér összegével megegyező, vagy talán azt valamennyivel még felül is múló havi juttatás, és mindez pusztán abból kifolyólag, merthogy nekik, mármint az íróknak, az a dolguk a világban, hogy ott üljenek a masinájuk előtt, és betűket kalapáljanak bele orrvérzésig. Kicsit cselesen érvelt, mert a számon kérhető munkaidő kérdéskörét nagyvonalúan negligálva rögtön egy olyan inkább etikai, semmint praktikus nézőpont logikáját hozta játékba, amelyen nehéz fogást találni, nevezetesen azt, hogy azt az író, aki otthon a mondatai fölé görnyed, és vért izzadva próbál meg valamiféle értelmet a világba belecsempészni, ugyanúgy megilletné egy garantált havi átlagkereset, mint ahogy az bárki mást is megillett a munka világában hasonló helytállás esetén. Ha az illető például totálisan tehetségtelen is, ám megerőlteti magát, és minden létező és hipotetizált szellemi kapacitását latba vetve azon iparkodik, hogy némi értelmet, összefüggést, szépséget és logikát, vagy akárcsak egy meglepően új szempontot vigyen bele a már létező világba az ilyen-olyan mondatai által, akkor ő a maga módján ugyanúgy megtette a dolgát, ugyanúgy eleget tett a tőle elvárható társadalmi elvárásnak, érvel Konrád, ahogy egy lusta kőműves vagy egy arrogáns szemész is, aki az éppeni diszpozíciójára hangoltan teszi a dolgát, hiszen ő is, másokhoz hasonlóan, teljesítette mindazt, ami tőle szakmailag elvárható és emberileg kitellett. Se többet nem tett, se kevesebbet. Elvégzett egy bizonyos mennyiségű és egy bizonyos minőségű szellemi munkát, így Konrád. Lehet aztán, hogy másnap fogja, és kihúzza az egészet, mert másnapra már szart sem érnek a halhatatlan gondolatai, de akkor meg az lesz a napi munkája, hogy kihúzza az ügyetlen mondatait, és így készítse elő a helyet az aznapi halhatatlan elgondolásaihoz. Mert, fűzi tovább Konrád, az azért mégiscsak álságos, hogy pusztán azért ne kapjanak a munkájukért cserébe semmilyen jutatást se az írók, mert mindaz,

amit csinálnak, az írás természetéből következően, vagy, ahogy én az előbb fogalmaztam, mert a láthatatlanságból kifolyólag nehezen lehet verifikálni (ellenőrizni). De hiszen éppen ezért is jutnak nehezebben egyről a kettőre. Már csak éppen ezért, érvel Konrád, már csak éppen ezért is megilletné őket valamennyi pénz, pusztán ezt a sajátos nehézséget tolerálandó. Illetve egyáltalán, méltatlankodik Konrád, miért is olyan szemenszedett és világtól elrugaszkodott elképzelés lenne az, hogy az írók, akik tehát ugyanúgy egy mesterség napszamosai, mint a tanárok vagy a tűzoltók, a pékek vagy azok a fránya politikusok, megkapják a maguk kis szerény havi ellátmányát, ha egyszer tisztességgel és becsülettel teszik a dolgukat. Emlékszem, hogy valahol itt kaptam fel a vizet. Mert Konrád aztán nagyvonalúan fel is vetette a szakmai legitimáció ellenőrzésének kényes kérdését, elismerve, hogy nem az ő dolga, hogy még tippeket is adjon a megvalósításhoz, azt azonban nem mondta meg, hogy mindezzel mire mennénk mi mindahányan, akik mindezt készségesen megfinanszíroznánk. Illetve nem emlékszem, mi egyebet is mondhatott volna még, utólag legfeljebb már csak találgathatok. Nos tehát. Nem vagyok teljesen bunkó. Szorult belém némi szolidaritás, ha ez nem is látszik rajtam rögtön. Értem és érzem ám én, hogy Konrád György anno nagyon is beletenyereelt valami elképesztően kényes kérdésbe, ha fontosnak már nem is mondanám, csak azt nem értem, hogy ha egyszer ő író, és ha egyszer egy ilyen radikálisan új szempont felvetésében tette magát meg az egész becses brancsot, a szakmáját tehát, érdekeltté, akkor miért nem volt képes napirenden tartani a problémáját egészen addig, amíg valamiféle, ha akár csak valaminő szellemi végkifejletig is, de megnyugtató eredményre nem jut vele. Mert azzal, hogy felvetette ezt a szempontot, elvégezve mintegy azt a napi melót, amiről oly meggyőzően papolt a mondókájában, nem kötelezte-e el magát egyszersmind a dramatikus hangúlyok elvetésén túlmenően a mellett is, hogy netán némi valódi egzisztenciális tőkesúllal is lehorgonyozzon az elmondottakban, és becsülettel végigkínlódja azokat? Nem tudom, meddig, nem tudom, hogyan, de így nekem ez az egész semmi másról nem szól, mint egy szépséges forradalmi gondolat pusztá illusztrációjáról. Ennél azért artikulálhatta volna kissé hatékonyabban is az elgondolását. De nem tette. Aláírásgyűjtésre szólíthatta volna fel az írókat, vannak épp elegendő hozzá, egy petíció megfogalmazására, elvégre közösen csak össze tudnának dobni egyet, vagy akár egy zengzetes manifesztum összeeszkábálására, pusztán csak brahiból, de ő nem. Konrád ezek közül egyikre sem törekedett különösebben. Azt tette, amit minden író tenne a helyében, ha hasonló gondolat jutna az eszébe: jártatta a száját. Elvégre, gondolhatta Konrád, ez az író egyetlen dolga, jártatni a lepcsest, gondolatokat kiötleni, mondatokkal dobálózni, aztán vagy lesz majd belőle valami, vagy nem. Talán majd valaki emlékezni fog rá, talán majd valakit az örületbe kerget vele, mit érdekelje őt, ez már nem tartozik a személyes hatáskörébe. És milyen igaza van. Állítom, hogy nincs élő ember a földön rajtam kívül, Konrád urat is beleértve a rajtam kívüliek társaságába, aki valószínűsíthetően annyit szenvedett volna a Konrád által felvetett problémától, mint amennyit nekem kellett végigszenvednem miatta, holott én nem is vagyok író. A sors különös fintora, hogy természetesen teljesen ingyért szenvedtem végig a felvetését. Volt ugyanis valami a mondatai szokásosan higgadt tónusa mögött, ami elképesztett. Nem az egyes mondatokban tehát, amelyet most én is csak

úgy-ahogy próbáltam rekonstruálni a magam szakbarbár igyekezetével, hanem az elmondottak mögött, a leírt gondolatokon túl valami eszeveszett, fékevesztett, szinte a tébollyal határos valami, ami engem akkor napokra, nem, mit titkolóz-zam, hetekre letaglózott. Mert ugyan eladdig az írók javadalmazásának problematikája körülbelül annyira érdekelt, mint..., nem tudom mennyire, biztosan akadna ide is egy szemléletes metafora, de most haladni szeretnék, szóval hogy semennyire sem érdekelt, de miután tudomást szereztem róla, mert hiszen tudomásomra lett hozva, hogy az írók semmilyen jövedelemmel sem rendelkeznek, semmilyen, a létminimumot akárcsak alulról is verő anyagi ellenszolgáltatásban sem részesülnek a munkájukért, azonnal elöntött a düh, de el ám, és rögvest a legvakabb, rögtön is a legreflektálatlanabb fajtából való gerjedelem. Mert ha ez tényleg így van, ahogy Konrád György mondja, ha az írók mind a mai napig ek-kora lúzerek lennének, mint amilyenek az érdekérvényesítési potenciáljukból következtenni lehet, hogy, honnan is számítsam?, hogy mondjuk röpké kétezer év alatt sem sikerült nekik még egy kanyi garantált szakmai bérminimumot sem összefuszizniuk a híres szorgalmukkal, akkor...

3

Akkor én nem is tudom, mit gondoljak róluk és becses produktumaikról. Szeretek könyveket vásárolni, szeretek betérni egy könyvesboltba, ha csak nézelődni is, ha csak azért is, hogy összefogdossam mindazokat a könyveket, amelyekkel úgy sem lesz már több dolgom az életben, mint hogy éppen akkor rajtuk hagyjak magamból valamicske DNS-t, és így szűrjem össze velük egy életre – ha máshogy már nincs is kedvem – a levet, és ennek most mind vége. Szeretek olvasni, szeretem beletúrni az orrom egy frissen vásárolt könyvbe, ami onnantól már az én birtokomat képezi, szeretek a könyvespolcaimon lévő könyveimmel bajmó-lódni, szeretem átrendezni őket, szeretem többéves dekkolás után magamhoz édesgetni őket a türelmemmel és az odaadásommal, szeretem lefegyverezni ökelméket a figyelmemmel és az érzékenységgemmel, és most már ennek is mind-mind vége van. Egész életemben tiszteltem a könyveket, következképpen azo-akat is, akiknek köszönhetjük azokat, legfőként tehát az írókat. Tiszteltem és be-csültem a teljesítményüket, elsősorban is az elszánásukat és a bátorságukat, amellyel nemcsak a saját, de az egész világmindenség árnyékán túl tudtak lépni, csak hogy hozzábiggyeszthessenek néhány grammot azoknak a tonnányi hal-moknak az egyikéhez, amelyeknek még a legkisebbjén sem lenne képes átrágni magát senki, ki-ki a saját nemzeti irodalmának piramisához hozzárakni még egy-egy téglácskát, amely, jóllehet, tényleg csak néhány deka, pár kiló esetleg, de amelyet tényleg úgy kell felvoncsolnia oda, szinte önnön rabszolgahajcsáraként, látástól-vakulásig melózva, mintha valami mozdíthatatlan monstrummal, ilyen böhöm nagy monolittal lenne randevúja nap mint nap, tűző napon ráadásul, és persze tökegyedül. Igaz ugyan, hogy nem törődtem különösebben a szerkesztőkkel, a tördelőkkel, de még a nyomdászokkal se, de jut eszembe, miért is kellett volna törődjem velük, hiszen ők csak a munkájukat végzik, ráadásul rendes, komoly fizetésért, szemben az írókkal, akiknek mindedig csak a heroikus tett-

rekészségük nyugózott le. Most azt találok lenyűgözőnek bennük, hogy mekkora lúzerek valamennyien. Ez tényleg lenyűgöző! Hogy ezt az egész tortúrát, ami egy könyv megírása – mert ne mondja nekem senki, hogy nem az, hogy nem tortúra –, hogy mindezt tehát szinte teljesen ingyért méltóztatnak elszenvedni és végiggürizni. Olyan ez, mintha valaki egyetlen szuflával csinálna végig egy egész maratont csak azért, mert a kegyetlen, vérengző, szadista, őfőméltóságos edzője végig arra trenírozza a szerencsétlent, hogy így is be lehet érni a célba. Ja, akkor ezek szerint így is teljesíthető a táv! Ja, hogy akkor ezek szerint pénzre és becses csatolmányaira, úgymint normális emberi, mit ne mondjak hirtelen: kiegyensúlyozott állampolgári közérzetre meg hasonló emberléptékű szociális garanciákra már nincs is szükségük hozzá. Ja, jó, oké, világos. Ha ennyire csak az elszánáson meg a letűdözött heroizmuson múlik, akkor rajta, dolgozzanak ingyen. Ha a szakmai önértékük fedezékéből ilyen káprázatos hatékonysággal tudták kilobbizni maguknak bárcás hobbijukhoz az anyagi ellenszolgáltatást, akkor le a kállal elóttük. De akkor ne is pofázzanak nekem havi garantált illetményről. Ha a trógerlét ekkora biznisz, akkor hajrá. Új múzsára volna szükségük? Tényleg? Na és mi történt? Hogy a szánalmassággal, a neveltségességgel és a pojjacással mégsem merült volna ki a lúzerlét kritériuma? Még a teljes életügyetlenséget is ki tetszenének kuncsorogni? Hát jó. De akkor tessetek engem kipipálni a listátokról. Elment a kedvem Önöktől, tetves hölgyeim és uraim. Nem, nem viccelek, én nem kérek önökből egy sort se többé. Ünnepelesen megígérhetem, sőt, ha kell, írásba adom, hogy a nyomdafestéknek még a gondolatát sem fogom eltérni soha többé, nemhogy a létjogát. Én nem leszek a stricitek, ezt jól véssétek az agyatokba. Egy prostituált legalább pénzért gyalázza meg az emberi méltóságát a munkaideje alatt, nektek még rendes munkaidőtök sincs, akkor szobáztok, amikor nektek jólesik, hát gyerekek, hát ti teljesen ingyért szopjátok be a faszt??? Még csak nem is bárcás a hobbitok!!! Egyszerűen csak hobbi, kész, túl van beszélve, megáll az eszem. Van nektek egyáltalán fogalmatok – BÁRMIRŐL IS...?

4

A múltkorában kissé elragadtattam magam, úgy érzem. Sajnálom. Nem, nem, tényleg sajnálom. Önmagam miatt sajnálom elsősorban. Türelmetlen természetnél fogva nagyon könnyen fel tudom magam húzni bármi hülyeségen, és ilyenkor napokig a saját felháborodásom hatása alatt állok óhatatlanul, amiből csak komoly intellektuális erőfeszítésekkel tudok egérutat nyerni. Most is ez történt. Annyira felidegesítettem magam, hogy egyrészt napokig képtelen voltam írni, azaz gondolkodni, másrészt a gondolkodásig vezető úton annyi saját magam elé állított hülyeségen és baromságon kellett átverekednem magamat, hogy az minden szellemi energiát kiszívott belőlem, és a végén úgy érzetem magam, mint a mosott szar, már elnézést. Nem szeretem kiszolgáltatni magam a saját gondolataimnak. Szeretem, mert biztonságot ad, ha azt érezhetem, hogy nincsen teljesen igazam. De itt az írók úgynevezett „fizetése” körül kialakult problematikában annyira meg voltam győződve a saját igazamról, hogy már nem volt visszaút. Éveket öregedtem, csak mert ráláttam egy probléma gőcpontjára, holott

semmi közöm sincs hozzá. Ez egyébként gyakran megeshet velem, ezért is sajnálom rettenetesen a történeteket. Na igen ám, idáig mindig el szoktam jutni hasonló esetekben, mármint az önmegbocsátásig, ahogyan most is eljutottam, hála a teremőrnek, most az egyszer azonban nem érzek semmit. Minden belső balhém legvégén eljutok a katarziszig, most nem, most az apátiáig jutottam csak el benne. Pedig őszintén megbocsátottam magamnak, esküszöm. Jó, igazam volt, ezt sikerült nagydobra is vernem, rendben, szép lassan le is nyugodtam, miközben egy csomó szellemi energiát belefektettem, hogy túléljem az igazamat, és most mégis semmi. Most először nem érzek semmit. Egy rahedli pocskba ment erőfeszítés fantomfájdalmának sajgását érzem a lelkemben, semmi többet. Azt érzem, hogy indiszkréciómért elnyertem a méltó büntetésem. Minek ártottam bele magam a mások, a nagyok dolgába. Mégis mire mentem vele, ha egyszer semmire se mentem. Talán csak egyvalamire, de ahogy elnézem, ennek sem lesz jó vége. Az jutott most az eszembe, hogy mi van akkor, ha... szóval ha..., mindjárt kinyögöm, egy pillanat..., szóval, mi van akkor, ha... ez az egész..., az, hogy én ennyit szenvedtem, mármint úgy értem, hogy hiábavalóan, ha tehát ez az egész rahedli hiábavaló szenvedés a saját igazam miatt, ha ez tényleg..., szóval, mi van akkor, ha ez tényleg valóság? Akkor mi van? Akkor lehet, hogy az van, hogy három-négy napig, legyen másfél hét, hogy másfél hétig megtapasztalhattam, hogy mi is a hiábavaló szenvedés? És ha most nem vonatkoztatok el rögtön attól, hogy minek is köszönhettem ezt a tapasztalatot, akkor lehet, hogy én egyenesen amolyan írói tapasztalatban részesítettem magamat? Hogy alapjában véve tehát ilyen rohadt érzés lehet írónak lenni? Vagy hogy belőlem, mondjuk, ilyen író lehetne, ha beadnám a derekam? Hogy ebből állna, mondjuk, a munkám ZÖME? Egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy a kérdésemre az a válasz, hogy igen. Én ilyen író lennék. Egy öngyötrő, idegbajos, szadista, másokhoz és önmagához is kíméletlen, gyógyíthatatlanul szenvedélyes igazságosztó barom, igen. Ilyen író lennék én a természetben. És még mindig csak másfél hétről beszélek. Másfél hétről, nem többről. Másfél hétről. Önkéntelenül, és persze teljesen ingyen és bérmentve beáldoztam másfél hetet az életemből arra, hogy íróként megszenvedjem a saját igazamat, miközben nem írtam egy sort sem, noha szent meggyőződéselem, hogy mégiscsak betegre gondolkodtam magamat közben. Ki lehetett bírni? Igen, ki lehetett bírni. Tanulságos volt a történet? Igen, nagyon tanulságos volt. Méltányosnak érzem, hogy egy kanyi vasat nem kaptam érte? Nem, nem érzem méltányosnak, és nem vagyok hajlandó behúzni magamat a csőbe. Kifejezetten fel vagyok háborodva, most ráadásul még jobban is, mint amikor csak alapból voltam kárvallottja a saját meggyőződésemenek. Most látom csak be igazán, hogy mennyire túrhetetlen az írók..., hogy mennyire igazam volt, amikor..., most, most, most, most, most. Nem tudom, hogyan van tovább. Biztosan van tovább. Persze, hogy van tovább. Mindig van tovább.

5

Író értesítést kap illetékes minisztériumból, melyben fizetésemelésről tájékoztatják. Az író elcsodálkozik nagyon. Ő ezt nem érti. Bizonyára valakik csúfot űznek

belőle odafönn, direkt élvezik, hogy szórakozhatnak velem, aztán feladja. Hiszen neki nincs is fizetése, az íróknak nem is jár fizetés, hogy a csudába emelhetnék fel azt, ami nem is van? Nézi a levelet, a borítékot, a múlt heti dátum fölött az odapecsételt aláírást, kiborul. Kis ideig a teljes megőrzést fontolgatja, percekig a betonnal szeméz onnan fentről, a negyedik emeletről, amikor is beugrik neki, hogy áhá, bokszol a levegőbe megvilágosodva, á-há, ragyog fel soha nem látott józansággal a tekintete, vagy úgy, szóval hát ezt a nincsemet fogjátok ti megemelni nekem, az más, úgy akkor minden a legnagyobb rendben van. Az értesítést széttépi, visszaül dolgozni.

6

Hogy várhatja el egy író, hogy komolyan vegyék a munkáját, ha egyszer nem kap érte szart sem, nemhogy valamiféle alamizsnát, hanem semmit. Az az összeg, amivel egy-egy komolyabb, terjedelmesebb publikációjáért kiszúrnák a szemét, egy maszek villanyszerelő heti borraivalója. Akkor havi, nem teljesen mindegy? A nőgyógyászat, teszem azt, egy darab ultrahangért több csúszik zsebbe, le merném fogadni. Hiába szurkolnak le bármekkora összeget is az írónak, ha az köszönőviszonyban sincs azzal munkamennyiséggel, amelyet írásába az író úgy szellemileg, mint fizikailag belefektetett. Plusz az adó, el ne felejtsem. Csak kérem. Sőt, továbbmegyek. Hogyan vegyen egy rendszeres havi bérellátmányban részesülő lapszerkesztő, nem pont a fő-, lehet valamely alacsonyabb rangfokozatú, de tisztes megélhetést garantáló szerkesztő is egy publikálni szándékozó szerzőt komolyan, ha a kicsi a közlésre benyújtott anyagával elsőként is semmi mást nem demonstrál, mint hogy a trógerlét vadhajtásai lám, milyen gyümölcsözőek tudnak lenni, lám csak lám! És könnyű ám elhajtani szegény szerzőt, ó, be könnyű, elég egy nyif-nyaf indokot e-mailben eléje lebaszarítani, már el is apadt szegényke minden életkedve, a publikálási készlet puha nedveinek oda, uccu neki, szomjasak az egerek. Ha egyáltalán persze szóra méltatják. Jó, de miért is méltatná szóra, ezt akarom kérdezni. Mert írt? Mindenki ír. Mert elküldte? Mindenki orra-szájba elküldi mindenhova, ez nem indok. Mert kísérőlevelet is mellékelte? Mi a fasznak, kérte valaki? Mert jót írt? Az a minimum. Mert ügyelt a terjedelemre? Ez nem ettől függ, a terjedelem már egy későbbi probléma. Mert vidéken él? Miért, Pesten már kihaltak a főbérletők? Mert neki van egy ilyen *hűdeszuper* regényrészlete? És? Önálló, saját teherbírású anyagról már tett hallani? Vagy miért méltassa szóra? Mert ugyan minden passzol, de valahogy mégsem akaródzik leköszölni, és akkor meg ugyan tényleg minek is bohózkodunk már megint, nem igaz? A válasz hiánya is válasz. És egyáltalán: aki publikálni akar, legyen türelmes. Hova a faszba lohol, ez nem löverseny. Üljön a szerző a fenekén, és írjon. Ül. Ír. No woman, no cry.

7

Ha író lennék, most talán olyasmit kellene éreznem, hogy na, végre kiírtam magamból a fájdalommat. Hátradőlhetnék, megkönnyebbülhetnék. Nem dőlök hát-

ra, nem könnyebbülök meg. Nem kiírni akarom magamból a fájdalmat, hanem épp ellenkezőleg, magába a fájdalomba akarom magamat beleírni. Már csak azért sem lehetne belőlem író. Nem azért, mert a két legfontosabb dologra nem vagyok tekintettel, a minőségre és a mennyiségre, nem ezért, hanem azért nem, mert én magának az írásnak mint tevékenységnek az értelmét kérdőjelezem meg. Az író mindennek megkérdőjelezheti az értelmét és az érvényét. Még magának a létezésnek is. Ad absurdum még önmagát is megkérdőjelezheti, ha van olyan ügyes és kitartó, de kétségbe vonni azt, amivel éppen a kétsége vonás műveletét elvégzi, bajosan kétségbe vonható. Noha én még ezt is kétségbe vonom. Miért ne vonhatnám kétségbe a műveletet magát. Attól, hogy írok, még nem vagyok író. Attól, hogy kétségbe vonom, hogy író vagyok, még nem kell, hogy íróként vonjam kétségbe. Még azt is kétségbe vonom, hogy egyáltalán írok. Miért ne vonhatnám nyugodtan kétségbe? Senkire és semmire sem kell tekintettel lennem, ezért is fogalmaztam úgy az előbb, hogy *most talán olyasmit kellene éreznem, hogy*. Ha író lennék, és így rutinból reflektálnék mindarra, amit leírok, bizonyára már rég elérkeztem volna arra a pontra, ahol a szerzői tapintat egyként könyörült volna meg a témának és a potenciális olvasónak. Én azonban még önmagamra sem vagyok tekintettel, éppen ezért nem kell betartanom semmilyen etikai vagy esztétikai szerződés játékszabályát sem. Még erre az írásra sem kell tekintettel lennem, hiszen éppen most indokoltam meg, miért érzem úgy, mint ha még el sem kezdtem volna. Ha író lennék, önmagam elől is titkolva mindig a túlírtóság rémétől rettegnék. Szerintem azonban a túlírtóság egyáltalán nem rémületes, sőt egy bizonyos ponton túl nagyon jól hasznát tudja venni szerző is, olvasó is. Mert sohasem az a kérdés, hogy valami túlírt-e vagy sem, hanem mindig csak az, hogy vajon miért van valami túlírva, vagy ha nincs túlírva, akkor pedig hogy vajon miért nincs.

8

Ó, itt nincs ám még vége, á, ugyan már! Pusztán csak tapintatból, a *Jelenkor* folyóirat szerkesztői iránti udvariasságból, no és persze a többi, e lapszámban megjelenő szerzőtársammal szembeni szolidaritásból mondom azt, kényszerülök önként és dalolva elcsicseregni, hogy (még egyáltalán nincs ám)

VÉGE

P. S.: Van egy jó hírem, meg egy rossz. A jó hírem az, hogy a *Jelenkor* folyóirat időközben elfogadta közlésre a *Töredékek az írói javadalmazás szükségességének mibenlétéről* című írásomat, ámde viszont, és ez a rossz hírem, ezzel még egyáltalán nem vagyok kisegítve. A *Jelenkor* eddig éppen elég írásomat dobta vissza ahhoz, hogy most ne arcoskodjon nekem újra, és noha természetesen örülök a pozitív visszajelzésnek, és örömmel várom a közlést, valamint a pénzt, amit a bankszámlámra utalnak majd érte, ám, mint mondtam volt, ezzel még csöppet sem vagyok kisegítve. Tulajdonképpen jobban örültem volna, ha nem fogadják el

közlésre az írásomat, sőt talán annak örültem volna a leginkább, ha eszembe se jut elküldeni. Eszembe jutott, megtettem, magamra vessek. Ami gyér kommentár érkezett, azt pedig be kell osszam. Sikerült megtudnom például, hogy a *Töredékeket* élvezetes és nagyon vicces szövegnek tartotta a szerkesztőség valamennyi tagja, mondhatni, kifejezetten megszerették az írást. Még jó, hogy hátba nem veregettek érte. Ám amiért mégis laptopot kellett ragadnom, a következő. Elkövettem ugyanis egy nagy hibát, de egy egészen nagyot. Elnézést, ha nehezen találok most a szavakat, de még teljesen a hatása alatt állok, úgyhogy lehet, hogy valójában itt csak egy bagatell filológiai nüanszról van szó, elmondom hát. Az történt, hogy visszaolvastam ezt a szöveget, most, az előbb, kijavítandó az utolsó hibákat, elütéseket, miegymást, és látom ám, hogy én egy valamikori Konrád-íráshoz hivatkozva bonyolodom bele a tulajdonképpeni témámba. Holott nekem még a kezdet kezdetén tudnom kellett volna, legalábbis utalnom rá, hogy ilyen Konrád György-írás, amelyben a témámról esett volna szó, nem létezik. Ha pedig létezik, én biztosan nem olvastam. Egészen pontosan emlékszem rá ugyanis, hogy valamikor 2006 januárjában egy rádióinterjúból csíptem el az összes bölcsességet a témámra vonatkozóan, amely interjút Konrád György mintha a Klubrádióban adta volna. Mondom, lehet, hogy ez jelentéktelen filológiai pontatlanság csupán, egy elnézhető, megbocsátható malőr, bárcsak így lenne. Én viszont úgy látom, hogy ha ez így van, ha tehát tényleg a tudatalattim, ez a rohadék maffiavezér bérelt fel a hiba szándékos elkövetésére, hogy úgy tüntessem fel a tárgyalat problémát, mintha annak már létezne előzménye a magyar írásbeliségben, és így nem önmagam hagyományába kényszerülök, hanem egy már létező szakmai legitimációval felvértezett tradícióba tudhatnék beleszólni, akkor most azonnal szeretném megkövetni tévedésemért elsősorban magamat, másodsorban az olvasókat, harmadsorban Konrád urat. Szeretnék utólagos elnézést kérni minden érintettől, valamennyi valódi írótól tehát, hogy éppen nekem, sehonnai bitang kollégának kellett ennek a gyalázatosan időszerű forradalomnak az írásos kiobbantójává válnom, mert erre a tevékeny többség sajnos nem ér rá halaszthatatlan fenegy jódoigában mind a mai napig. Bocsánat, hogy szerénységemnek kellett végigharcolnia egy teljesen ismeretlen terepen ezt a nyomorúságos függetlenségi háborút, mert a kortársi buzgóságnak nem fér bele a munkaidejébe még a sztrájk gondolata sem, lévén egy sztrájkoló írónál aztán tényleg csak én lehetek száználmasabb bizonyíték az igazukra. És végül azért kell elnézésüket kérnem, mert én ezt a forradalmat most leverem, mint vak a poharat, még a saját felhatalmazásomra sem tekintettel én bizony itt és most megadom magam, leteszem egyetlen fegyveremet, sértett dühömet, hogy a bölcs hallgatás végre megtorolhassa rajtam kijátszottságom összes büszke kínját, amit a sortűzre kiadott parancsszó elhangzásakor úgy kell majd felsóhajtva kilehelnem magamból, mintha még időben meghozhatná a vágatató küldönc a kegyelmi híradást, amelyet azonban – micsoda précieux képzavar, oh, la, la! – még ő is csak szóban lobogtat.

A csodaizé

*„A szavak újabb szavakhoz vezetnek
Merő kockázat
megeleveníteni a képeket”
Petri György: Reggel*

A vörös fényziréna szétrobbantja a hajnalt: megint háború van.

A reggeli kávémat kortyolgom. Kopogást hallok. Furcsa. Ha valaki akar valamit, nem kopog, hanem fegyverrel jön, és nem egyedül.

Egy nő mosolyog az ajtóban. Beengedem. A konyhába lépve azt mondja, ő az anyám, és elsírja magát. Folyamatosan bocsánatot kér. Mondom neki, ha tényleg ő az anyám, jöhet bármikor. A nő ettől boldog, pusztít ad, elrohan. Mire utánamegyek, eltűnik. Vagyis kocsival jött, vagyis jóban van a fényörökkel, vagy ő maga is az. Egyik lehetőség se tetszik.

Alig egy óra múlva a harmadik kávéfőzőm, pedig a készlettel mindig takarékosan bánok, kávé amúgy is elég nehéz beszerezni. Én meg csak kortyolgom és gondolkodom.

Az apámat soha nem láttam. A nővérem szerint zombiként halt meg. A nővéremnek én csaptam le a fejét nagyapám kardjával, aztán mielőtt a szomszédok elkaptak volna, rájuk gyújtottam a házunkat.

Anyám egyszerűen csak eltűnt, mikor négyéves voltam. Nem mondhatom, hogy az imént felismertem, talán a hangjában és a tekintetében volt valami, talán. A nővérem az egyetlen, akire mindig emlékezni fogok, hiszen ő nevelt, amíg volt normális élet; nagyon meg is sirattam.

Amikor egy-két napig béke van, kimegyek a tóhoz, bedobom a botot, és várom a halakat. Egyébként még madarakra vadászom, persze csupán a szememmel és a fülemmel, mert állatot kizárólag akkor ölök, ha meg akarom enni. Megesett már, hogy egy kutyának megkegyelmeztem, pedig majdnem átharapta a torkomat. Elbambultam vizelés közben, a kést meg nem bírtam rendesen megfogni. Csak mikor hanyatt estem, sikerült, bele is vágtam a pofájába, az egyik szemét kiszúrtam, de aztán lelöktem magamról, odahagytam. Ha emberrel kerülök ilyen helyzetbe, addig szúrom-vágom, amíg meleg. Persze hülyeség embert ölni, hiszen az állatokkal nem lehet beszélgetni. Nagyon szeretek beszélgetni, ha van kivel és van miről. Mióta eljöttem otthonról, egyedül vagyok, nagy néha valamelyik szomszédal váltok pár mondatot, aztán, szerencsére, egy nap megjelenik az öreg a horgásztónál. Alighogy beszélgetni kezdünk, megvan a közös hang, és döböntén tapasztalom, annyi év magány és majdnem-hallgatás után hogy dől belőlem a szó. Élvezettel formálok a hangokat, az öreg pedig nemcsak szívesen hallgat, hanem igen bölcs dolgokat is mond. Megtudom, hogy régebben halász volt, nagy mennyiségben fogott halat, persze nem túl sportszerűen, hogy megegyék. Mivel azonban annak a világnak vége lett, eltűntek a közösségek –

márpedig a halász a közösség „embere” –, ma már csak egyszerű horgász ő; leül a partra, bedobja a horgot, és várja a kapást. Meg a kaszást.

Felnevetek.

Régen én is sok jó viccet tudtam, voltam én is emberek között még gyereként, jártam iskolába néhány évet. Amióta viszont felnőttem, folyamatosan háború van, és az a legfontosabb, van-e konzervem meg vizem, és mindig elbújok, ha megszólal a vörös fényoszlop.

Azt mondja az öreg, mind gyávák és hülyék vagyunk, a világon mindig is háború volt és lesz, soha nincs olyan pillanat, hogy valahol a világon ne ölnék egymást az emberek, csak vannak időszakok, amikor azt hazudják maguknak, hogy képesek tartósan békében élni. Úgyhogy ő akkor ül a tóparton, amikor kedve tartja, szarik a fényoszlopra meg a többi pániklásra. Ha meg kell halnia, meghal, de gyáva patkányként egy percet se akar élni.

Könnyű neki, válaszolom, öreg és bölcs, nincs veszténivalója, de én még fiatal vagyok. Különbösen is, lehet, hogy még sincs igazsága, és hamarosan véget ér a háború. És béke lesz, örök béke. Hát persze, nevet ő, lehet, hogy nincs is igazi háború. Efféle beszélgetésekkel múlatjuk az időt, én meg szép lassan igencsak megkedvelem az öreget.

Ki tudja, mi minden juthatna még az eszembe a konyhában kortyolgatva a kávé, ha nem kopognak ismét. Kinézek, a nő, az anyám az megint, de most nem egyedül. Három fényör van velem. Nem szívesen, de ajtót nyitok.

A kávé mindannyian elfogadják. Anyám beül a legtávolabbi sarokba, a legidősebb fényör meg elég idegesítően puha hangon magyarázni kezd, hogy én mennyire szerencsés vagyok. Kiváltságos. Ők ugyanis keresnek egy bizonyos valakit, akit én esetleg ismerhetek. Egy látszólag ártalmatlan idősebb férfi az illető, aki valójában egy terroristacsoport vezetője, egy úgynevezett földalatti mozgalom. Ezek az elvetemült gazemberek veszélyeztetik a rendet és a nyugalmat, és így akadályozzák a végső hősi honvédő háború sikerét. A Fényvárosban élők a fényörökkel karöltve azon vannak, hogy minél előbb minél nagyobb területen hozzassák létre a békét és a nyugalmat, a rendet, az emberhez méltó életet, erre itt ez a csoport, amely pusztán létezésével kétségessé teszi a győzelmet, gyengíti a háttérben. Nekem komoly szerepet szánnak, cserébe beköltözhetnek a Fényvárosba, sőt, szívesen látnak a fényörökben is.

Mivel teljesen tagadni kár lenne – biztosan látott valamelyik spiclijük –, elmondom, valóban találkoztam egy idősebb emberrel, váltottunk pár szót, de nem nagyon tudok róla semmit.

Arra kérnek, persze, férkőzzem a bizalmába, derítsem ki, hol lakik, aztán vessesem el őket hozzá. Cserébe, ugye, nem lesz többé semmi gondom. Bólogatok, hogyne, részemről oké, ha ennyire fontos, meglesz. Vidáman távoznak, még vállon is veregetnek, a nőnek adnak két percet, mert mindenáron beszélni akar velem. Könnyes szemmel biztat, tényleg nagy szerencse érhet, el se tudom képzelni, ha maguk közé vesznek, annak az öregnek már úgyis mindegy, a pár követője meg korrekt ár a boldog jövőért. Azt is eluttogja, hogy valami csodaizéjük van, amivel erősebbek a fényörökknél. Hisz bennem, értelmes vagyok, én is azt akarom, hogy újra egy család legyünk. Szerencsére letelik a két perc.

Jó újra egyedül.

Állítólagos anyám első látogatása után egy pillanatig azt gondoltam, elmegyek érte, kiszabadítom, és elviszem egy olyan helyre, ahol örök béke van. De most, hogy fényörökkel jött vissza, már nem érdekel.

Tudom, mit akarok. Csomagolok.

Sötétedéskor indulok.

A Fényváros nyugaton van, tehát keletnek megyek. Szerencsére senkivel sem találkozom.

Nemsokára már házak sincsenek. Megtévesztő csend vesz körbe.

Robbanás. Repülök néhány métert, szerencsére nincs bajom. De nem mozdulok. A következő közelebb robban. Aztán megint és megint. Egyre közelebb.

Felpattanok, és próbálok oldalazva haladni, de a robbanások követnek.

Megbotlom, elterülök. Hatalmas robbanást látok és hallok, minden elsötétül.

Borzasztó, hogy a háborús napokon éjszaka vaksötét van, nem világít semmi, csak a hold, ha nincs felhő. Ám általában felhős az ég, és ez így elég nyomasztó.

Kezdetben félttem a sötétben, de már csak utálok, unom. Amúgy egyszerű, nem kell ilyenkor kint mászkálni. De amikor béke van, Fényváros lámpáinak fényében gyönyörködöm. Miattuk is szeretem a békét. Várom nagyon, hogy legyen megint egy egész hétnyi béke, mint régebben.

A legrosszabb az eleje volt, amikor megjelentek a zombik. Kiszabadult valami vírus, vagy feltámadtak a holtak, már nem emlékszem, de elmaradt a bizonyítványosztás, és alig tudtam kimenekülni az iskolából. Aztán később hiába győztük le őket, minden szétesett, háborúk kezdődtek, összevissza, nem lehetett tudni, ki kivel van, ki ellen harcol. Akkor már én is kizárólag azzal foglalkoztam, hogy életben maradjak, hogy túléljek. Később megjelentek a fényörök, találtak áramot, létrehozták a Fényvárost, de a háborúk azóta is tartanak.

Hirtelen ébredek, fel akarok ugrani. Hiába. Rettenetesen fáj mindenem és szédülök. De azért automatikusan ellenőrzöm magam. Kezem-lábam megvan. Megnyugszom, és végre rendesen kinyitom a szemem. Körbenézek. Egy szerény berendezésű és ablaktalan, de tiszta szoba egyik sarkában álló ágyban fekszem. A koros éjjeliszekrényen étel-ital, rajtam idegen, de tiszta ruha. Egyedül vagyok. A szoba ajtaja nyitva, erős a bejövő fény, körülbelül dél lehet. Utolsó emlékem a robbanások és a rettenetes sötét, kíváncsi vagyok a megmentőmre, ennek a lakásnak vagy háznak a tulajdonosára.

Felébredek. Sötétedik. Lépéseket hallok. Felülök. Belép az öreg.

– Maga az? – suttogom. Kicsit még karcolják a hangok a torkomat.

– Persze, hogy én. Ki más?

– Hogy talált rám?

– Ösztönösen. Tudtam, hogy a fényörök megkeresik. Mindig így van.

– Tehát nem én vagyok az első?

– Épp a tizenharmadik. És akár hiszi, akár nem, rendre sikerrel jártak.

– Vagyis?

– Szerencsére csak kettőt kellett *nekem* megölnöm. Utálok a vért.

– Akkor maga tényleg fontos lehet.

– Nem konkrétan én kellem nekik. A helyzet.

– De milyen helyzet? A nő, aki velük volt, és azt állította, hogy az anyám, azt mondta, maguknak valami csodaizéjük van, és azzal bárkit legyőzhetnek.

- Egy nő, aki azt állítja, hogy az anyja? Ez teljesen új. Fejlődnek.
- Ezt úgy érti, hogy...
- Mindig bevetnek valami trükköt.
- És ha tényleg az anyám volt?
- Persze, lehet, hogy tényleg az anyja.
Kis csend telepszik ránk, könnyű, puha és színes. De meg kell törnöm.
- Tényleg van valami csodaizé?
- Maga szerint?
- Nem tudom.
- Se csoda, se izé.
- Akkor miért?
- Mert a magam kedve szerint élek. Nem félek tőlük.
- Azt is mondták, valami terroristacsoport vezetője. Egy földalatti mozgalomé.
- Márpedig nincs se terrorista, se földalatti csoport vagy mozgalom. Tény, vagyunk néhányan, akik csak úgy találkoznak időnként, de semmi több.
Alig hümmögök, inkább ismét a csend. Örülök neki. Aztán mégis eszembe jut valami.

- Mikor kelhetek fel? Mennék haza.
- Ugyan, magának már nincs haza. Se képletesen, se konkrétan.
- Azt hiszem, értem.
- És amúgy is pihennie kellene még néhány napot.
- Sejtettem.
- Aztán meg végre maga is belevág.
- Ööö... mibe is?
- A küldetésébe.
- A küldetésembe?
- Úgy bizony.

Így hirtelen ez se tetszik. Sejtettem, hogy lesz valami hasonló, de nincs túl sok kedvem hozzá. Legfeljebb beszélni róla, ahhoz talán igen.

- Tehát akkor mégis van földalatti terroristacsoport-mozgalom? Meg van csoda, gondolom, fegyver az az izé, az egésznek maga a feje, és most, hogy mindent tudok, vagy beszállok, vagy végem. És ne feledkezzem meg anyámról, mert ha mégis minden igaz, akkor valószínűleg ő se hazudott.

- Na, nyugodjon meg! Ahogy mondtam, se csoport, se csoda... fegyver. Csak csend és nyugalom.

Az öreg ébreszt. Világosodik.

- Itt az idő – mondja –, mennünk kell.

- Nem azt mondta, hogy még pihennem kell egy-két napot?

- Megváltozott a helyzet.

Gyorsan belebújok a tőle kapott ruhákba és cipőbe. A nagy, kétajtós szekrényhez visz. Kinyitja, belépünk. A hátsó falát elhúzza, mögötte hatalmas vasajtó. Azt is kinyitja. Egy apró, kőfalú terembe kerülünk. Egy barlang. Ezért nem volt ablaka a szobának. Jobbra arrébb tol néhány követ, rés nyílik, int, hogy menjek. Belépek.

- Csak haladjon végig az úton – mondja az öreg –, a végén pedig menjen be az ajtón. Várni fogják.

Visszafordulok.

– És maga? Maga nem jön?
Mosolyog.
– Nem, én nem mehetek. Nekem itt van dolgom. Magának meg ott.
– Szóval akkor mégis...
– Nem, nincs mégis. Majd meglátja. Isten áldja!
Int, és visszatolja a köveket. De nincs teljesen sötét. A fal mentén mécsesek világítanak. Elindulok.
Jár az agyam. Nem tudom, mi vár.
Lehet, hogy csapda. Hogy labirintus. Egy végtelennek tűnő barlangban vagyok, ahonnan nincs kiút. Addig bolyonghatok, míg éhen nem halok. Előtte, persze, szomjan. Vagy jön valami állat, és megöl. Mert nincs ajtó a végén. Mert nincs vége.
Semmi nincs.
Én sem vagyok.
Hiszen mindegy is. Ha visszagondolok az életemre, addig volt jó, addig volt értelme, amíg a nővéremmel együtt éltünk. Boldog gyerekként volt jó.
Azóta nem. Szinte nem is létezem. Nem élek, nem vagyok.
Mert nehéz lenne életnek nevezni az azóta eltelt éveket. Nem is akarom. Nem számít.
Nem számít semmi. Már nem.
Nem félek a haláltól.
De hiszen itt van az ajtó! Akkor talán mégis...
Lenyomom a kilincset, nyílik az ajtó.
Belépek, nem látok semmit, olyan erős a fény. Aztán nem hiszek a szememnek. Lámpák, árammal működő lámpák világítanak a plafonról!
Hatalmas polcszekrények a falak mentén, telis-tele – könyvekkel. Mindenhol könyvek.
Becsukom magam mögött az ajtót. A zárban kulcs. Önkéntelenül ráfordítom.
Ne jöjjön utánam senki.
Visszafordulok.
Szemben velem emberek.
Nyugodt tekintetű, tiszta ruhájú férfiak és nők. Ülnek a szőnyegen. Mosolyogva tűrik, hogy megszámlolom őket.
Tizenketten vannak. Én is mosolygok. Közéjük ülök.

AZ ISKOLA HATÁRÁN TÚL

Megjegyzések az életmű-kiállításhoz

Hosszú évek óta dolgozom együtt fiatal művészekkel, művészelőttekkel a Művészeti Kar Doktori Iskolájában. Mindig irigyeltem az enyémtől eltérő identitásukat és szabadságérzetüket. A gondolkodásunk közt lévő nagy különbség jobb érthetősége miatt el kell mondani, hogy magamat (és kortársaimat, azokat akik részt akartak venni az új művészet alakításában) a XX. században jobbra az a cél vezérelt, hogy a képzőművészet *szabad* nyelvi megszólalásait valósítsuk meg. Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy az új nyelv, az időnként először alig érthető nyelv természetes módon létrehozza majd az adekvát tartalmakat.

És ez így is történt. A XX. században valóban merőben új művészet jött létre. Ellenben már a XX. század végén megjelent egy még újabb törekvés, a konceptuális alapállású művészet-alakítás, amely mára majdnem általános paradigmaváltást eredményezett. Azok a fiatal kollegák, akikkel együtt dolgozom és dolgoztam, az előbbi alapállást megváltoztatva a gondolatot, az üzenetet helyezik az első helyre – tudatosan vagy tudattalanul – feltételezve, hogy a gondolat megtalálja a neki megfelelő formát, nyelvet, hogy érthető, „olvasható” legyen az üzenet.

Ez időnként nemcsak azt jelenti, hogy a gondolat erőteljesebben, néha sisteregve szólal meg, a szokásosnál jóval intenzívebben, hanem azt, hogy a nyelvi, a formai eszközök jelentéktelenné válnak, időnként csak maga a *Tény* jelenik meg.

A XX. századi megújulás egyik fontos aspektusa volt az esztétikum. A formai újításokat az esztétikum kristályszerkezetével lehetett összefogni, és létrehozni az önmagát igazoló vizuális rendszert. De már a hetvenes évek közepétől töprengtem azon, hogy vajon indokolt-e az esztétikum ilyen nagy jelentősége. Éltem a gyanúval, hogy az esztétikum, mint egy kaloda, bezárja a gondolatot.

A XX. század végi korszellem megkérdőjelezte az Arany János-i állítást: „Nem a való hát, annak égi mássa...”. Éreztem, hogy a valóság sokkal nagyobb jelentőséggel bír a művészetben, mint ahogyan én a munkáimban megmutatom. Azzal szembesültem fiatal kollegáim munkáiban, amin én csak töprengtem, némelyikük pedig már meg is valósította, vagy megvalósítja. Szerettem volna utánuk menni, de nem tudtam, hogyan. A mű készítésének belső logikája van, ezt a logikát be kell tartani, különben nem jön létre a műalkotás. Természetesen végtelenül sok logika van, mégis mindegyik igaz. Önmagán belül. Én is használtam egy logikát, és a végén már tudtam, hogy ez a logika gúzsba köt.

Egyszer Pauer Gyula járt a műtermemben és azt mondta: „Jó neked, beletetted a feneked valamibe, és csak csinálni kell”.

De nem így van. Az ember nemcsak képkészítő, hanem érző és gondolkodó lény, sőt egy élet tréningje alatt oly mértékben kifinomulnak az érzékek, hogy az ember tudattalanul, talán nem is az agyával, hanem az idegrendszerével érzi meg azt, ami sürgetően megvalósulásra vár.

Itt tartottam, amikor találkoztam egy doktorandusszal, Kocsis Zsuzsával.

Először lenyűgözött személyiségéből áradó kisugárzásával, karizmájával, szépségével, azután okosságával és tehetségével. Ennek következtében egyszer csak rájöttem, hogy mi a logikája annak, ami eltér korábbi munkáimtól, és amit csinálni akarok. Természetesen lehet, hogy mindez szubjektív, pusztán bennem lejátszódó folyamat eredménye, de ez a lényegen nem változtat. Lehet, hogy amit rávetitek, az kitaláció, mindenesetre az új munkánknál a színeknek fontos szerepe lett, s ezeket a színeket ő tudta adni. Tudniillik elkészült öt új munka. Azóta többször megnéztem őket a kiállításon, és bizonyos vagyok benne, hogy ebbe az irányba kell továbbmenni.

Lássuk most, hogy mi is az a doktori iskola. Rá kell térni azért, mert az a véleményem, amióta kikerültem a rendszerből, folyamatos a hanyatlása, sőt fennáll annak a veszélye, hogy meg is semmisül. Túlságosan bürokratizált lett. A képzést merev, működésképtelen keretek közé szorították, és úgy széttördelték, hogy bármikor szét is eshet.

A posztgraduális képzési formát a művészeti felsőoktatásban nem rendelet hozza létre – annak ellenére, hogy rendelettel szabályozzák a létrehozhatóságát –, hanem a valóból születő szabályszerűség.

A tanárképző kar rajz tanszékén dolgozva annak idején találkoztam néhány kiemelkedő képességű fiatal emberrel. Számomra teljesen természetes volt, hogy a diploma megszerzése után eljönnek hozzám dolgozni, és az én szobraimban segítenek alkalmanként modell után, és az én irányításommal, de teljesen egyedül készítik el egy-egy szobrot. Rövid idő alatt fantasztikus szakmai tudásra tettek szert, de saját munkát csak szabadidejükben készítettek. Érdekes módon nem is nagyon ambicionálták az önálló munkát. Évszázadok óta ez volt a hagyományos felállás, ami generációkon át bevált.

Amikor először szóba került, hogy szervezzek, iskolaszerű posztgraduális képzést kellene létesíteni Keserü Ilona, Schrammel Imre és jómagam részvételével, illetve irányításunkkal, sokat töprengtünk azon, hogy melyik képzési formát válasszuk. Ekkor még a művészeti egyetemek egyikén sem volt doktori képzés, ellenben a tudományegyetemek majd mindegyikén volt már Ph.D.-iskola. A tradíció és a tudományegyetemi gyakorlat is abba az irányba mutatott, megfontolandó, hogy a jelölt a témavezető munkájába kapcsolódjon be, részfeladatokat végezzen el, esetleg kivitelezheti modell után a témavezető mester alkotását.

Ez volt az egyik lehetőség. A másik az volt, hogy – a világon akkor először – megpróbáljuk a szakmai munkára koncentrálni önálló alkotómunkára inspirálni a jelölteket, megteremtve ehhez az anyagi és szellemi feltételeket.

Az utóbbi mellett döntöttünk. Tulajdonképpen zseniképzőt álmodtunk meg. Létrejött a Mesteriskola. A festőiskola Keserü Ilona vezetésével, a kerámia- Schrammel Imre irányításával, és a szobrásziskola az én irányításommal.

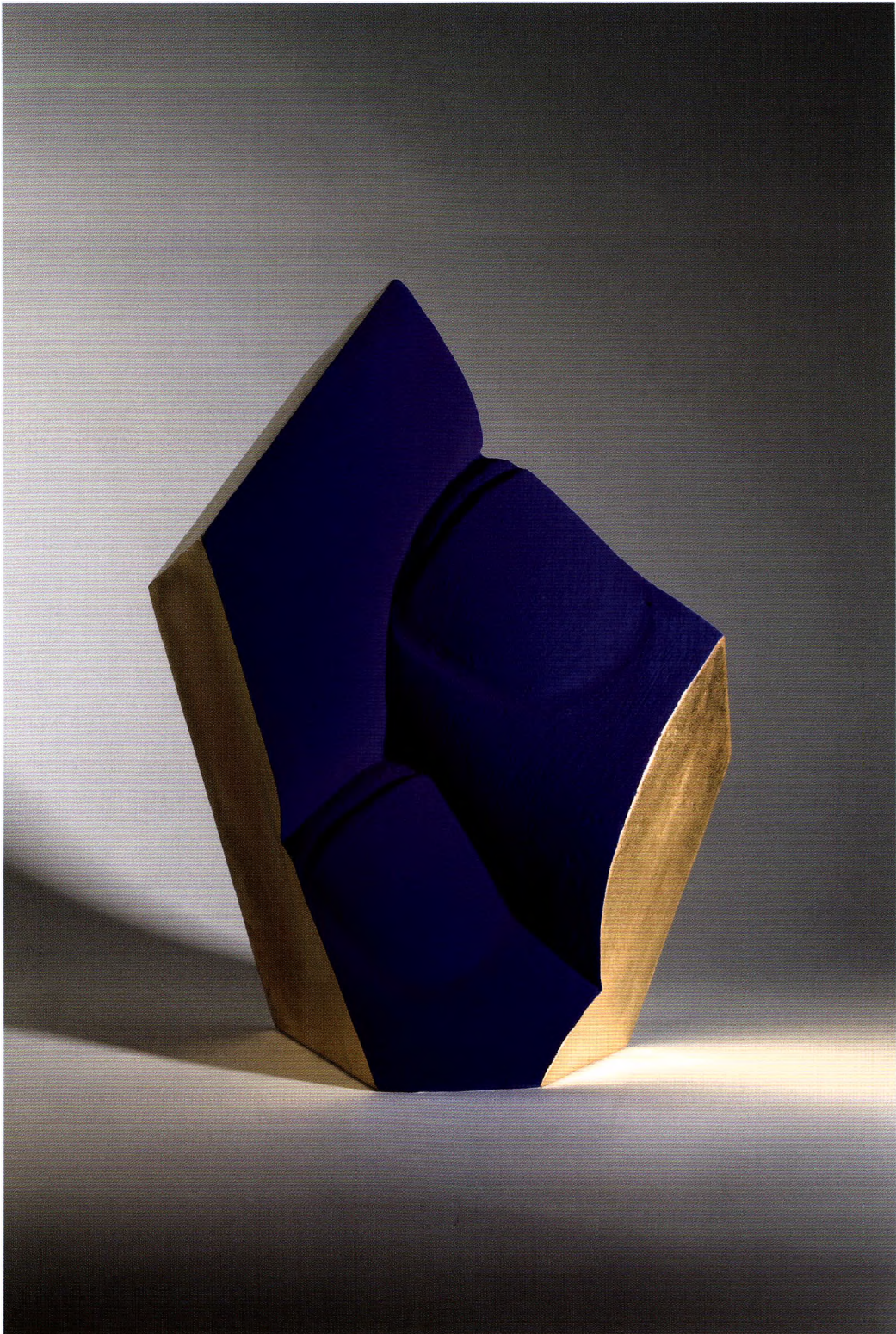
A főhatóság tudomásul vette a Mesteriskola létrejöttét, úgy tekintve rá, hogy ez a néhány éven belül várható doktori iskola bevezetését megelőző kísérlet. Természetesen akkreditáció nélkül pénzt sem adtak. Létrehoztunk egy alapítványt, és szereztünk pénzt a működésre. Néhány éven belül félelmetesen sikeres lett az iskola, tehát nyilvánvalóvá vált, hogy indokolt és szükséges létrehozni a művészeti posztgraduális képzést.

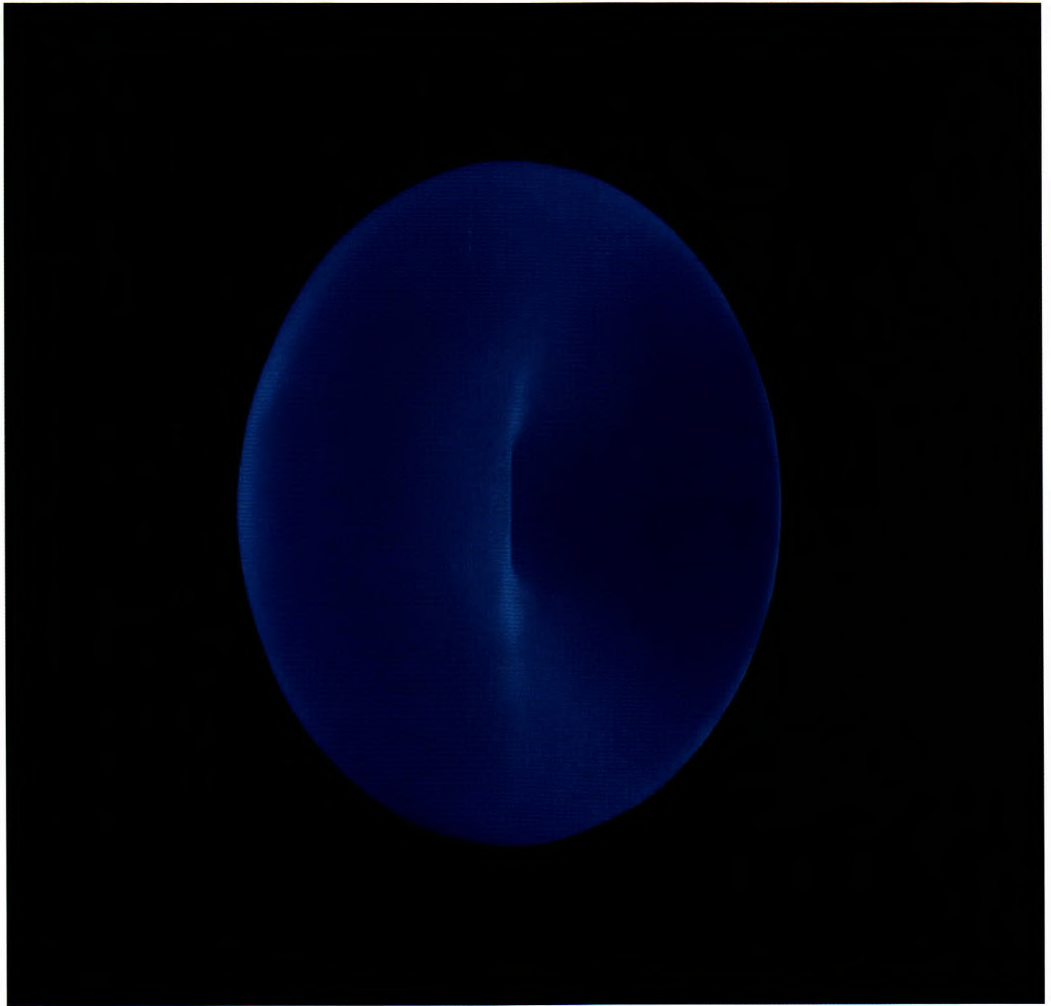
Nem foglalkozom ebben az írásban azzal, hogy a Mesteriskola néhány év múlva szétrobbant, és különvált a festőiskola és a szobrásziskola. Mindenesetre tudták, hogy létre kell hozni a doktori iskolát, és azt is eldöntöttük, hogy az milyen képzési technikával fog működni. Így az országban először nálunk, Pécsen jött létre a művészeti doktori iskola.

Természetesen az iskola létesítése rengeteg adminisztratív munkával járt, de végül is akkreditálták, és mivel az új felsőoktatási törvény is megszületett, finanszírozták is. Azóta eredményesen működik az iskola, hiszen az új képzőművész generáció meghatáro-

zó személyiségei között sok Pécsről kikerülő fiatal tehetség, mondhatom, zseniális ember van.

Mindannyian nyugodtak voltunk, hogy jól döntöttünk, megy a szekér. És akkor becsapott a bomba.

Tolvaly Ernő halálával a doktoranduszoknak új témavezetőt kellett választani. Hosszabb töprengés után Kocsis Zsuzsa engem választott. Nem volt egyszerű belekerülni egy már folyamatban lévő művészi kutatómunkába, de – noha minden doktoranduszommal képes voltam bensőséges kapcsolatot kialakítani – fél év után olyan közel kerültem Zsuzsához, és ő is hozzám, amire még nem volt példa. És akkor magától jött az együttműködés kezdete. Készítettem egy munkát, amire szint képzeltem, és megkértem Zsuzsát, fesse be. Befestette, és ezzel elindult a közös munka, mert kiderült, hogy tudunk együtt gondolkodni.

Az életmű-kiállításra készülve úgy döntöttem, döntöttünk, hogy közösen készítünk néhány munkát, amennyit még lehet a hátralévő kevés időben. A munkák elkészültek, és nem kis feltűnést keltettek. Nemcsak új hangjuk miatt, hanem amiatt is, hogy odaírtuk mindegyikre, „Kocsis Zsuzsával”. A jóhiszemű barátok kétkedve kérdezték, hogy nem korai-e ezt a fiatal lányt, pályakezdő művészt magamhoz emelni. A rosszhiszeműek pedig alantas megjegyzéseket tettek, amelyekkel nem érdemes foglalkozni.

Milyen következtetéseket lehet levonni mindebből? A művészeti felsőoktatás élő organizmus. Nincsenek szabályok, mert ha mégis vannak, azokat az élet előbb-utóbb megsemmisíti. Természetesen nemcsak a posztgraduális képzésre érvényes ez, a graduális képzésre ugyanez vonatkozik. Mindig új személyiségek jönnek, és az új személyiségek új kontextust igényelnek, minek következtében a szabályok, a szabályozások akadályozzák az eredményes munkát. Jelenleg a doktori iskola nem tud keretet biztosítani annak, ami közöttem és Kocsis Zsuzsa között létrejött. Ebben a történetben ez a szomorú, és ez indokolta ennek az írásnak az elkészítését.

Pécsvárad, 2010. november 15.

Színes képek jegyzéke:

1. Kék hullám (Kocsis Zsuzsával)
2. Katyni szarkofág
3. és 4. „Örök időkre megigézett a görög istennő lába” – Bohumil Hrabal (Kocsis Zsuzsával)
5. Katyni töredék (Kocsis Zsuzsával)
6. Kocsis Zsuzsa: Rész – ultramarinkék plasztika

Horváth Gábor fotói

ÉLETMŰ ÉS TÖREDÉK

Gellér B. István Növekvő Városáról és Hajdu István monográfiájáról

A viharos pécsi EKF-év maradandó értékei közé tartozik Gellér B. István *A Növekvő Város* című műve és Hajdu István *Gellér B. István* monográfiája. A két könyv együtt, egységes design-nal, exkluzív vászonborítású tokban, kiemelkedő színvonalú tipográfiai megoldásokkal (a könyvterv Rajnai Richárd, a borító és díszdoboz Böhm Gergely munkája), a Pécsi Galéria kiadásában jelent meg.

Gellér B. ma már legismertebb projektje, a *Növekvő Város* a nyolcvanas évek elején jelent meg életművében. Az azt megelőző időszakról keveset tudunk. Ezt a hiányt is pótolja Hajdu István műkritikus az életmű egészét részleteiben elemző monográfiája, amelynek kiemelkedő érdeme, hogy életrajzi alapokon, a különböző alkotói korszakokat a különféle hazai és nemzetközi tendenciákkal összefüggésben mutatja be.

Gellér B. kezdeti grafikái, diópác és tusraszai, mint Hajdu írja, „*Martyn irodalmi illusztrációinak erős hatását mutatják*”. (Az irodalmi kötődés viszi majd el alig tizenöt év múlva a *Növekvő Város*hoz is.) Az irodalom és annak illusztrációja meghatározó volt Gellér B. számára, ilyen jellegű munkáiban kezdetben a Kondor Béla és köre által használt vizuális és verbális elemeket használta.

Később a Martyn Ferenchez is közelálló, de Bálint Endre hatását is tükröző nonfiguratív stílust választotta. Ezt azonban hamarosan a síkgeometrikus és konceptuális munkák követték, amelyek létrejöttét Hajdu, ismét Gellér B.-t idézve, az első nyugat-európai útjával hoz összefüggésbe. A stílusváltás magyarországi kapcsolatrendszerében is határt jelentett. A sorból kilógó pécsi fiatal művész rátalált azokra az új képzőművészeti kezdeményezéseket képviselő alkotótársakra, akik a magyar avantgarde arculatát formálták: Pernecky Géza, Lakner László, Galántai György, Harasztý István Édeske.

Gellér B. első geometrikus, fekete-fehér grafikái Hajdu szerint az 1929-ben Párizsban alakult *Cercle et Carré* csoport, vagyis többek között Kandinszkij, Mondrian, Léger, Gropius, Arp, Le Corbusier műveit idézik lecsupaszított, minimalista, dekoratív formában. Az ezt követő színes szériák kétféle irányba vezettek: az egyik vonalhoz, mint Hajdu írja, a minimalista Frank Stella, valamint Vasarely, az angol Bridget Riley (akinek nevével Gellér B. ismertette meg a műkritikust) és az izraeli Yaacov Agam szobrász által képviselt op-art-os irányzatok tartoznak. A másik irányt a geometrikus pop-art művek képviselik, melyekre nagy hatást gyakorolt Nicholas Krushenick dekoratív festészete.

Néhány népies motívum lírai transzformálásával, amelyekkel kapcsolatban Hajdu Korniss Dezső hatását is említi, a végletekig lecsupaszított szimbólumokkal saját képi és formarendszert teremtett. A síkból később már ki-kilépett a térbe, dimenziót váltott, melyre példaként említhetnénk a monográfus által „téri kollázsoknak” nevezett képét a *Pillangókat* (1975), amely korábbi munkásságának esszenciáját adja.

Ezt követően, bár még festett geometrikus alkotásokat, érdeklődése korábbi kísérletek nyomán a konceptuális irányba fordult. A fényképek, kollázsok, az installációk fő mozgatórugója egyfajta üzenet *kifejezése* volt. Ezek az alkotások, mint például a Chagall *Zöld hegedűsére*, Van Eyck *Önarcképére* festett parafrázisok, amelyeket Hajdu Gilbert és George

önreflexív alkotásaihoz hasonlít, sajátos egyéni mitológiát teremtettek. Gellér B. belép az ismert festmények terébe, rekonstruálva a festmények által megjelenített világot, magára öltve egy szerepet, újraélve a művek által megjelenített valóságot. Vagyis akkor még egy teremtett valóság totalitásába lépett be. Innen csak egy lépés választja el az ellenkező folyamattól, amikor tárgyiasult formában, töredékekben mutatja be az általa teremtett mitikus valóságot. Ez a mitikus valóság lesz a nyolcvanas évektől a posztmodern *Növekvő Város*.

Gellér B. harminc éve munkálkodik a *Növekvő Város*on, a konceptualizmusból a posztmodernbe hajló mitológia teremtésén. Ennek részeként tíz évvel ezelőtt már megjelent a Jelenkor Kiadónál a város-koncept kvázi régészeti feltárásáról szóló munka, amelynek műfaja leginkább fiktív kutatási naplóként volt megragadható. Ezek a könyvek ugyanis maguk is részei a projektnek, amely ebben a formában a régészeti/antropológiai kutatások paradigmájára épül. Adottak tehát a régmúltban gyökeredző Város töredékes leletei, amelyekre ráépül a Város lakóinak és szokásrendszerüknek antropológiai leírása, a feltárás egy korábbi és későbbi idősíkjai, a *Növekvő Város* mítoszt kereső kutatók és expedíciók mentén, a 19. és 20. század elejére datálható régészeti munkáról szóló személyes hangvételű dokumentáció. E három idősíkot megjelenítő műalkotás egésze töredékességéből adódóan bármikor újabb elemekkel tud gazdagodni. Az elmúlt tíz év „feltárásának” eredményeit integrálja a jelenlegi könyv. Annak köszönhetően, hogy a mítoszt teremtő-alkotó kutatás továbbra is folytatódott, a *Növekvő Város* most megjelent kötetében helyre álltak az arányok, a város pusztulásának mikéntjére és lakatlanságának okára is fény derül. (A városban emberi maradványokat ugyanis nem találtak.) A töredékesség természetesen változatlanul megmaradt, mint a könyv és a művész által teremtett világ eszenciája.

A *Növekvő Város* konceptet hét alfejezetben mutatja be Hajdu. Mint ahogy az egész életmű elemzésekor, a gyökereket az életrajzban keresi, majd hazai és nemzetközi kontextusba helyezi. Nem értelmezi a műalkotás elemeit, hanem a konceptet helyezi egyfajta kultúr-történeti összefüggésrendszerbe.

Az életrajzi vonatkozás kettős, konkrét, tárgyi és elvont, szellemi. „*A villányi-szársomlyói szobrászszimpóziumnak volt egy közös évfordulója, amihez egy plakátot kellett terveznem. Jobb híján belenyomtam egy csigát, egy megkövesedett fossziliát agyagba. (...) Amikor hazavittem a plakátot a nyomdából, megdöbbenve láttam, hogy ez a csigavonal-lenyomat tulajdonképpen egy város. Egy olyan város, amit belepett a homok, pusztulóban van. (...) Hozzáfogtam, hogy lerajzoljam a város alaprajzát, hozzá egy térképet, a térkép mellé pedig a város rekonstrukcióját.*” – idézi a kiinduló fejezetben (*Fosszília*) Gellér B. a *Balkonnak* adott interjút Hajdu. Ez az *objet trouvé* volt a *Növekvő Város* koncepciójának tárgyi alapköve, melynek telített szimbólumértéke vitathatatlan.

A város alaprajzára szinte pontosan rímel a John Bunyan könyvében látható metszet: *A vándor útja az örök városhoz*. De számos példát említhetnénk még, hiszen a csigavonal, a spirál a legkülönbözőbb primitív társadalmaktól, a görög mitológián át egészen a keresztény szimbolikáig szinte mindenütt megtalálható. A csigaszerkezet és a labirintus egy tőről fakadnak. A legkorábbi csigaábrázolás egyiptomi, az i. e. 19. századból származik, és az alvilágon át vezető utat jelentette. A buddhizmusban a csigavonal a megvilágosodáshoz vezető ösvény. Az európai kultúrában a görög mitológiában találkozunk vele mint útvesztővel és benne Minotaurusszal, ahol ez az egyéni képességek próbája, központján való átjutás a szellemi fejlődéshez és önmegismeréshez vezet. De nem ritkán, így például Chartres-ban is találkozunk a keresztény templomok útvesztőjével, amely az üdvözülés felé vezető rögös utat szimbolizálja. A 9. századi iraki Samarai Mosket minaretje is arról tanúskodik, hogy a spirál a muzulmán hitben is a lélek és a vallási tudat fejlődését, az Is-

tennel való találkozást szimbolizálja. A spirál vagy csigaforma tehát a legrégebbi időktől fogva valamiféle belső, szellemi fejlődést, spirituális találkozást, Istennel való kapcsolat-teremtést szimbolizált. Belépni a *Növekvő Város*ba így egyfajta utazás önmagunk belső útjai felé, akaratlanul is önmagunkkal hurcolt személyes és kollektív múltunk töredékei nyomán. Számomra tehát mindent egybevetve a város térképe, e lenyomattá vált fosszília – önmagában, és a ráakódott kultúrtörténeti szimbólumrendszerekkel együtt – értelmezi a műalkotás egy lehetséges üzenetét.

Hajdu a város szellemi alapköveit (*Az idea mint fosszília* című fejezetben) Gellér B. szülővárosának szellemiségében, Várkonyi Nándor műveiben (*Szíriat oszlopai; Elveszett paradicsom*) és Weöres Sándor *A képzelt város* című novellájában látja. Műfaját tekintve Hajdu egyfajta stílusimitációnak, pastiche-nak tekinti, amely rálát és rálátat a jelenre és múltira is, anélkül, hogy részévé kelljen válnia, miközben rejtetten ő és családtagjai is feltűnnek benne.

Hazai párhuzamként először König Frigyes és Gémes Péter nevét említi a szerző. Mindkét művésznél a megjelenített alkotások háttérében szellem- és művészettörténeti jelentésívek feszülnek. Gémesnél továbbá az Ego különösen éles fénybe állítása, a fényképek fény-árnyék kontrasztját, Könignél pedig az alkotó természettudományos, kultúr- és művészettörténeti attitűdjét emeli ki.

Az antikvitás romantikája című fejezet huszonnégy oldalával Hajdu feladja az olvasónak a leckét. Lenyűgöző intellektussal, de néhol nehezen követhetően, a romantika irodalmától az ezoterikus szellemtörténeteken át a 20. századi művészettörténetig festi le Gellér B. város-konceptiójának kultúrtörténeti horizontját. S e horizonton feltűnik Novalis, Schelling, Hölderlin, Rilke neve, a különféle művészetelméleti (Aby Warburg) és antropológiai (Jane Ellen Harrison, Gilbert Murray, Francis Macdonald Cornford, Lévi Strauss) iskolák vagy Helena Blavatsky és Alfred Wegener kontinenselmélete, de éppígy Rudolf Steiner antropozófiai elméletrendszere. És persze mindezek közös őse, Platón Atlantisza. És akkor még nem említettük a hivatkozásokat Ortega y Gassetre, a Monarchia szellemiségében gyökeredző Joseph Roth és Mikszáth Kálmán munkásságára, illetve a párhuzamokat, Anne és Patrick Poirier, Paul Thek és Charles Simmonds, 20. századi képzőművészek hivatkozott munkáival és stílusjegyeivel. Ez utóbbi nevét érthetetlen módon épp, hogy csak megemlíti Hajdu, miközben Simmonds liliputi emberkéinek fikcionális városával, építményeivel (*Növekvő Ház, Tűzház, etc.*) és tájaival Gellér B. koncepciója egyértelmű szellemi rokonságot mutat, ráadásul hatásáról maga Gellér B. is beszámol. (1972-ben látta a kasseli Dokumentán az individuális mitológia egyik első alkotójaként Simmonds munkáit.) Talán a szerző számára túlságosan magától értetődő gondolati ív feszül a két alkotó között ahhoz, hogy ezt részleteiben fejtsse ki. Pedig a feltételezett olvasó számára ez meglehetősen érdekes párhuzam lehetett volna.

Általában véve elmondható, hogy a fejezet információdömpingje és „címkei” kissé túlterhelik az olvasót. Hajdu saját intellektuális labirintusának csapdájába esett, amely egy gondolatmeneten elindulva jobbra-balra, újabb és újabb utakat kínál, így „minden lapra egy újabb lap húzható”. Ahhoz, hogy e labirintus az olvasó számára is bejárható, sőt egyfajta szellemi kaland legyen, több és részletesebb hivatkozás lett volna szükséges.

A város-koncept elemzése a vonatkozó fejezetben végül is kimerül abban, hogy a szerző leszögezi, Gellér B. teremtett városa két, egyszerre ideálisnak és utópisztikusnak is tekinthető város-koncepttel rokonítható: az egyik Larry Harvey által 1986-ban alapított, évente csak egy hétig létező város-projektje, a másik pedig Paolo Soleri folyamatosan épülő lesüllyesztett városa, Arcosanti. A *Növekvő Város* mellett Gellér B. 2001-02 körül létrehozott Tölcsérvárosa földbe vájt, krátterszerű formájával Soleri elképzelésének lirizált változata lenne Hajdu szerint. A szerző, bár a szellemtörténeti előzményekben említette, a konkrét kérdésben azonban figyelmen kívül hagyott egy – véleményem szerint – ennek

értelmezésében lehetséges szerepet játszó kategóriát: Jung kollektív tudattalanját. Mert Gellér B. városa bizonyos szempontból idealista: nem harcoló, békés népek lakják, legalábbis az ellenkezőjére vonatkozó adat nincs. A tölcseváros viszont sokszor tettelegességre is vetemedő, veszekedő, agresszív lakóival és föld alatti létével az egyéni és társadalmi tudat alatt szunnyadó agressziót jeleníti meg. Vagyis Gellér B. a városon kívülre helyezi mindazt, ami a társadalmak alapszövetét a legősibb időktől áthatja.

A *Növekvő Város* építészetét, szobrászatát és festészetét ismét a párhuzamokon és összefüggésrendszereken át mutatja be Hajdu. Ez részben jó, mert egységes koncepcióba ágyazva tovább követi a hazai és nemzetközi összefüggések feltárását. Másrészt viszont az arányok elbillennek Gellér B. művei elemzésének kárára. Bár tény, hogy gazdag illusztrációként ott vannak a művek, ugyanakkor a szöveg további művészek alkotásaival veti őket össze anélkül, hogy a kötet közölne róluk reprodukciót. (Megoldást jelenthetett volna, ha a város-művek reprodukcióit csak a másik kötetben helyezik el, itt pedig, mintegy „bélyegfotóként”, képi jelzésként használják, a hivatkozott művek fotói mellett. Igaz, ebben az esetben a két kötet, a két könyv, a továbbiakban egymástól elválaszthatatlan életet érne.)

Az építészeti ősképek és párhuzamok vonatkozásában a szintetikus orientalizmusról, de Bachmann Gábor dekonstruktivizmusáról is történik említés. Basil al-Bayati a nyolcvanas-kilencvenes években létrejött posztmodern fantázia épületeinek pedig mintha előképei lennének a Város makettjei.

A műalkotások (makettek, kegytárgyak, szertartáseszközök tekintetében Hajdu kiemeli az anyagok gazdagságát és felhasználásuk sokrétűségét. A rajzok, akvarellek, festmények metafizikus lírával átszőtt precíz megformálását a francia Gérard Titus-Carmelre vezeti vissza. A stíluselemek elegáns és értő változtatása pedig Orosz István művészetén túl, Dürer, Piranesi, Doré és Escher művészetét idézi.

A performanszokban, rekonstruált rítusok fotóin Hajdu szerint Gellér B. azt az utat járja, melyet a hetvenes évek elején Barbara és Michael Leisgen járt. Fotóikon gesztusokat, mozdulatokat ötvöztek a nappal/holddal, felhőkkel, a tájak különféle elemeivel egyfajta egymást kiegészítő geometrikus egységbe. Ha már szellemtörténeti távlatokban gondolkodik a könyv egésze, ne feledkezzünk meg azokról a 20. század eleji mozgásművészeti irányzatokról sem, amelyek a vázarajzok nyomán ókori rítusok mozgásformáit próbálták feleleveníteni (pl. Isadora és Raymond Duncan, a magyar Dienes Valéria), s amelyek mozgáskészletével Gellér B. rekonstruált rítusformái ugyancsak rokonságot mutatnak. Ráadásul a Courtambert-nővéreket Isadora Duncan táncosnőiként említi saját művében Gellér B.

A rítus-képeken és leírt szokásokban kétségtelenül kultúrák keverednek. Megtudjuk például, hogy a nép erősen panteista volt. A fákkal és gyökerekkel kapcsolatos rítusuk valójában megtalálható mind a kelta hagyományokban, mind Észak-Ausztráliában, Afrikában vagy Kis-Ázsiában. A fák szorosan a földbe kapaszkodó gyökereikkel és az ég felé nyújtózkodó ágaikkal, a Világmindenséggel való kapcsolat eleven láncszemei. Az ókori Görögország istenei és istennői közül sokan a hiedelem szerint szent ligetekben laktak, ahova az emberek imádkozni és elmélkedni vonultak el. Az erdőbe vonuló elmélkedő, böjtölő szertartással különféle célok érdekében (pl. beavatás az ifjak 13 éves korában vagy a böjt, az esőt idéző funkcióval) akárcsak általában a törzsi kultúrákban, a *Növekvő Város* feltételezett népességének is sajátja.

A fotókon és az egész város kultikus szimbólumrendszerét átható háromszög alakzat szimbolikussá magasztosulása mögött Lengyel András stílus-effektjei is felsejlenek Hajdu olvasatában.

A tárgyokban megjelenő háromszögforma kultúrtörténeti szimbolikáját szinte alig oldja fel a szerző. A triangularitás a tökéletesség kifejezését szolgálja, hisz a pitagoreusok

szerint az egyenlő oldalú háromszög geometrikusan harmonikus forma. (Számmisszítikájukat tekintve pedig a pontokból álló egyenlő oldalú piramis az isteni számok: 1, 2, 3, 4 és azok összegeként a 10 kifejezésére alkalmas.) A betűknek hármasság jelentést tulajdonít, amely hármasság pedig többek között a Kabbalára is jellemző. A talált formájukban „értelmezhetetlen” jeltömegeket, az agyagtekerceket és törvénytöredékeket meg nem festett *shape canvas* vagy *harde edge* műveknek tekinti Hajdu.

A műkritikus átfogó elemzésre törekvő alkalmazott holisztikus szemlélete ebben a fejezetben nem tudott érvényesülni, de az egyedi műtárgyak konkrét elemzésének gazdagságával sem büszkélkedhet a fejezet. Talán ha a konkrét műalkotások elemzésére épültek volna a korábbi fejezet szellemtörténeti motívumai, akkor közelebb vihetnének a *Növekvő Város* komplex jelentésrendszeréhez.

Az utolsó két fejezetben a szerző a régészet regényének, a mitológia mitológiájának, a *Növekvő Város*nak végtelenül gazdag irodalmi és szellemtörténeti perspektíváját adja Kerényi Károlytól Szentkuthy Miklóson át, Canettin, Borgesen keresztül egészen a Danilo Kiš szavait transzformáló zársoíig. A hivatkozások rendszere itt annyira gazdag, hogy konklúzióként leszögezhető: a monográfia *Növekvő Várossal* foglalkozó fejezete külön tanulmánykötet után kiált, ahol megfelelő terjedelemben kaphatnának helyet a hivatkozott művek idézetei, a hozzájuk tartozó bibliográfiai adatok, a párhuzamba állított képzőművészek rövid bemutatása és az összehasonlítást szolgáló képi illusztrációk. Ezek hiánya már a korábbi fejezetekben is megmutatkozik. De a Város-fejezet rendkívül sokrétű utalásai miatt itt szinte tapintható. Hajdu lenyűgöző intellektussal összehasonlító elemzést végez, végre méltó módon teret adva Gellér B. óriásprojektjének a nemzetközi művészet- és kultúrtörténet keresztmetszetében. A monográfia tehát valójában két könyv anyagát hordozza: az életmű *Növekvő Város* előtti és a magáról a város-konceptről szóló részét.

Ráadásul, ha valami jellegéből adódóan fordítást követel magának, ez a könyv ilyen, és ez szolgálná a művész érdekeit is. Ehhez képest a másik kötet, a *Növekvő Város* kétnyelvű, anélkül, hogy egy előszó eligazítaná az olvasót, hogy miféle kvázi tudományos paradigmát követő pastiche-t tart kezében. Ezeken a pontokon mutatkozik meg leginkább a professzionális kiadói és szerkesztői háttér hiánya. De félek, hogy a megvalósult monográfiának anyagi okokból terjedelmi korlátai (is) voltak, amelyek léte, ha a munka jelentőségét nézzük és az alkalmat, amelynek keretében létrejöhett (EKF), több mint elkeserítő. A könyv ugyanis – még mindig – megmarad...

A TOBOZ ÉS A TOBOZMIRIGY

Sz. Koncz István beszélgetése

A közismert anatómus, néhai Szentágothai János pécsi országlása idején nagyon szeretett vasárnaponként a Mecsekbe kirándulni. Bár nem követelte meg közvetlen kollégáitól, hogy vele tartsanak, de ha csak tehetette, vitte magával a társaságot. Mesélik: rendkívül élvezetes együttlétek voltak ezek. Kiderült például, hogy a prof ragyogó gombász. Tudta, melyik fogyasztható nyersen akár, melyik ehető, melyik mérges. Akkoriban a Mecsekben, a patakokban még több rák élt. Két ok miatt is fogni kellett. Egyfelől, mert az intézetben foglalkoztak a rák idegrendszerével, másfelől pedig Szentágothai szerette a rákot.

A legendás kirándulásokról jó néhány történet maradt ránk. Munkatársaival egy alkalommal a hidasi völgyben túrázott a professzor. Az egyik legfestőibb sétaút ez Baranyában. A völgy Püspökszentlászlóról Komló felé vezet; a Csurgó forrás itt nem is folyik, hanem szinte csak csöpög a mohás falon. Jött az intézeti társaság, a tíz-tizenöt főt számláló csapat. Az egyik tisztáson a vadászok az akkor elejtett vaddisznót zsigerelték éppen. A professzor odalépett, ám elzavarták.

– Menjen innen, jó ember, mi köze magának ahhoz, hogy mit csinálunk?!

– De kérem, én csak érdeklődöm, anatómiaprofesszor vagyok!

– Mit akar? – fortyantak föl ekkor már komolyan a férfiak. – Menjen a fenébe!

Szentágothai tanársegéde volt akkoriban Mess Béla, megyei apróvadgazda.

– Egyik munkatársam Mess Béla, nem tudom, hallottak-e már róla?

– Jaj, hogyne, elnézést, tessék, professzor úr, parancsoljon! – hálistenkedtek a vadászok, és odaengedték a disznóhoz „Szentjánost”. Az, hogy akadémikus, hogy tanszékvezető egyetemi tanár, hogy nemzetközi híró anatómus, nem számított. Ja, ha Mess Bélát ismeri, az más...

Az anekdota épp távol lévő főszereplője, Mess Béla Bonyhádön született, 1927. február 23-án. Általános és középiskoláit is ott végezte. A Pécsi Orvostudományi Egyetemen 1951-ben doktorált, de már 1948-tól aktívan részt vett az orvosképzésben. Világéletében egyetlen munkahelye volt, amelynek neve időnként változott, attól függően, hogy épp önálló egyetem volt-e a POTE, vagy a Pécsi Tudományegyetem egyik karaként működött. A professzor kis túlzással az Anatómiai Intézetben élte le az életét. Itt vált tanársegéddé, docenssé, majd 1972-től egyetemi tanárrá. Utóbbi minőségében 1993-ig működött, akkor emelték professzor emeritussá. 1962-től laboratóriumi szakorvos, 1958-tól az orvostudomány kandidátusa, 1970-től nagydoktor. A magyaron kívül négy nyelven – angolul, németül, olaszul, franciául – beszél, tartott előadásokat, adott közre publikációkat. Neuroendokrinológiai kutatómunkája kezdetben a pajzsmirigy területére, később a tobozmirigy-kutatásra, az agyi neuropeptidek összehasonlító vizsgálatára terjedt ki. Izgatták az emlősök és a madarak ebbéli különbségei. A neuroendokrin rendszer egyedfejlődése területén elért eredményeit fél tucatsnál is több, angol nyelven megjelent kötet foglalja össze, ebből három könyvnek első szerzője. Ezenkívül több mint kétszáz nemzetközi tudományos folyóiratban megjelent közleménye fémjelzi munkásságát. Számos, országhatárokat nem ismerő konferencia meghívott referense volt, több könyvfejezet meg-

írására kérték fel. Az Oktatásügy Kiváló Dolgozója (1977), a Pro Universitate Emlékérem arany fokozatának kitüntetettje (1997), a Magyar Tudományos Akadémia Szentágotthaidíjasa (1998), a Hubertus-kereszt arany fokozatának (2001), a Magyar Vadászszövetség Aranyérmének birtokosa (2009). Több hazai és nemzetközi tudományos társaság vezetőségi tagja volt, például az Európai Tobozmirigykutató Társaság alelnökéként működött két cikluson át. Jó néhány nemzetközi tudományos folyóirat szerkesztőbizottsági tagjaként is számon tartották, tartják. Hetvenéves koráig csak tudományos dolgozatokat közölt, azóta azonban sikeres vadászkönyvek szerzőjeként is ismerjük. Kilencedik, ilyen tárgyú kötetét most rendezik sajtó alá az Alexandra Kiadónál. Nős, felesége orvos, csakúgy, mint három gyermeke közül kettő. A harmadik gyermek sem szaladt messzire az egészségügytől, gyógyszerészként végzett. Hét unokája, valamint – ahogy ő mondja – hét és fél dédunokája van: a legkisebbet májusra várják.

A professzor nagy utazó hírében áll, mesélik, pályafutása során legalább száz külföldi meghívásnak tett eleget. Az utak legfőbb állomásaiként Milánót, Tokiót és Párizst emlegetik. A mindannyiunk számára vonzó nagyvárosokban hosszú hónapokat töltött vendégelőadóként, vendégkutatóként.

Hol máshol? Az Anatómiai Intézetben beszélgetünk, Mess Béla szobájában. A berendezés egyszerű, de kényelmes. A szoba majdhogynem kínosan pedáns rendje meglep. Ilyet a Pécsi Tudományegyetemen én még soha nem tapasztaltam. A professzor tekintete követi az enyémet.

– Ó, látná csak az otthoni íróasztalomat! – neveti el magát. – Ha le akarok tenni egy papírlapot, legalább fél órát kell pakolásznom előtte, utána pedig nem találok semmit.

Elhelyezkedünk, még rögzítem magamban a meghitt családi fotókat, és a Mess Béla háta mögött álló, üvegburával lefedett, régi mikroszkópot. A professzor barátságosan rám néz, kezét végigsimítja a fotel karfáján, áthelyezi a súlypontját, és vár.

Sz. Koncz István: – *Professzor úr! Hallottam egy anekdotát, mely szerint Szentágotthai János egyszer a kollégáival a hidasi völgyben...*

Mess Béla: – Ne is folytassa! A történet igaz. Szentágotthai abban a helyzetben azt szeretne volna megmutatni, gondolom, főleg a munkatársainak, hogy ehhez is ért. Tudniillik évente egy alkalommal, gazdasági szükségszerűségből ő is vágott disznót. Ilyenkor meg nem tűrt volna maga mellett egyetlen böllért sem, saját kezűleg végezte a bontást. Pechjére azon a vasárnapon egy bányászokból álló csapatra akadt. Magam abban a vadásztársaságban voltam egyébként tag, ahol azok a fiúk. A bányászat akkoriban csúcson vagy a csúcás közelében járt, öntudat szempontjából is. Na, hát ezzel az öntudattal küldték el a professzort hidegebb éghajlatra. A nevem aztán hatott. Tudniillik nemcsak a társaságból ismertek, az természetes lett volna, hanem a megyei vadászszövetségből is sokan.

– *Mit jelent az a kifejezés, hogy apróvadgazda?*

– Ma vadász mestereknek hívják őket. Akkoriban ketten voltunk a megyében. Kovács János barátom ügyelt a nagyvadakra. Magam az apróvad-gazdálkodásért voltam felelős.

– *Hol gyökerezett az életében ez a szenvedély?*

– Nagypám a pécsi Püspöki Erdészet vezetője volt. Erdőmérnök amúgy, de hivatalból is vadászott. A két fia követte. Pontosabban egy idő után már csak apám, mert nagybátyám az első világháborúban szerzett tüdőlővéseinek szövődményeibe úgy 1920 körül belehalt. Szóval, a fiúk az apjukkal tartottak, és szinte természetes volt, hogy én utóbb apámmal jártam a bonyhádi határt. Ráadásul az a szerencsétlen sors jutott a nővéremnek és nekem, hogy gyönyörű szép édesanyám kilencéves koromban, egy szívbelhártya gyulladádba belehalt. Ma ezt a bajt egy kis penicillinnel elfújnánk. Egy szülővel maradtunk tehát. Számomra apám volt az Isten. Sok hangszeren játszott, kítűnő muzsikus volt, áhítattal figyeltem, amikor elővette valamelyik zeneszerszámát. Csak azért, hogy együtt

maradjunk, akárhová ment, velem tartottam. Így kerültem a vadászmezőkre, és attól kezdve nem volt kérdéses, hogy szeretnék-e vadászni. Illetve akkor vált kérdésessé, amikor 1945-ben a szovjetek elvették a puskáinkat. 1947-48-ban ugyan újjáalakultak a társaságok, de apám mint bankigazgató akkor már megbízhatatlan volt, és nem kapott engedélyt. Vele együtt persze én sem.

– *Nagyon zokon vette?*

– Nézze, 1945-ben kezdtem az egyetemet, tehát orvos voltam, amikor az új rend kizsárolt minket a vadászok közül. A tudat persze szörnyű volt, de nem nagyon értem volna rá, mert tanulni kellett. Végül is kormánykitüntetéssel avattak doktorrá. Na, akkor újra próbálkoztam, azt hittem, a kormánykitüntetés elég lesz ahhoz, hogy legalább sörétes puskát kapjak. Nem volt elég. Ne felejtsem el, 1951-et írtunk, és nem létező bűneink elég élénken éltek még a döntéshozók emlékében. Arra sem méltattak, hogy visszautasító határozatot küldjenek. A kérvényemet pirossal áthúzták, ráírták: *bankigazgató fia*, és azonomódban bedobták a postaládámba.

– *Most már másodszor említi professzor úr! Mi lehetett az a szörnyűség, amit édesapja bankigazgatóként elkövetett?*

– A Bonyhádi Takarékpénztár Részvénytársaságot vezette. A Magyar Nemzeti Bank akkreditálta volt, a járásban a devizaügyeket is ez a kis cég intézte. Mezőgazdasági termékekből a nagyközség és környéke jelentős exportőrnek számított. Szerencsés együttállás jellemezte ugyanis a települést. Jó föld, szorgalmas sváb parasztság, ügyes zsidó kereskedő réteg. Az export persze devizamozgásokkal járt, és ezt hivatalból a fent említett, kis, önálló pénzügyi intézet vezényelte le.

– *Ezek szerint gyerekkorában pezsgő élet lehetett Bonyhádon.*

– Összesen hétezer lakosa volt. Nagyközség, mint említettem, és járási székhely. Működött a járásbíróház, a főszolgabírói hivatal, működött kilenc orvos és tíz ügyvéd. Mind nagyon jól meg tudott élni, mert gazdag volt a lakosság. A járásbíróház elnöke apai ágon unokabátyám volt. Agglegény életet élt, azt hiszem, bizonyos fokig engem tekintett gyermekének, és mindenáron jogászt, bírót akart belőlem nevelni. Majdnem minden áldott este eljött hozzánk, és ott költötte el a vacsoráját, velünk, a családdal. Vakáció idején elhozta a periratokat, elmagyarázta az előzményeket, elmondta, mi a per tárgya, másnap mi lesz a stratégiája satöbbi. Aztán a következő napon elvitt, odaültetett maga mellé a bírói pulpitusra, igyekezett kedvet csinálni nekem ehhez a pályához.

– *De mégsem jött meg a kedve. Miért?*

– Belegondoltam, hogy ha büntetőbíró leszek, akkor életem végéig az emberiség szennyével foglalkozom, ha pedig polgári bíró, akkor az apró-cseprő ügyeivel. Emlékszem az egyik esetre. Két szomszéd azon pörösködött már évek óta, hogy az egyik a másik földjéből két ekenyomnyit elszántott. Egy dülő hossznyit. Az unokabátyám jó pszichológus volt, és rájött, hogy a megoldást a feleségek körül kell keresni. Elrendelte a tanúként beidéztetett asszonyok szembesítését. A két nő elég csúnya szájjal ugrott össze, elmondták egymást mindennek. Eközben az öreg – elég nagy volt köztünk a korkülönbség – rágyújtott, és várt. Aztán, amikor elunta a veszekedést, berekesztette a szembesítést, egyezséget ajánlott, és szünetet rendelt el. Figyeld meg, mondta nekem, most már ki fognak egyezni, mert hosszú időre kivesszék magukat. Úgy is lett!

– *Ennek ellenére nem érintette meg a dolog?*

– Viccnek egyszer jó. De hogy egy életen át ezt művelje az ember... Nem. Ez nem vált célommá.

– *Hogy jött akkor az orvostudomány?*

– Ha Molière élne, *A botcsinálta doktort* másodszor is megírhatná rólam. Gyermekkoriban szenvedélyem volt a madarászat. Úgy képzeltem, hogy természettudományi karon zoológiát végzek, és ornitológusként dolgozom majd. Nagy kertünk volt, így otthon és vadá-

szat közben is figyeltem a madarakat, előfizettem a zsebpénzemből a *Kócsagot*, a Magyar Madártani Társaság hivatalos lapját, tanultam a madarak latin neveit, rendszertanát.

– *Hol bicsaklott ki a dolog?*

– Éppen a háború végén érettségiztem. A Bonyhádra közeli Pécsre nem volt természettudományi kar, csak orvosi és jogi. Budapestről viszont szörnyű hírek érkeztek, és ezek mind a szovjet katonák kegyetlenkedéseiről szóltak. A nővérem, aki két évvel idősebb nálam, abban az időben Budapesten volt gyógyszerészhallgató. Mielőtt a front elérte volna a várost, hogy úgy mondjam, hivatalból, evakuálták a hallgatókat Németországba. Hanem jött egy rádióhír, hogy a magyar egyetemista vonatot bombatalálat érte, sok a halott és a sebesült. Attól fogva a nővéremtől nem kaptunk egy sort sem. Apám teljesen kétségbeesett, azt sem tudta, a lánya él-e még, vagy meg is halt talán. Könyörgött, hogy ne menjek el a budapesti bizonytalanságba! Körülnéztem, hogy mit lehetne választani, ami egy kicsit is hasonló, maradt Pécs, és maradt az orvosi kar. Így lettem orvos.

– *Megkerült-e a nővére, professzor úr?*

– Meg, hála Istennek! Méhes Gyula – aki utóbb, 1946-tól '69-ig a Gyógyszertani Intézet élén állt itt nálunk – volt a menekülő egyetemisták parancsnoka. (A *Jelenkor szerzője, Méhes Károly nagyapja – a szerk.*) Németországban aztán, az akkor már jó nevű kutatónak az amerikaiak fölajánlották, hogy családotul hazahozzák. Azzal utasította el a lehetőséget, hogy amíg az utolsó hallgatója is haza nem indul, ő nem moccan. Hát, így menekült meg a nővérem. Bonyhádon lakik, betöltötte a nyolcvanötödik évét, és idén veszi át a vasdiplomáját. Pár éve megözvegyült szegény, de ezt leszámítva jól van.

– *Az ön egyetemi évein talán át is léphetünk, hisz, mint említette, teljesen lekötötte a tanulás.*

– Azért akadt meghökkentő epizód is. Ötödéven, abszolutórium előtt pár hónappal, talán márciusban egyszer csak magához kéretett Szentágothai. Minden ajtót becsukott, és elmondta, hogy a minisztériumból kapott egy levelet, mely szerint az ország összes egyeteméről kizárnak, és azonnali hatállyal el kell hagynom az Anatómiai Intézetet, ahol akkor már csoportom volt. Próbálta kérdezgetni, hogy mit tettem, de én magam sem tudtam a választ. Utóbb kiderült, hogy a vád szerint valami ünnepélyen állítólag nem énekeltem az Internacionálét, illetve, hogy nyugatos katonatiszt voltam. Na most, hogy kinek mozog a szája, annak megállapítása meglehetősen szubjektív dolog. Katona viszont életemben soha nem voltam, és valószínűleg már nem is leszek.

– *Akkor mégis mi történhetett?*

– Nem tudom, ártatlan tévedés volt-e, vagy szándékos csúsztatás? Elsőéves korunkban Kéri Laci barátommal laktunk egy albérleti szobában. Épp olyan alacsony, szőke fiú volt, mint én. Mint az összenőtt ikrek, mindig együtt jártunk mindenfelé. Bonyhádi volt, de a gimnázium felső négy osztályát itt végezte, a hadapródiskolában. A háború végén az egész évfolyamát fölavatták zászlóssá, és kivezényelték a frontra. Amerikai fogságba esett, de szerencséjére még idejében hazatért, szeptember elején leérettségizett, és idővesztés nélkül, velem együtt tudta kezdeni az egyetemet. Kvázi, ő lehetett nyugatos katonatiszt, hiszen amerikai fogságban volt, és szegény gyerek lévén az egyetemre is az egyenruhájában járt. Igen ám, de elsőéves korunkban, májusban akut leukémiában meghalt. Aki akart, mégis emlékezhetett rá, illetve ránk.

– *Hogyan lehetett a nem is létező ügyet elsimítani?*

– Elmondtam Szentágothainak, hogy abban az inkriminált időszakban, amikor nyugaton kellett volna katonatisztnak lennem, egy véletlen folytán a bonyhádi gimnáziumban elhelyezett orosz katonakórházban dolgoztam mütösfüüként. A lengyel származású parancsnok megkedvelt, látta, hogy mint nagy cserkész, az elsősegélynyújtásban, sebek bekötözésében nem vagyok ügyetlen. Én lepődtem meg legjobban, amikor kezembe nyomta a kloroformos flakskát meg a maszkot, hogy altassak! Először kétségbe voltam esve, nehogy valami komplikáció adódjon, de utóbb már rutinszerűen altattam, miközben

ő operált. Nem halt meg egy beteg sem. Amikor a kórházat elhelyezték, a parancsnok adott egy működési bizonyítványt, hátha valamikor még hasznát veszem. Nem volt más papír, egy spirálfüzet zöld, félkemény lapját letépte, felébe vágta, és arra írt rá valamit cirill betűkkel, kézírással. Nagy, vörös csillagos pecséttel hitelesítette. Kegyeletből megőriztem. Ide értem a történetben, amikor Szentágothai fölkapta a fejét. – *Hozd el!* – mondta. Más jármű nem lévén, biciklire pattantam azonnal, és eltekertem negyven kilométernyit Bonyhádra. Előkerestem azt a régi papírt, szerencsére megvolt még, és másnap reggel visszajöttem. Mint kiderült, a dátum is pontos volt azon a kartonlapon. A professzor azonnal beszélt a főt említett Méhes Gyulával, aki akkor a kar dékánjaként működött. Az érdekeben együtt utaztak Budapestre. Mindketten szerették a teatrális jeleneteket. Bementek a minisztériumba, az illetékeshez. – *De nem* – mondta a hivatalnok –, *szó sem lehet róla, hogy visszavegyük, nem is értem, professzor elvtársak, hogy gondolják, hogy egy nyugatos katonatiszt miatt interveniálnak!* Mint utóbb megtudtam, Szentágothai ekkor elégszám mozdulattal letette a kartonpapírt az asztalra. A pasas képe megnyúlt, és csak valami olyasmit tudott nyögdécselni, hogy itt valami fatális félreértés van. Így menekültem meg.

– *És folytatta munkáját az anatómián. Az ám, miért épp az anatómián?*

– Szentágothai professzor személyes varázsa miatt. Lenyűgözött, tudtam, hogy jó lesz mellette tanulni és mellette dogozni. Egyébként ugródeszkának tekintettem. Úgy gondoltam el, hogy végzésig meg esetleg még egy kicsit itt maradok, kielégítem a kutatás iránti szenvedélyemet, azután gyerekgyógyásszá képzem át magam. A vonatkozó szigorlat után ugyanis, az eredményhirdetésekor Kerpel-Fronius Ödön professzor azt találta mondani, hogy *Mess kolléga úr szereplése élmény volt számomra, és ha bármikor kedve volna a gyermekgyógyászathoz, szívesen látom a klinikámon.* Végzés után elmentem Kerpelhez, hogy nagyon köszönöm a meghívást, de egy-két évig még az anatómián maradok, a megkezdett kísérleteket befejezem, s utána érkezem. Csakhogy egyik kísérletet a másikat követte, fiatalon kandidátus lettem, akkor már nem volt kedvem abbahagyni a dolgot. Időközben megnősültem, jött a gyermek, és itt sokkal magasabb volt a fizetés a kandidátusi tiszteletdíjjal együtt, mintha gyakornokként kezdtem volna a gyerekklinikán. Mit volt mit tenni, ismét elmentem Kerpel-Fronius Ödönhöz, megköszöntem a jóakarátát, és kértem, hogy ne haragudjon rám. Megértő volt, azt mondta, sejtette, hogy így lesz, mert aki Pityuval (*ez volt Szentágothai beceneve – a szerk.*) egyszer dolgozni kezd, nem tud tőle szabadulni.

– *Jól tudom, hogy ezek a bizonyos kísérletek kezdetben a pajzsmirigyre irányultak?*

– Donhoffer Szilárd, még harmadévbem, kórtan előadásán beszélt egy újdonságról. Az endokrinológiáról volt szó, és a pajzsmirigy kapcsán beszámolt arról a kísérleti eljárásról, amely kimutatta, hogy a káposztafélekben föllelhető tiouracil nevű anyag golyvakeltő. A Csallóközben például egy időben a téli főtáplálék a káposzta volt, és ott is sok golyvás megbetegedést észleltek. A professzornak volt egy elejtett megjegyzése, hogy tudniillik az ilyen megbetegedésben szenvedőknél a pajzsmirigy mikroszkópos szöveti képe túlműködést jelez, ugyanakkor a funkciójában alacsony működést észlelünk. Mint afféle mechanikusan gondolkozó fiatalembernek, ez sehogy sem fért a fejembe. Ma már tudjuk, hogy ez az anyag megakadályozza az ivóvízzel bevitt szerves jód beépülését a hormonba. Mert a pajzsmirigy hormon jód tartalmú. Kísérleteim során tehát tiouracillal kezelt patkányokat, és kiderült, hogy az említett szerv, miután a perifériáról kapja a jelezést, hogy kevés a pajzsmirigyhormon, nekilát dolgozni. Megjelennek a túlzott aktivitásra utaló jelek. Ám hiába dolgozik, a hormonba nem tud beépülni a jód, tehát lassan kialakul a golyva. Még nem doktoráltam, amikor a *Kísérletes Orvostudomány* című, akkor induló, ma már nem létező első magyar szakfolyóiratban, 1950-ben megjelent e tárgyban az első önálló, tudományos dolgozatom.

– *Gondolom, innen már csak egy lépés lehetett a neuroendokrinológia.*

– Azzal, hogy fölvetődött a kérdés: vajon mi az idegrendszer hatása a belső elválasztású mirigyekre, jószerével új tudományág indult el. Angliai volt a felfedezés, hogy léteznek az úgynevezett releasing hormonok. Az agy bizonyos területein keletkeznek, azután lejutva az agyalapi mirigyhez, serkentik azokat a speciális hormonokat, amelyek végül a pajzsmirigyet, mellékvesét, nemi működéseket szabályozzák. Vagyis egy háromlépcsős, regulációs rendszerről beszélhetünk. Mindez ma már tankönyvi adat. Szentágothai professzor javaslatára Flerkó Béla a nemi működések, Halász Béla a mellékvese idegrendszeri szabályozásával kezdett foglalkozni, nekem pedig logikusan a pajzsmirigy jutott. Amikor munkánk gyümölcse beérni látszott, Szentágothai János nagyon intenzív közreműködésével írtunk egy angol nyelvű monográfiát. Oroszra is lefordították, talán nem túlzás azt mondanom, hogy a maga idejében világsiker volt. Sőt, jó tíz év múlva egy második, bővített, angol nyelvű kiadásra is volt még igény.

– *Ugye, nem fogja azt mondani professzor úr, hogy az erdő szeretete hozta, hogy végül a tobozmirigynél kötött ki?*

– Na nem, az teljesen véletlen volt! 1965-ben kaptam egy meghívást a milánói egyetemre, egyéves kutató programra. Tudni kell, hogy abban az időben a neuroendokrinológia slágertémája volt, hogy melyik releasing hormon hol termelődik az agyban. A milánói gyógyszerintézetnek volt egy hormonkutató részlege, Martini professzor vezetésével, aki kedves barátom volt. A mi ötletünkkel, az ő módszertanukkal, általunk nem ismert hormon-meghatározási metodikájukkal terveztük el a közös kísérletet. Meg is indult a munka. Hanem egyszer az egyik ottani kollégám, Franco Fraschini valahol azt olvasta, hogy az amerikai Aaron Lerner fölfedezte a tobozmirigy hormonját. Addig azt gondoltuk, hogy a tobozmirigy pusztán filogenetikai maradvány, semmi jelentősége nincs, illetve egy másik elmélet arról szólt, hogy a pubertás fellépését gátolja, tehát késlelteti. De hogy hormonja volna? A melatonin? Ebben magam sem hittem.

– *Egyáltalán hol van ez a szervünk?*

– Nagyon leegyszerűsítve: a közti agy alsó része a hipotalamusz, abból lóg le az agyalapi mirigy, mondjuk úgy, elől, alul. A tobozmirigy pedig hátul, fölül egy nyéllal fűződik a középagyhoz. No, úgy határoztunk az olasz kollégával, hogy patkányokon végzünk néhány kísérletet. Kíváncsiak voltunk, vajon milyen hatással lesz az állatokra, ha a tobozmirigyüket eltávolítjuk. Összeállítottunk egy kísérleti modellt. Még egyszer mondom, nem hittem Lerner elméletének helyességében, tehát egy kis cselhez folyamodtam. Minekutána az operációkat én végeztem, végrehajtottam úgynevezett álműtéseket. Még Franconak sem mondtam meg, de volt olyan állat, amelyiknek ugyan föltártam a koponyáját, de a tobozmirigyét benne hagytam. Az egészséges kontrollállatoknál is fölmetszettem a bőrt, de a koponyát nem nyitottam meg. A szokásos két csoport, a műtöttek és nem műtöttek mellett így kialakítottam egy harmadikat is, az álműtöttek kategóriáját. Egyedül én tudtam, hogy melyik állaton milyen beavatkozást hajtottam végre ténylegesen. Ravasz voltam, a lábujjaikat jelöltem meg. Amikor aztán a kísérletsorozat végére értünk, majdnem sírt az asszisztenső, mondván, hogy valami nagy baj van, semmi sem stimmel, olyan össze-vissza eredmények születtek, hogy az szörnyű! Hazavitettem az eredményeket, és egész éjszaka alig aludtam. Csodálatosan igazolódot, hogy az egészséges állatok és az álműtöttek azonos eredményeket produkáltak, illetve a ténylegesen operáltaknál a nemi hormonserkentő duplája a normálisnak. Attól fogva nem tamáskodtam tovább. Tudatosan foglalkoztunk a kérdéskörrel. Amikor hazatértem, közöltük az addigi eredményeket egy jó nevű amerikai folyóiratban, kijelöltük magunk számára a fő irányokat, és azok mentén haladtunk tovább. Így történt tehát, hogy beleszerettem a tobozmirigybe, ami a mai napig az intézet tematikájában szerepel, igaz, most már egészen más aspektusból, a biológiai ritmusok szabályozásában játszott szerepe szempontjából. Az élet ritmikus élet-tani funkciók végeláthatatlan sorozata ugyanis.

– *Hogy kell ezt értenünk, professzor úr?*

– A virágok nappal kinyílnak, éjjelre összehúzódnak. Ez napi ritmus. A lombhullás és a rügyfakadás évszakos ritmus. De az embernél a légzés is ritmusos működés. Vagy a szív! Három-négy másodpercenként levegőt veszünk, percenként hetven-nyolcvanszor dobban a szívünk. Reggel fölkelünk, este lefekszünk. Naponta háromszor étkezünk. Nem tudatosodik bennünk, de, ahogy említettem, ezek mind-mind ritmikus élettani funkciók. Szabályozásukban alapvető különbség van az emlősök és a madarak között. Két különböző mechanizmusról beszélünk.

– *Hohó! Visszatérünk a madarakhoz!*

– Ja, azért említi, mert eredetileg ornitológus szerettem volna lenni? Igen, nagy örömmre a madarak vizsgálatára ezen a területen végre módom nyílt. A legfőbb külső tényező, ami szinkronizálja a ritmusokat, a fény. Az emlősnél a fény a szemem keresztül bejut az agyba. Az agyban, egész pontosan a hipotalamuszban van egy mag, amit biológiai óráknak is hívunk. A szervezet pacemakere, tulajdonképpen. Fényinformációkat kap, és azoknak megfelelően parancsokat ad ki a tobozmirigyben keresztül. Fényreceptor-biológiai óra-kivitelező mirigy láncolatról beszélünk. Madaraknál és alacsonyabb rendű fajoknál e láncolat mindhárom eleme a tobozmirigyben van. Mindennek felismerése alapvetően a mi kutatásaink eredménye volt.

– *Olvastam egy közleményét az embriók, csecsemők idegrendszerét ért károsítások következményeiről. Kérem, szíveskedjék beavatni az olvasókat az ez irányú kutatások lényegébe!*

– Az embrionális életszakaszban és fajoként változóan, közvetlenül a születés után egy rövid időszakban, az úgynevezett kritikus periódusban az idegrendszert ért károsítások egész életre szóló kihatással vannak az egyedre. Vegyük, mondjuk, a nemi működéseket a patkányoknál! A terhesség utolsó négy-öt napjától a születés utáni négy-öt napig egy életre szólóan befolyásolhatók. Se előtte, se utána! Ha egy nőstény patkánynak például a születése napján hím nemi hormont adunk, akkor egy életre meddő marad, mert nem lesz normális petefészkek-ciklusa. Emberre vetítve a dolgot: ezért veszélyes a drogfügyasztás a terhesség alatt, mert a kritikus periódus idején például a morfinszármazékok bevitelére a szervezetbe az utód pajzsmirigyében, illetve a nemi működéseiben is súlyos zavarokat okoz. Sajnos, mindemellett az ember vétlenül is véthet. Ha ugyanis a kukoricában, gabonában föl-fölbukkanó fuzáriumgomba F2-toxinja a kritikus periódusban éri a magzatot vagy a csecsemőt, a szaporodóképességét nemtől függetlenül ötven-nyolcvan százalékkal csökkenti.

– *Elmesélné, professzor úr, erre hogyan jött rá?*

– Nem fogja elhinni: a vadászat révén. Tudni kell, hogy a vaddisznó normális vemhességi periódusa a november-decemberi bűgástól, párázástól a három hónap vemhességet követően január végétől valamikor márciusig tart. Ilyenkor nem rendezünk hajtóvadászatot. Egy időben a jelentős mezőgazdasági károk miatt a vadásztársaságokat mégis rákényszerítették az állomány ritkítására. Így hívtak meg engem is egy ízben, jó harmincöt éve, egy január végi disznóhajtásra. Egyszer csak halljuk ám a kiabálást, hogy *itt megy a nagy kan!* Valahol az alsó sorban álltam, *most tör lefelé*, jött az újabb ordítás. Látom ám, hogy tényleg ott a hatalmas nagy disznó! Oldalba lőttem, rögtön ott is maradt. Boldogan odamentem, még agyara is volt, no, gondoltam, lőttem egy kant. Igen ám, de nem lehetett nem észrevennem, hogy nincs meg a hímvesszője. Kiderült, hogy olyan kocát lőttem, amelyikben nem volt malac. Amikor a vadór jött zsigeregni, elkértem a petefészkeket. Ilyet addig még nem tapasztalt. A májat még csak-csak el szokták kérni, de a petefészkeket? Itthon aztán kiderült, miért nem volt vemhes a koca. Mert bár a petefészkei igen nagyok voltak, tele voltak túl nagyra nőtt hólyagokkal, tüszőkkel. Az embernél is ismert Stein-Leventhal szindrómában szenvedett. A szövettani képe is olyan volt. A betegség oka az egyik női nemi hormon egyoldalú túltengése. Fölhívtam a vadásztársaság elnökét,

aki a mesterséges megtermékenyítő állomás szaporodásbiológiában jártas állatorvosa volt, hogy miféle disznóitok vannak? *Csodálkozol rajta?* – kérdezett vissza. – *A téesz töretlen kukoricája tele van fuzáriummal, és rájárnak a disznók.* Életemben akkor hallottam először erről a gombafajtáról. Utánaolvastam, és kiderült, hogy ösztrogén-szerű, vagyis az egyik női hormonra emlékeztető hatása van. Tehát ha a vaddisznó fertőzött kukoricát eszik hosszú időn keresztül, akkor ez a hormonhatás lép túlsúlyba, és a felnőtt állat is meddővé válik. Mindezt patkánykísérletek során reprodukáltam. Érdekes volt megtapasztalni, hogy normál diéta hatására a folyamatot vissza lehetett fordítani. Hanem, ha embrionális életkorban érte a fuzárium-fertőzés az állatokat, a korábban említett kritikus periódusban, akkor életre szóló maradt a meddőség.

– *Csakhogya ez ellen emberként is nehéz védekezni!*

– Igen, erre utaltam, amikor azt mondtam, hogy az ember véletlenül is véthet. Ezért is hallgatom nagy aggodalommal, amikor arról szólnak a hírek, hogy fuzáriummal fertőzött gabona kerül, ahogy egy-két éve Szegeden, közraktárakba.

– *Vadászik-e még, professzor úr?*

– Hogyne, éppen tegnap volt nálam az orvos és egyben vadász fiam, hogy egyeztessük a naptárunkat. Ugyanis együtt járjuk az erdőt. Néhány éve Nagybánhegyesről hazafelé jövet észrevettem, hogy egy pillanatra elaludtam a volánnál. Szerencsére nem történt semmi baj, de azóta nem merek vezetni. Az egyik könyvemnek az a címe, hogy *Két szenvedély rabságában*. Persze, a kutatásra és a vadászatra gondoltam a címadáskor. Nem volna illő, és etikus, ha nem említenénk meg legalább azt a négy munkatársamat, akik kutatómunkámban és eredményeimben alapvető szerepet játszottak. Ábécérendben: Csernus Valért, Józsa Ritát, Rékási Zoltánt és Ruzsás Csillát. Többek között ők voltak társaim életem egyik felének kiteljesítésben. Visszatérve tehát: vezetni már nem vezetek, de azt hiszem, az említett két szenvedély, remélem, a segítőimmal együtt, most már végigkísér.

SZAKÍTÓPRÓBA

A Nihil és vidéke II.

A Nyugat berkeiben

De hát van itt még elég nyitott kérdés. Például az, hogy miképpen vélekedtek a *Nihil*ről a *Nyugat* táborában. S minthogy azt már tudjuk, bármit gondoltak is róla, véleményüknek ők sem adtak nyilvánosan hangot, azt is meg kell kérdeznünk, miért nem. Versek folyóirat-publikációiról ma is csak ritkán, kivételes esetben írnak, és így volt ez a század elején is. De ilyen kivételek azért most is vannak, akkor is akadtak. Gondoljunk csak Kaffka Margit már említett, Tisza István kipécézte versére vagy Ady *Fekete zongorájára*, melynek védelmében Ignótus többször is tollat ragadott. Ezeket az írásokat a vita szelleme hívta életre, a *Nihil* viszont, mint láttuk, megjelenésekor nem keltett semmiféle felbolydulást a konzervatív sajtóban, nem került hírlapi csatározások keresztútjébe, nem rontottak neki a lapok, így aztán a védelmébe se vette senki se a *Nyugatban*, se másutt.

Ettől persze még írhattak volna róla, hiszen megesis olykor, hogy egy-egy jelentős folyóirat-közlemény akkor is megszólalásra készíti az érzékeny húrozású költőtársakat vagy kritikusokat, ha e versek nem is rendelkeznek a *Nihil* kirívó kivételességével és irritáció-potenciáljával. Erre a fajta rendhagyó megszólalásra éppen Karinthy korai kritikusai gyakorlata ad jó példákat. Tóth Árpádról például a 1910. évi utolsó *Nyugatban* (emlékszünk: a *Nihil* a következő lapszámban jelent meg) közöl egy hosszú cikket, mely a költő mindössze négy, korábban ugyanitt megjelent versét veszi alapul, fél év múlva pedig Füst Milán néhány, ugyancsak a *Nyugatban* olvasható versére hívja fel a figyelmet. Hozzá kell tenni, hogy ekkoriban se Füstnek, se Tóth Árpádnak nincs még kötete, és Karinthy mindenki előtt, elsőként méltatja a két költőt. De nem csak az elsőség, a felfedezés érdeme érdekes itt. Ha meggondoljuk, hogy Füstöt már ebben az írásban „objektív lírikusként” jellemzi, világossá válik az a tudatosság és érzékenység is, amellyel Karinthy a kor irodalmi törekvéseit feltérképezi: egyfelől az *Így írtok ti* torzkép-galériájában, másfelől azokban a kritikákban, melyeket ez az idő tájt a *Nyugatba* írt. Ehhez a tudatossághoz tartozik az is, hogy kritikáit korántsem afféle mellékes tevékenységnek tartotta: kötetet állított össze belőlük, és mielőbb meg akarta jelentetni. „[K]ritikai dolgozatait, mint azt már egyszer megígértem, hozni fogjuk” – nyugtatja meg Tevan Andor 1912. június 1-jei levelében, amiből kitetszik, hogy a kötet kiadását Karinthy ismételten szóba hozta, sürgette, és fontos volt számára annak időzítése is. Az 1912-es év Karinthy jól felépített írói fellépésének éve. Sokoldalú írói működésével ekkorra már nevet szerzett magának az írók és a nagyközönség körében, de kötete még nem jelent meg. Ebben az évben viszont egyszerre öt (!) is: az *Így írtok ti* mellett két humoreszk- és két novelláskötetet adott ki, ezeket egészítette volna ki tehát hatodikként kritikagyűjteménye, még inkább erősítve írói indulásának egész pályás letámadásjellegét.³⁴ Ehhez a tudatosan megtervezett, programszerű írói fellépéshez tarto-

³⁴ A kötetet *Írások írókról* címmel végül csak 1914-ben jelentette meg a Tevan Kiadó. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy még így is ez az első ilyen műfajú, vagyis kortárs magyar irodalmi művek kritikáiból összeállított kötet irodalomunkban! (Színházkritikai gyűjteményt már a 19. században is kiadott Salamon Ferenc, Greguss Ágost, a tízes évek elején pedig Ignótus és Ambrus Zoltán.)

zik, ebbe illeszkedik bele, ennek dokumentuma a *Nihil*, mely aligha érthető jól anélkül, hogy figyelembe vennénk mély szemléleti rokonságát a paródiákban, a kritikákban és a novellákban megjelenő művészetellenességgel. E háromoldalú művészetkritika, az irodalom formáira és lehetőségeire irányuló rákérdezés radikalizálásának költői következménye is radikális: a költőként való elhallgatás. Mindez nem csupán a fiatal Karinthy gondolkodásának művészetfilozófiai kiélezettségéről tanúskodik, hanem szokatlan szabadságról, zabolátlanságról, szuverenitásról is. Az irodalmi üzemmenettel, a bejáratott szerepekkel való szakítás ilyesféle radikalizmusára csak az lehet képes, aki magán az irodalmon is kívül áll, kívülről nézi.

Bár a *Nihil*nek a *Nyugat* körében nem akadt olyan fogékony, felfedező kedvű kritikus, mint Füst Milánnak Karinthy személyében, biztosra vehetjük, hogy olvasóiból erős hatást és heves reakciókat váltott ki. Beszédtémának kellett lennie, s például Kosztolányival, akivel „fél napokon vagy fél éjszakákon át vitatkoztak írásokon”,³⁵ ezt is alaposan meg tárgyalhatták. De szerencsére, mint Nagy Zoltán visszaemlékezése mutatta, e tekintetben nem is kell pusztá feltevésekre hagyatkoznunk. De ha így van, ha a *Nihil* megjelenése alaposan fölborzolta az irodalmi kedélyeket, megint csak azt kell kérdeznünk: mi az oka a vers körüli teljes csöndnek?

Korábban már emlegettem Móricz Elek Artúrhoz írt levelét annak illusztrálására, hogy a *Nihil* érzékeny pillanatban jelent meg, mert *Nyugat*beli közlése egybeesett a lap léteire veszélyt jelentő, új, konzervatív szemle indulásával: „Ignotus (...) túlságosan sokat lévén a Hatvany körében (...) elhitte, hogy Osvátnak »kár olyan kicsinyesnek« lenni, hogy a Karinthy versét éppen a január elsejei számban közölje, és ezzel minden kritikát kihívjon a Nyugat ellen, éppen akkor, mikor a »Magyar Figyelő« megindul, annak bizonyítására, hogy a »Nyugat« egy minden magyar istenektől elrugaszkodott valami, tehát meg kell ölni.”³⁶ Itt azt a mozzanatot emelném ki belőle, hogy ugyanekkor a *Nyugat* táborán belül is komoly ellentétek jelentkeztek.

Mint ismeretes, a lap szerkesztésével és irodalompolitikájával kapcsolatban két felfogás ütközött össze. Hatvany Lajos, aki a propaganda és a reklám eszközeit bevetve számos előfizetőt szerzett a lapnak, kiszélesítve olvasóközönségét, úgy érezte, hogy Osvát szerkesztői ambíciója, az újabb és újabb tehetségek felkutatásának szenvedélye, kiforrotlan, öncélúan eredetieskedő, kétes színvonalú műveik sorozatos közlése nemcsak a *Nyugat* kivívott rangját veszélyezteti, hanem egzisztenciáját is, mert kihívja maga ellen a támadásokat. Hogy a baj elejét vegye, beleszólást kért a szerkesztésbe, ezt azonban Osvát saját szerkesztői integritása durva megsértésének tekintette, és kereken elutasította. Móricz erről a belső vitáról ad hírt levelében barátjának, miközben egyértelműen Osvát pártját fogja. Néhány nappal korábban nyilvánosan is megtette ugyanezt a Palermo kávéházban a *Nyugat* íróinak demonstratív összejövetelén. „Először is ott voltak – írja az eseményekről az ugyancsak Elek Artúrnak beszámoló Szini Gyula – kivétel nélkül a fiatalok, akik a leginkább vannak érdekelve a dologban”. Történetünk kontextusában jelentőségeltjes tény, hogy e leginkább érdekelték között elsőként éppen Karinthyt említi.³⁷ De nemcsak a fiatalok sorakoztak fel, Móriczsal és Schöpflinnel az élen lényegében a *Nyugat* teljes szerzőgárdája Osváttal vállalt szolidaritást. Kaffka Margiton kívül, akit elsősorban személyes érzelmek motiváltak, egyedül Ignotus hajlott Hatvany felé, de az írók egységes kiállását látva ő is inkább az ügy elsimitásán dolgozott. Ez, mint tudjuk, csupán átmenetileg sikerült, a fojtottan parázsló ellentét újra fellobbant, és egy év múlva jutott mélypontjára Hatvany és Osvát szomorú és bohózatos párbajában, amellyel kis híján nevetségességbe fulladt a modern irodalom nagy ügye.

³⁵ Kosztolányi Dezsőné: *Karinthy Frigyesről*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988, 70.

³⁶ *Osvát Ernő a kortársak között*, 178.

³⁷ Uo. 171.

De most még csak 1911 elejénél tartunk, és számomra az itt az érdekes, hogy Móricz levele szerint Hatvany és Osvát összetűzését a *Nihil*, illetve a vers közlésének időzítése is szította. Hatvany így ír 1911. január végi levelében Adynak: „Nagy munkával és zajjal sikerült 10 névnek hitelt, becslést szereznünk – ezt a tőkét nem szabad folytonos zöldségek közzétételével kockára tenni.”³⁸ Ady, aki 1910 novemberében már a *Magyar Figyelő* megjelenésének pusztá hírét is „hadüzenetként” aposztrofálja, egyetértően kontrázik: „Ha a napilapok s egyéb lapok egy jól kitervezett botrányt rendeznek a Nyugat ellen, félek, elveszett az ügy. Ne felejtsd el, hogy a mi nemes magyar publikumunk ízlésében és hajlamában nem vagyunk annyira se bealpozva, mint egy új mozi.”³⁹ Ez a pánikhangulat ragadt át Ignotusra is, de ő 1911. február 28-án már a válságos helyzet megkövetelte stratégiát is vázolja Hatvanynak: teljes hírzárlat, az ellentétek ideiglenes szőnyeg alá söprése, összefogás és kifelé mutatott egység. „Mert miről van szó? Csakis egy pszichológiai percről, egy rövid időről, melyen belül ne történjék semmi. A Figyelőék szeme rajtunk csügg (hallom, hogy a Nyugat-ölő cikk máris megjelenik, a jövő számban) – s e szemek tekintete alatt nekünk össze kell fognunk. Együtt kell állanunk, s nem szabad egy hangnak vagy ténynek sem kifelé mutatnia, hogy valami bajunk lehet egymással.”⁴⁰ E kényszerűen vállalt véd- és dacsövetség döntő szerepet játszhat abban, hogy a *Nihil*ről ekkoriban nem nyilatkozott meg senki se pro, se kontra a *Nyugathoz* közelálló írók közül. Senki sem akart támadási felületet adni azoknak, akik a lap vesztére törtek. A kifelé szóló csönd masszív homlokzata mögé így csupán a magánlevelek nyújthatnak némi betekintést.

Hatvany félelmei az olvasók háborgását illetően nem voltak alaptalanok. Szüllő Géza 1911. március 25-i levelében bejelenti lemondását a Nyugat Rt. igazgatósági tagságáról, s döntésének egyik kiváltó okaként megint csak Karinthy kerül szóba: „Nem vagyok elfogult, minden irányt helyesnek tartok, de azt tartom, hogy a művészet magasrendű kifejezése egy gondolatnak. Karinthy famózus cikkénél nem szóltam... de most már a Kádár Endre Játék cikkével identifikálni nem tudom magamat.”⁴¹ Hogy Szüllő mit ért „Karinthy famózus cikkén”, a leveléből nem derül ki egyértelműen. A *Nyugat* az évi első számában megjelent *Nihilre* éppúgy gondolhatott, mint a másodikban szereplő *Esik a hó* című novellára. Ennek eldöntéséhez nincs támpontunk, minthogy Hatvany válaszevelét nem ismerjük. Azt viszont tudjuk, hogyan reagált egy két hónappal korábbi levél Karinthyra vonatkozó passzusára. Oláh Gábor 1911. január 25-i levelét zárja ezekkel a szavakkal: „Karinthy még szabadon jár? Vigyázni kell arra a szláv fiúra, kigúnyolja az öreg Istent is.”⁴² Noha Oláh sem írja, pontosan mire is gondol, melyik Karinthy-mű zaklatta fel ennyire, Hatvany válaszként egy verset vesz védelmébe, amely csakis a néhány hete megjelent *Nihil* lehet, és kiáll annak közlése, vagyis a *Nyugat* irodalompolitikája mellett is. „Karinthy verse annak, ami, gyönyörű. Művészi munka, mert az, ami. Pontosan – s ez nagy dolog. Az emberfaját, mely ilyet ír, lehet nem szeretni – de minthogy a fajta él, Pesten él, szükségszerű pesti termék, és így fejezi ki magát, létének suggestív kifejezését el kell fogadni. Őket (ki) lehet ütni, verseiket ki kell adni.”⁴³

Minthogy ezen „emberfajta” irritáló másságának és idegenségének a fedőneve szokás szerint a pesti és a zsidó, elsőre meglepő és érthetetlen, hogy Oláh „szláv fiú”-nak nevezi Karinthyt (később látni fogjuk, mire gondolhatott mégis)⁴⁴. Hatvany el is ereszti a füle mellett, és diplomatikus válaszában a *Nihil*t maga hozza le a felforgató gondolatok felhő-

³⁸ Uo. 166.

³⁹ Uo. 167.

⁴⁰ Uo. 181.

⁴¹ *Levelek Hatvany Lajoshoz*, 122.

⁴² *Hatvany Lajos levelei*. Szépirodalmi, Budapest, 1985, 282.

⁴³ Uo. 283.

⁴⁴ De csak e tanulmány remélhetőleg hamarosan megjelenő második felében.

iből a pesti aszfalra, ahonnan vétetett. Elismeri ugyan, hogy az embertípus, amelyik itt megnyilatkozik, sokakat taszíthat, de irodalmi létjogosultságát nem lehet megkérdőjelezni. Azt viszont csak találgathatjuk, hogy ez az irodalmi tolerancia a saját véleményét tükrözi-e, vagy csupán a jelzett belső szolidaritás kényszere mondatja vele? Élesebben fogalmazva meg a kérdést: vajon „zöltség”-nek tartotta-e a *Nihilt*, szerzőjét pedig azok közé sorolta-e, akiktől a *Nyugatot* féltetni kell, mert éretlen alkotásaikkal ellenérzést kelthetnek a szélesebb olvasóközönségben? Tudjuk, hogy Hatvany a *Nyugatot* egész közléspolitikáját Ady szempontjából ítélte meg, és úgy látta, hogy „minden új vélt fölfedezés miatt – amely a közönséget idegesítette – Ady Endrén verték el a port.”⁴⁵ Ezért szíve szerint a tekintélyesebb, idősebb írókat, például Bródyt vagy Gárdonyit vonta volna be a lapba, nem az újításra, hanem az irodalmi folytonosságra helyezve a hangsúlyt. De „[a] *Nyugatot* redakciója ezekre a vágyakra nem volt tekintettel, valósággal provokálta a közvéleményt, melyet pedig – főleg Ady érdekében – meg kellett volna nyernie... Azt hitték, hogy a *Nyugatot* minden megjelenése napján, minden két hétben újra kezdődik a világ. S ennek a balhitnek, nem hangsúlyozhatom eléggé, megint csak a hagyományból kinőtt nagy figura: Ady Endre adta árát.”⁴⁶

Nyilvánvaló, hogy Hatvany pacifikáló törekvésének szöges ellenpontját jelentik a *Nihil* programos kitételei – „mindent abba kell hagyni, a művészetnek ne legyenek korlátai, se ütem, se vonal, se szín” –, és ez a minden irodalmi istenektől elrugaszkodott megnyilatkozás alighanem a Hatvany és Osvát közötti ellentét katalizátorául szolgált. Ez esetben persze Oláh levele kétszeresen is próbára tette Hatvany diplomáciai érzékét és a *Nyugatot* ügye iránti lojalitását, hisz éppen azon mű mögött kellett látszólag Osvát Ernővel kart karba öltve összezárnia, amely a *Nyugatot* elleni vélt és valós támadások kiváltója volt.⁴⁷

Annyit Móricz idézett leveléből tudunk, hogy mennyire nem értett egyet a *Nihil* publikálásának időzítésével. „A dolog úgy áll – írja ugyanitt Móricz –, hogy Hatvanyék minekutánna afféle reklámmal, amellyel a Diána krémet is világhírűvé lehetett volna tenni, kétezer előfizetőt gyűjtöttek a »Nyugatot«-nak, most meg is akarják tartani a jóhiszemű publikumot s most rosszhiszeműen készek a lapot utólag bevezetni a csendes polgári asztalok révébe. Nem kell olyan merésznek, olyan fiatalnak lenni. Több higgadság, jó nevek, lányoknak is olvasható novellák ... Én ezeket azért mondom el, hogy lássa, mi van itt tulajdonképpen. A »Nyugatot«-nak, ha ez keresztül megy: egy tökéletes átalakulása a mi viszonyaink között »Új idők«-ké.”⁴⁸

⁴⁵ Uo. 440.

⁴⁶ Uo. 441.

⁴⁷ Hatvany egyébként többször is elismerően írt Karinthyról (1919-ben *Holnap reggel* című drámájáról, 1922-ben *Két mosoly* című kötetéről), s ha nem tartotta volna sokra, aligha veszi maga mellé Kosztolányival együtt 1918 januárjában induló folyóirata, az *Esztendő* szerkesztőjének. Mindezek azonban az itt tárgyaltaknál majd egy évtizeddel későbbi események, és tanúságuk nem vetíthető vissza az 1910–11-es kiélezett helyzetre, nem adnak választ arra, hogyan vélekedett Hatvany akkor a *Nihil*ről.

⁴⁸ *Osvát Ernő a kortársak között*, 178. A dolog ironiája, hogy miközben Móricz az irodalmat a pénz és az üzlet szellemét képviselő Hatvanytól félti, aki a *Nyugatot* *Új Idők*-féle családi lappá akarja szelídíteni, és Hatvanyval szemben Osvát mellett foglal állást, Herczeg Ferenc szintén Hatvanyt támadja lapjában, az *Új Időkben* egészen a Móricz szellemében.

„– Hatvany mecénás? Nevetséges! Egy ember, aki mérsékelt szellemi befektetéseit fejében valószínűsítő uzsorakamatot követel az irodalomtól, minden, csak nem mecénás. Volt már szerencsénk ilyen urakhoz. A szívük megesisik a magyar kultúra gyászos állapotján és mindenképpen talpra akarják állítani. Talpraállítás alatt azt értik, hogy nagyrabecsült énjüket beleültetnék valami intendánsi páholyfélébe, jutalmul nem is követelnek sokat, mindössze csak az összességét annak, amit a beteg kultúra haszon és élvezet dolgában nyújthat. Ezeket nem mecénásoknak szokták nevezni.

Mint láttuk, Hatvany szerint Osvát felfedezettjeinek bizarr kísérleteiért (s jelent-e meg a *Nihil*nél bizarrabb kísérlet a *Nyugatban*?) mindig Ady Endrét támadta a sajtó. Ez csak egyvalakit irritált nála jobban, magát Adyt, aki úgy érezte, hogy minden ifjú titán az ő hátán kapaszkodik a magasba, hogy mindenki az ő zsenijének lángjánál akarja sütögetni a saját pecsenyéjét. Ez az érzés íratta vele annak idején szerencsétlen cikkét, *A duk-duk affért* Herczeg Ferenc *Új Idők*jébe, ami egy pillanatra Ady és a *Nyugat* szakításának lehetőségét is felvillantotta (a cikkben Ignotus és Hatvany személyesítette meg mindazokat, akiket Ady le akart rugdosni magáról), ettől a szakítástól azonban mindkét fél, sebeit nyalogatva visszariadt. Most, két évvel később, mintha hasonló helyzet készülődne, csakhogy ezúttal Hatvany akarja megvédeni Adyt a *Nyugattól*.

Olyan pillanat ez, amikor az éppen végtelenen bemerevedni látszó irodalmi frontok felpuhulnak, és szinte követhetetlenül összekeverednek. Az a kétpólusú leosztás, amelyben az egyik oldalon a *Nyugat* van, Adyval, Hatvanyval, Osváttal és Karinthyval – a másikon a *Magyar Figyelő* és az *Új Idők* Herczeg Ferencel az élen, teljesen megbolydul. Mindenki hadakozik, vagdalkozik és rémképeket lát. Ez a kaotikus állapot 1911. február elején természetesen nem a semmiből alakult ki, hanem régebben forrt és érlelődött, és a forrongásnak a *Nihil* is fontos katalizátora volt. A megbolydult viszonyok és szerepek legérzékenyebb szeizmográfja ezúttal is Ady Endre, és 1911. január 30-án írt levele egyúttal az előbb jelzett kavargás legképtelenebb, legbohózatosabb dokumentuma is. Levelét különösen az a tény teszi számunkra érdekessé, hogy Adynak ez az egyetlen Karinthyra vonatkozó megnyilatkozása, és ezt a megnyilatkozást épp a *Nihil* váltotta ki. Fenyő Miksának, a *Nyugat* belső emberének írja: „Kérdezd meg Osvátot: az öreg Könyves Tóth Kálmán versét kommentálva, figyelőként nem adná-e le? Ugyancsak ajánld helyettem is újból neki az ifj. Wlassits [...] verseit. Mindenesetre, ha ő csak Karinthyt kedveli, küldje vissza majd e versek (jó versek).”⁴⁹ Ady tehát a *Magyar Figyelő* és Herczeg Ferenc vigyázó szeméitől rettegve egy öreg debreceni református lelkész, Könyves Tóth Kálmán és egy verselgető fiatal báró, ifjabb Wlassics Gyula zengeményeit ajánlja Osvát figyelmébe, ráadásul az utóbbiakat, mint a levélből kiderül, már nem is először.

Karinthynek egyébként másfél év alatt összesen hat verse jelent meg a *Nyugatban*. Vagyis korántsem arról volt szó, hogy Ady lépten-nyomon beléjük ütközött, ha felütötte a lapot. Minden bizonnyal nem is e versek száma bántotta a szemét, hanem a *Nihil*, mely levele megírása előtt néhány héttel jelent meg. Hiszen ez leglidércesebb félelmeit igazolta. Hol van már a Dévénynél új időknek új dalaival betörő költő? Most inkább Osvátra fúj, mert ahelyett, hogy az *Új Idők*re kacsingatna Könyves Tóth és Wlassics általa ajánlott, igencsak régi vágású dalaival, Karinthy megveszekedett versét publikálja, és ezzel a vég-sőkig feszíti a húrt. Egy éve sincs, hogy Ady iróniával vegyes féltékenységgel azt kérdezte Fenyőtől, „van-e Osvátnak néhány új félistene?”, most pedig, úgy tűnik, a *Nihil* szerzőjében beazonosított egyet. S ha Osvát nem is tekintett félistenként Karinthyra, már Pekár és Móricz korábban idézett megnyilvánulásából is kiderült az, amit Ady itt csak megerősít: demonstratív módon állt ki a *Nihil* szerzője és a vers közlése mellett.

(Tagadhatatlan azonban, hogy Hatvanynak van bizonyos hatása a legújabb irodalomra.)

„– Hogyne, hogyne! Az irodalomban ő nyitott kaput a nyárspolgáriasságnak. Ilyenféle radikális csodagyerekek már jó ideje megszokott figurái a pénzes bourgeoisie szalonjainak. Szakasztott olyan filiszterek, mint a többiek, éppen csak hogy az órájuk az originalitás kedvéért visszafelé jár. Egy után tizenkettőt mutat és nekik nézői gyönyörűségük telik benne, ha a jó öreg Netti néni ijedten összecsapja a kezeit és azt mondja: Borzasztó ember! Ami Netti néninél sikerült, azt Hatvany most megpróbálja Hungária asszonyánál is, de úgy látszik, ez utóbbi hölgyet nem érdekli, hogy miként gondolkozik Hatvany báró Nietzsche és Shaw fejével.” (Horkayné: Ellesett párbeszéd. *Új Idők*, 1911. február 5.)

⁴⁹ *Feljegyzések és levelek a Nyugatról*. Sajtó alá rendezte Vezér Erzsébet. Akadémiai, Budapest, 1975, 290.

Ady lobbizását még kínosabbá teszi, hogy az általa ismételtén Osvát figyelmébe ajánlott költő a volt vallás- és közoktatási miniszter, Wlassics Gyula báró fia, a hivatalos, úri Magyarország kisbárója, Ady személyes ismerőse.⁵⁰ Azt, hogy melyik verseit küldte el Osvátnak, nem tudom, de alighanem bekerültek Wlassics 1911 elején megjelent kötetébe, *Az én gályámba*, melyről a *Vasárnapi Ujság* recenziójának szavai alapján azért lehet némi elképzelésünk: „Az egész kis kötet nagyon kedvező benyomást tesz, gondosan van összeválogatva, nincsenek benne egyenetlenségek, az egyes versek hol mélyebbek, hol könnyedebbek, de mind egyforma jóra való irodalmi színvonalon állnak.”⁵¹ Az ismertetés névtelen, de talán nem tévedünk, ha Schöpflin Aladárt, a *Vasárnapi Ujság* mindent megértő és mindent megbocsátó kritikáját sejtjük mögötte, s ez esetben az ő hajlékony tollát dicséri a „jóra való irodalmi színvonal”, ez a bátorító semmitmondásában már-már zseniális minősítés.

Ifj. Wlassics báró kontra Karinthy? Az ember alig hisz a szemének, mikor Ady levelét olvassa, akinek urambátyámos akciója valóságos paródiája Hatvany ama törekvésének, hogy a lapot – Móricz szavaival – bevezesse „a csendes polgári asztalok révébe”. Ady hajszolt, folytonosan felhorgadó indulatok és sértettségek által megtépázott idegéletéről, melynek az ifjabb Wlassics beajánlását is betudhatjuk, két hónappal korábbi levele ad érzékeltes képet. Itt az üldöztetésének rémképeivel szemben szinte védtelenül álló költő úgy fordul Hatvanyhoz, mintha a pszichológusához beszélne: „Drága, jó Lacim, félek, hogy egy új, utolsó duk-duk affért csinálók, s kötelességem ezt a félelmemet neked jelenteni.” Ezután elmondja, mi is dúlta föl ennyire. Hazalátogatott Érmindszentre, ahol megmarta egy kutya. Ez önmagában még nem volna olyan nagy tragédia, de az esetről tudomást szerettek a lapok is, és megírták, mire Gábor Andor a *Fidibuszban* „hozott védtelenül egy rossz viccet erről, de névvel énekelte egy piszkos kuplét a Royalban”. Hatvanynak a levélhez fűzött jegyzete szerint Gábor Andor „ízetlen kupléja” arról szól, hogy a kutya *azután* lett veszett, hogy a költőt megharapta. Ady, aki az őt ért támadásokhoz már igazán hoz-

⁵⁰ A *Feljegyzések és levelek a Nyugatról* kötet vonatkozó jegyzetében Vezér Erzsébet az említett költőt tévesen Wlassics Tiborként azonosítja, akárcsak a nyomában Belia György, Ady leveleinek sajtó alá rendezője. Azt, hogy Ady nem Tiborra, hanem testvérére, Gyulára gondolt, nemcsak Fenyő visszaemlékezése (i. m. 115.) teszi egyértelművé, hanem az „ifj.” előtag, mely azonos nevű apjától különbözteti meg. Egyébként Adyt mindketten személyesen ismerték, a költő az előző nyáron, 1910 augusztusában a Csorba-tónál találkozott és került pajtási viszonyba a két Wlassics fiúval. Tibor az *Ady-múzeum* második kötetében így ír: „Bár az életrajzok közül egyik sem említi meg, nekem barátom volt Ady, én szerettem Adyt és kétségtelen bizonyítékom van arra, hogy ő is szeretett engem. Nem banális értelemben vett szeretetről van itt szó, lelki rokonság ez, amely egyútvé hozott a nagy vátéssel és közelebb engedett hozzá. A több hétre terjedő, naponkinti állandó együttlét (egy hosszú, szép nyáron a Csorba-tónál) alatt sokat beszélgettünk, sokat elméltünk... Vele született nemes úri gőgje jellemezte a legjobban, azonban sohasem volt sértő, sohasem kellemetlen... Büszke öntudattal, meggyőződésszerűen és magától értetődőként hangoztatta meghitt baráti körben, hogy neki nem is késő utódok szobrot fognak állítani.” Wlassics Tibor báró: Ady. In Dóczy Jenő – Földessy Gyula (szerk.): *Ady-múzeum*. II. kötet. Athenaeum, Budapest, é. n., 163–164. Ifj. Wlassics Gyula két fennmaradt levele tanúskodik róla, hogy a közös nyaralás élménye egy darabig még kitarított. Az első lap Ady egy levelét vagy gesztusát nyugtázza 1910. augusztus 28-án: „Nagyon örültem, hogy rám gondoltál”. A második baráti vacsorára invitálás 1911. április 11-i dátummal: „Kedves Barátom, nagyon megörvendeztetnél engem (és Tibort) ha eljőnnél hozzánk holnapután, Szerdán, ~ 9 körül egy barátságos vacsorára. Szalma-fiúk vagyunk, semmiféle toilette nem szükséges. – Reményilem, nem adsz kosarat; nagyon vágyódunk utánad, hiszen Csorba óta alig láttunk. Szívből köszönt és igenlő választ várja igaz híved Ifj. Wlassics Gyula.” A két levél az MTA kéziratárában található. 2004-ben Borbás György közölte őket az általa szerkesztett *Wlassics Gyula és a művészetek* című kötetben. Ady, mint láttuk, szintén nem feledkezett meg a bárócsemetéről.

⁵¹ *Vasárnapi Ujság*, 1911. április 30.

zásokhatott, ezt a meglehet „ízetlen”, de mégiscsak ártatlan mókát igencsak túlreagálja. „Én se aludni, se nyugodni, se dolgozni nem tudok, igazán a leggyávább gondolatok kergetnek egy önkényes leszámolás elé... korbáccsal betegten fölutazni nem akarok. Azonban ma folyton az motoszkált a fejemben, hogy írok mint »lovagias ellenfél«-hez, mint a napisajtó egyetlen úri orgánumához, Rákosihoz, illetve a B. H.-hoz egy hosszú, közlendő levelet. Régibb teóriámat fejteném ki benne bővebben, az átmenet nélkül Budapestre, egy nagyvárosra s egy szegény országra szabadult, vad, éhes, antiszociális, barbár zsidó ellen való védekezés muszájait. Ezek a Gábor Andorok lebunkózni való brigantik, akik ellen talán még Polónyival is össze lehetne fogni.”⁵² (E szavakat olvasva az embernek önkéntelenül is fülébe cseng Oláh Gábor indignált kérdése: „Karinthy még szabadon jár?”)

Nem ez a megfelelő hely arra, hogy Ady hisztérikus kirohanását érdemben méltassam, csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy a Budapestre és az egész országra rászabadult „Gábor Andorok” elől ugyanúgy szalad itt fejesztve Rákosi Jenő lovagias karjába, ahogy a *Nyugatra* rászabadult Karinthy-félékkel szemben az ifjabb báró Wlaccics verseit lobogtatja lelkesen. Míndezt egészen az 1908 végi *duk-duk affér* mintájára. Míg azonban ott azokat akarta magától elrugdosni, akikről úgy érezte, a hátára kapaszkodtak, itt azokat, akik a lábába haraptak. Míg ott az Ady-féle irány meglövelésétől, itt a vad, éhes, antiszociális, barbár hordák izléstelen és alpári támadásától látott vöröset.⁵³ S hogy a „Gábor Andorok” közé értette Karinthyt is, nemcsak azért valószínű, mert ő is az emlegetett *Fidibusz* munkatársa, ahol éppen Gábor Andor a felfedezője és mentora – az *Így irtok tit* is neki ajánlja majd –, ahogy emitt Osvát. [Az is elképzelhető, hogy a legendásan humortalan, a saját személyével, költői küldetésével kapcsolatban tréfát kiváltképp nem ismerő Ady még Karinthy róla írt torzképeit is támadásnak érezte. Annál is inkább, mert ezek kontextusa ekkoriban még egészen más volt, mint amit az 1912-es kötetben kaptak, ahogy az Ady-paródiák írója sem volt még az, akivé néhány évvel később vált. 1908-as Ady-paródiái megjelenésekor Karinthyt még nem közölte a *Nyugat*, a *Fidibusz* vicclapszerzője volt, Ady pedig nem Babits, Kosztolányi és a többi nyugatos költő között találta magát, hanem Szabolcska, Pósa Lajos, Pekár Gyula, Szomaházy István, Eötvös Károly, Mikszáth, Erdős Renée, Herczeg Ferenc és Molnár Ferenc társaságában, vagyis olyanok között, akik közül legfeljebb az utolsóval vállalt félig-meddig közösséget.⁵⁴

Épp az őt ért méltatlan támadást felpanaszoló levélben említi Hatvanyinak, hogy róla akar írni a *Nyugat*ba, „ha Osvát kiadja”. A cikk, mely elkészült, és meg is jelent a lap 1910. december 16-i számában (ismét jelezve csak, mennyire a *Nihil* közvetlen közelében járunk: a verset a *Nyugat* következő száma közölte), nagyon érdekes, különösen akkor, ha a Gábor Andorokra és a Karinthyra támadó novemberi és januári leveleit is észben tartjuk, melyek közrefogják. Ady itt Molnárt „kiválóan és különösen budapesti” írónak jellemzi, akinek sokszor „legszebb elgondolása is végül egy irodalmias tréfába, viccbe lyukad ki”. Vagyis tipikus budapesti író ő is, a Gábor Andorok és Karinthyk fajtájából való, de éppen innen és közülük emelkedik ki mégis, mivel „van neki legalább két regénye s legalább húsz novellája, melyekben ő: Ő, művész.” Molnár ekképpen egyívású ellenpólusa és ellenpéldája lesz

⁵² *Hatvany Lajos levelei*, 79. A levél 1910 novemberében íródott.

⁵³ Hatvany imponálóan elegáns és józan válasza alighanem szerepet játszott abban, hogy Ady mégsem rohant egyik legfőbb ellensége, Rákosi Jenő karjaiba. „Rákosihoz írt leveleldről nem is csevegek. Gábor Andor kupléja miatt – nagy politikai kirohanás – mon Dieu! A magadfajta »fajából kinőtt« gentry van olyan nagy baj, mint az országra rászabadult zsidó. Legalább R. J. szempontjából. Nagyobb veszedelem vagy az összszidóságnál.” (Vö. *Hatvany Lajos levelei*, 80.) Az igazság-hoz tartozik, hogy Ady, miután kiírta magából tébolyodott ötletét, maga is lehiggad: „Lehet, hogy holnapra meggondolom, mert Rákosival összefogni még nagyobb katasztrófáknál se szabad.”

⁵⁴ A *Nyugat* költőiről – Babits, Kosztolányi, Füst stb. – írt paródiái mind a *Nihil* után, 1911-ben jelentek meg.

itt a *Fidibusz* barbár hordájának, ő ugyanis színpadi íróként páratlan és nyaktörő mutatványokkal képes összebékíteni az olcsó tréfát és a kifinomult irodalmat, kedvébe jár a közönség minden rétegének, „az utolsó karzatosnak, az előkelő páholyos senkinek s a mániákus esztétának”. Egyszóval össze tudja egyeztetni a sikert és az írói kvalitást, fel tudja oldani a „budapesti írótalentum s a poéta” benne levő kettősségét. Olyan kettősség ez, ami Karinthyra is jellemző, és még inkább jellemző lesz, egyfelől ő is népszerű humorista, széles és nem feltétlenül a legkényesebb ízlésű olvasótáborral, másfelől pedig az értő kevesek, az ingyencek írója, a nagy nyugatosok egyenrangú társa. A Karinthy és Molnár közti átfedés már-már kísértetiesé válik, amikor azt olvassuk Ady cikkében, hogy Molnár „olyan tud lenni, amilyen akar: Tolsztoj, Hauptmann, Eötvös József, Kossuth, D’Annunzio, Forel, Ibsen, Shaw, Mikszáth”,⁵⁵ hisz ki másra gondolhatnánk e szavak hallatán, mint az *Így írtok ti* szerzőjére, aki paródiáiban nem egy itt felsorolt író bőrébe ténylegesen is belebújt.

Csak hogy Karinthy esetében a „budapesti talentum és a poéta” kettőssége sokkalta kiélezettebb és kínzóbb, mint Molnárnál. Ő szinte a kezdet kezdetétől a nevetetőknek és a művészeknek, a „humoristá”-nak és a „filozófus”-nak olvasói által elkönyvelt végletes kettéválásától szenved, ezt a problémát tematizálja olyan korai kulcsnovellákban, mint a *Találkozás egy fiatalemberrel* és *A cirkusz*, és még kései nagy versei sem mások, mint a saját besorolhatatlan talentumáról készített számadások. Molnár és Karinthy humorát összevetve Hatvany Lajos egy helyütt azt az élelátó megjegyzést teszi, hogy az előbbi sohasem eresztette szabadjára a benne levő sátáni elemet: „Félt a talentumától, félt a saját merészségeitől. Nem a pokol ördöge, csak a lipótkörúti színházé.” Ezzel szemben Karinthy vicceinek, mint mondja, „rémséges háttere van, a torznak, idéetlennek látott élet”.⁵⁶ Valóban így van. Az ő humoreszkjeiben nincsen semmi kedvesség és derű, semmi feloldás és feloldozás. Nem a mosoly a védjegyük, hanem a grimasz, a semmibe beleásító eltorzult vigyor: humoreszkjei is torzképek. Egyszóval Karinthy – legalábbis a fiatal Karinthy – valóban nem félt a saját merészségeitől. A *Nihil*nek ez a sajátos Karinthy-féle fekete humor is a háttere, maga a vers pedig e merészségek vállalásának, sőt végletekig feszítésének is dokumentuma.

Ismerjük Karinthy sorait, melyekben nyíltan szembeállítja magát Adyval. „Én isten nem vagyok s nem egy világ, / Se északfény, se áloévirág. // Nem voltam jobb, se rosszabb senkinél, / Mégis a legtöbb: ember, aki él, // Mindenkinek rokona, ismerőse, / Mindenkinek utódja, őse” – így az *Előszó* ars poeticájában. Néhány évvel később pedig, immár a költészet sokkal kevésbé dallamos módján, saját testre szabott, közemberi hangjára végképp rátalálva, nagy nemzedéki számadásában, a *Karácsonyi karé*nekben: „Könnyű eset volt Bandi másnak lenni a szürke / Mindennapi népnél – de lenni olyannak / Én mondom neked ez már kicsit nehezebb.” Ezeket a megnyilatkozásokat persze Ady nem olvashatta, hiszen a halála utáni évekből valók. És feltehetően nem olvasta a kezdő Karinthynek azokat a korai – 1909-es, 1910-es – deklarációit sem, amelyek tökéletesen egybevágnak a fenti önképpel. Ahogy például a mozgófénykép jelentőségét fejtegetve hiú szubjektivitásnak mondja a művészetet, és a film lencséjének objektivitását magasztalja „az én zavaros fikciójá”-val szemben. És ha olvasta, bizonyára akkor sem vette annyira komolyan Karinthyt, hogy érdekelje a művészet fogalmát problematizáló, fontosságára rákérdező, a művészettel kötekedő, egyszerre végletesen filozofikus és végletesen köznapi attitűdje, melytől mi sem állt távolabb, mint a költő és a költészet megváltó hatalmában való hit. Az viszont már nem kerülhette el a figyelmét, hogy amikor 1909. június 1-jén megjelent a *Nyugat* Ady-száma, melyben a lap apraja-nagyja felsorakozott, hogy fél évvel a *duk-duk* af-fér után demonstratív módon fejezze ki hódolatát Ady géniusza előtt, a kórusba egy

⁵⁵ Ady Endre: Molnár Ferenc színpada. In *Ady Endre publicisztikai írásai*. 3. kötet. Szépirodalmi, Budapest, 1977, 312–314.

⁵⁶ Hatvany Lajos: Karinthy új könyve. Két mosoly. In uő: *Harcoló betűk*. Gondolat, Budapest, 1981, 379.

disszonáns hang is vegyült. Hogy van itt egy kellemetlen fráter, akit mérhetetlenül irritál az Ady-jelenség és egyáltalán: a költői én hipertrófiája, a költő-vátesz szoborszerű póza.

Abban az időben és irodalompolitikai pillanatban, amikor Ady szeretete „harcis kötelesség volt”⁵⁷, és amikor az „Ady-vallás első apostolainak hangulatát”, mint Hatvany írja, Tóth Árpádnak az Ady-számban közölt verse fejezte ki „mindannyiuk helyett”, Karinthy írásának hangütese valóságos szentségtörésként hatott. „Forradalomról beszéltek. Hogyan? Forradalom: de miért? Egypár új vers miatt. De hisz ez képtelen, ostoba és gyerekes dolog: jelszavakat kiabálni, felfordulásról beszélni, azért, mert valaki, egy mély és érdekes ember újféle szavakban és újféle érzésekkel valamit dudorászott maga elé. Ez lehetetlen, értelmetlen és zagyva félreértése a dolgok jelentőségének (...) Aztán itt van maga az ember: néhány gyönyörű akkordja után teljesen abbahagyja az alkotást (...) egész tehetségét az önmaga kultuszának szenteli; nem közvetve, *művekk*el bizonyítja zsenijét, hanem közvetlenül azzal, hogy folyton az önmaga csodálatának mámorát írja.” Ady versei tulajdonképpen nem is versek, hanem „arról szóló rapszódia, hogy ő milyen nagyszerű és új verseket írhatna, azzal a zsenivel, melyet magában érez.”⁵⁸

Ez a kis írás egyik első példája annak a vibráló magánbeszédnek, annak a paródiákra is hajazó intonációs mimikriának, amely a művészet mirevalóságát folytonosan szem előtt tartó problémaérzékenységgel, szcenírozott keresetlenségével, morfondírozással temperált vagy éppen kielezett kötekedésével és rajtaütésszerű telitalálataival a korai Karinthy-kritikák védjegyévé válik. Ráadásul Karinthy még meg is fejele, vagy ha úgy tetszik, ironikusan elbizonytalanítja ünneprontó megszólalását azzal, hogy a *Fidibusz*ba rögtön megírja az Ady-szám paródiáját is, a *Fidibusz Ady-számát*, melyet a következőképpen vezet fel: „A »Délkelet« által kiadott Szent Edy Andra prófétához szóló imádságoskönyvben előforduló könyörgések rövid ismertetése és foglalata.”⁵⁹ Az Ady-szám kultikus hangoltságát kifordító litániák és imádságok sorában persze ott van Tóth Árpád említett, apostoli hangulatú versének paródiája, de „Hozzászólás”-ként beleírja saját cikkének karikatúráját is, amelyben különvéleménye az „én” Adytól kisajátított öntudatosságának hangoztatásává, egocentrikus hóbörgéssé torzul. Ady számára ez a móka nemcsak sok lehetett már a jóból, de kanyarutai és csavarintásai alighanem követhetetlenek is. A költészet, a művészet hatalmának ez a módszeres kicsinylése, mely maga is az önmegsemmisítés határán jár, ott egyensúlyoz, és a *Nihil* esetében túl is megy ezen a határon – mindez Ady számára maga lehetett a Nagy Nihil, aminél még ifjabb báró Wlassics Gyula is jobb.⁶⁰

Az itt két részben közölt írás egy nagyobb tanulmány első fele.

⁵⁷ Beszélgetés Benedek Marcellel. In Vezér Erzsébet: *Megőrzött öreg hangok*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2004, 21.

⁵⁸ Karinthy Frigyes: Ady Endréről. *Nyugat*, 1909. I. 10–11. szám, 560–561.

⁵⁹ Az Ady-kultusz vallásos képletét legtisztábban talán Hatvany Lajos testesítette meg, ahogy azt a *Vér és arany*ról írt cikkének címe, *Egy olvasmány és egy megtérés története* is jelzi. Mindamellet azonban Adynak ez a holtig hű és áhítatos propagátora a gyakorlati ügyekben, mint már eddig is láttuk, megőrizte józanságát. A következő mondatai, melyek Földessy Gyulához, az Ady-kultusz másik napszámósához írt harminc év végi leveléből valók, mindkét oldalát felvillantják: egyértelmű hitvallása után megengedően beszél azokról is, akik botfűlűnek bizonyultak Ady költészetéhez. Külön érdekes számunkra, hogy e hitetlenek csoportját a „Karinthyék” fedőnévvel jelöli: „...én igazat adok Neked, mert én hiszem, hogy Ady isteni volt. De az ember hiába erősködik a maga igaza mellett, ha embertársának nincs érzéke egy-egy genius iránt. Nem szeretem Dostojewskyt, könyveit nem tudom végigolvasni. Mármost hiába minden süket duma, nem lehet rám oktrojálni Dostojewsky kultusát. Így voltak Karinthyék Adyval”. (Hatvany Lajos – Földessy Gyulának, 1939. július 3. In *Hatvany Lajos levelei*, 180–181.)

⁶⁰ Tanulmánya megírásának idején a szerző NKA alkotói támogatásban részesült.

Nihil

*Utoljára még elmentem volt szeretőmhöz
És beszélgettem vele a lépcsőházban:
Bementünk, mert kint nagyon fujt a szél
És kemény csöppek estek.*

*Végleg elbucsuztunk, már nem szeretem:
Aztán lementem a Rottenbiller-utcán
Vettem gesztenyét, de nem tudtam lenyelni
Találkoztam Biró barátommal.*

*Biró beszélt a neo-impreszionizmusról,
Én mondtam: mindent abba kell hagyni:
A művészetnek ne legyenek korlátai –
Se ütem, se vonal, se szín.*

*Vagyis az a művészet, amit az ember gondol
És ha nem gondol semmit, az is művészet –
És ha csak érez valamit, az is művészet
És ha neked nem, hát nekem.*

*És ha neked ez nem képez művészetet
Kedves Ernő: hát akkor nem művészet –
Nem is az a fontos, hogy művészet-e
Vagy sem; – nem az a fontos.*

*És ha ez nem művészet: hát nem az
De akkor nem is kell művészet –
Mert az a fontos, hogy figyeljenek
Az emberek és jól érezzék magukat.*

*Biró dühösen ott maradt az utcán
Én még bementem egy kávéházba:
Akkor egy szélroham jött veszekedve
És bevágta az ajtót.*

*A szélnek mondtam egy gorombaságot
Kávét ittam és olvastam egy lapot:
Valami cikk volt a versköltészet céljáról
De nem egyeztem meg vele.*

*Ja igaz: a lépcsőházból lejövet
(Még ott, volt szeretőmnél) arra gondoltam,
Hogy most meg kellene dögölni
És kiölteni a nyelvemet.*

SZEGÉNY ERNŐ

A *Nihil* bőségesen megérdemli ezt a figyelmet, ezért nagy örömmel olvastam Beck András esszéjét. De nem egyeztem meg vele. Szerettem volna. Jó lenne, ha Karinthy és az avantgárd eszméi között megvalósult volna valami pozitív kommunikáció, akár csak egy cinkos összekacsintás. De nem hiszem, hogy így történt.

A *Nihil* két szempontból lenne az avantgárdhoz köthető, és én ezt a két szempontot külön tárgyalnám. A szöveg egyrészt egy poétikai elképzelés manifesztációja, kulturális objektum, a nyelvészet felől nézve performatívum. Másrészt konkrét nyelvi megnyilvánulások, referenciális és logikai szempontból megítélhető állítások komplexuma, azaz konstatívum.

Mint performatívum, a *Nihil* társtalan. Nemcsak Karinthy életművében nem találjuk párját, hanem a nemzetközi avantgárdban sem: az avantgárd versek nem ilyenek. A „komoly” lírában a legközelebbi rokon talán William Carlos Williams *Piros talicskája*, de azzal tényleg nehezen képzelhető el bármiféle kölcsönhatás. Van azonban egy közelebbi eső, noha kevésbé komoly rokon, Szörnyeteg Lajos műve:

*A múltkor Mikkamakkával
Fát vágni mentünk az erdőre,
De olyan szerencsétlenül dőlt
A fa, hogy Dömdödöm alászorult.*

A társaság visszautasítja a pályaművet, mondván, ez nem vers. „– Miért? – lobogtatta a papírját Szörnyeteg Lajos –, amikor a sorok szépen egymás alá vannak írva, és minden sor nagybetűvel kezdődik? Akkor miért nem vers?” Válaszul a bölcs Mikkamakkának is csupán annyira futja: „– Csak.”

Szörnyeteg Lajos verse (miként Karinthyé is) két ponton sérti a verses formával (és a konszenzuálisan hozzákapcsolt lírai beszédmóddal) kapcsolatos elvárásokat. Egyrészt abszolút minimumra redukálja a vizuális és akusztikus rendezettséget: líra-típusú olvasási stratégiánkat csupán a Szörnyeteg Lajos által említett formaelemek szőlítják meg, ezeken kívül nincs „se ütem, se vonal, se szín”. Ezt voltaképpen elszámolhatnánk avantgárd vonásként. Ennél is meglepőbb, noha kevésbé szembeötlő (Karinthy és Lajos versében közös) tulajdonság azonban, hogy a szöveg egyáltalán nem tartalmaz úgynevezett költői eszközöket. Nincs benne hasonlat, metafora, semmiféle képes beszéd, retorizáltság. Az állítólagos versszöveg prózaibb, „denotatívabb”, mint a hétköznapi beszéd, vagy akár a róla szóló beszéd, amelyet most folytatunk. Olyan módon prózai és egyértelmű, mint egy használati utasítás vagy egy tanúvallomás. Hogy e radikális prózaiságban (közlésorientáltságban) mennyire sikeres, azt látványosan mutatja a róla készült paródia-kísérletek kudarca: a teljes eszköztelenséget nem lehet tovább túlozni. Ez az eszköztelenség és közlés-orientáltság pedig a legkevésbé sem jellemző az avantgárd költeményekre.

A *Nihil* társtalanságát Beck András sem vitatja. A vers kulturális pozíciója így bizonyos rokonságot mutat a BA által is említett *Fekete zongorával*, amelyben Székely Endre hasonló módon látta meg egy lehetséges, de meg nem valósult avantgárd első és utolsó fecskéjét. Az is világos, hogy itt két radikálisan különböző, egymást kölcsönösen kizáró poétikáról van szó. Ezek a felvetések a létező avantgárd megértésében is rendkívül termé-

kenyek, különösen annak fényében, hogy bár Ady és Karinthy kevés dologban értett egyet, a megvalósult avantgárd utálatában nem volt köztük vita.

Ugyanakkor a *Nihil* társstalanságának tárgyalásakor BA kissé vigyázatlanul jár el, hiszen ez távolról sem csak „számszakiság” kérdése. Számszaki vita az volna, hogy 17 vagy 19 példát találunk-e a jelenségre, itt azonban az egyetlen példa mellé nem találunk másikat, azaz *nincs paradigma*. Egy egyenes kijelöléséhez két pont kell, egy síkhoz három: egyetlen pont csak a saját helyét képes kijelölni. Ezért is vigyáznék a „korszakos” jelzővel, amelyhez éppen a korszak hiányzik.

Duchamp és a ready-made példája szemléletes, de nem igazán találó. Nem maga a *Forrás* kavarta a botrányt: ha Duchamp csak simán tudomásul vette volna a zsűri elutasítását, az egész történetről nem is tudnánk. A botrányt ő maga gerjesztette, külön lapszámot szentelve a „Richard Mutt-esetnek”. A hólapát és a biciklikerék ekkor már ott állodogált (illetve függött) Duchamp műtermében, még nem dőlt el róluk, hogy egy excentrikus művész szeszélyes szobadíszéből vagy meditációs objektumából autonóm műalkotássá fognak-e válni. Duchamp a ready-made-ekkel tudatosan paradigmát épített: a biciklikereket például kissé „átdolgozta” (egy kerek hokedlibe állította), ugyanakkor a hólapátot nam dolgozta át, viszont narratív címet adott neki („Egy törött kar élébe”). A piszoárt (természetes helyzetének megváltoztatása mellett) címmel és szerzővel is felruházta. Az átkontextualizálás különféle eszközeit próbálta ki, azzal kísérletezett, mi az átdolgozás minimuma, amivel egy használati objektum esztétikai objektummá változtatható. A ready-made fogalma (paradigmája) nem egyetlen tárgynak, hanem egy következetesen végigvitt processzusnak köszönhető.

Karinthy voltaképpen hasonló kísérletet végzett: a líraiság és a versszerűség jegyei meddig vonhatók el egy szövegből úgy, hogy azt még versként olvassák. Ahogy Duchamp a művészet minimumát, úgy Karinthy a líra minimumát próbálta bemérni. Akár fel is állíthatnánk a hipotézist, hogy a *Nihil* egy Duchamp-éhoz hasonló művészi processzus egyetlen elkészült eleme. De ez mindaddig gyenge hipotézis maradna, amíg legalább egy további elem nyomaira rá nem bukkannánk. Az is lehet persze, Karinthy elsőre megtalálta a fokozhatatlan végpontot, amit keresett, és egyszerűen nem érdekelte tovább a kérdés. Ez esetben a *Nihil*re is elmondhatjuk, amit T. S. Eliot mondott a *Finnegans Wake*-ről: ez olyan mű, amelyből nem kell egynél több.

Az avantgárd felé tett gesztus másik (konstatív) fellelési módja az lenne, ha a szöveget az ars poeticákhoz rendelt olvasási stratégiával szembesítenénk. Feltételeznénk tehát, hogy Karinthy felelősségének teljes tudatában azt állítja: „mindent abba kell hagyni: a művészetnek ne legyenek korlátai – se ütem, se vonal, se szín”. Azt hiszem, nem szorul külön bizonyításra, hogy Karinthy általában nem gondolkodott így. Ha igaz is, hogy először a humor jut róla eszünkbe, a második jellemző bizonyosan a racionalizmus. Karinthy elkötelezett aufklárista volt, akit rettentően bosszantott a létező avantgárd irracionalizmusa, értelmetlensége. Minthogy 1911-ben járunk, létező avantgárdon elsősorban a futuristákat érthetjük. A nyugatosok közül alighanem Karinthy emlegette legtöbbször Marinettiéket, és sohasem elismerően vagy megértően (akár atyáskodva, mint Babits), hanem mindig gunyorosan, az egzaltáltság, a feltűnősködés, a hőzöngő tehetségtelenség szinonímájaként. Ha tényleg úgy gondolta volna, hogy nem kell se ütem, se vonal, se szín, akkor vajon miért nem talál egyetlen szimpatikus vonást sem a futuristákban, miért utálta őket még Babitsnál, Adynál is jobban?

Persze a *Nihil* nyilvánvalóan nem ars poetica, legalábbis nem ilyen közvetlen módon. A szöveg ezen az ars poetica-szerű helyen egy dialógust inszceníroz, amelyben az előzmények miatt amúgy is bosszús elbeszélő alaposan megmondja a véleményét kritikus-teretikus barátjának (ezért ez a rész könnyen recikálható mottóként, főleg, ha van hozzá

megfelelő Ernő). Az ars poeticaként botrányosnak ható mondatok egy érzelmileg felfokozott dialógusba vannak ágyazva, a dialógus pedig a vers beszélőjének narratívájába. Bíró barátját a beszélő oly módon küldi el a fenébe, hogy egy korlátoktól (s így formáktól) mentes művészet abszurditásig vitt vízióját („ha csak érez valamit, az is művészet”) tárja elébe, ahol a kritikus-teoretikus értelemszerűen éhen halna. Karinthy beszélője (s pláne Karinthy maga) azonban aligha vágyik ebbe a világba.

Kölcsey vajon tényleg azt mondja, hogy Zrínyi Miklós szent pora a felsorolt többi kulturális objektummal együtt egy bohóság láncsora? Ezt nem hihetjük, mert ha elhinnénk, logikai szinten megoldhatatlan ellentmondásba, kognitív disszonanciába ütköznénk. Karinthy avantgárd-vonzalma hasonló konstellációt alkot, mint Kölcsey Zrínyi-leszólása. Iróniáról, szatíráról, szereplíráról, esetleg dühös átkozódásról is szó lehet, de egyenes, közvetlen, érvelő beszédről semmiképp.

Hogy Karinthy a *Nihil* után tíz évig nem írt verset (és azután is csak a koraiaktól erősen eltérő jellegűeket), az igen figyelemreméltó tény. De véleményem szerint ebből éppen nem az következik, hogy a *Nihil* valaminek a kezdete lett volna (hacsak azt nem feltételezzük, hogy a költő ezután kipróbálta, valóban művészet-e, amit az ember gondol). Sokkal logikusabbnak látszik, ha a *Nihilt* végpontnak tekintjük: a lírai beszédhelyzet túlterheléses próbájának. A líra alapértelezésben expresszív műfaj, amely rendszerint nagy érzelmeket közvetít: szerelmet, bánatot, lelkesedést, kétségbeesést. A *Nihil* beszélőjéből hiányoznak ezek a nagy érzelmek: ő rezignált, bosszús, ideges, miközben érzi a nagy érzelmek hiányát, szeretne kétségbeesést és bánatot átélni. Hiszen a narratíva fő eleme mégiscsak az, hogy itt egy szakítás történt, amelyről nem beszélünk, hisz diszkrét, felnőtt emberek, férfiak, állampolgárok vagyunk. A *Nihil* formai és érzelmi minimalizmusa egy meg nem írt „igazi vers” sziluettjét jelöli ki. Formailag ebből a hiányból és elhallgatásból épített Karinthy (a lehetséges „eredetinel” sokkal eredetibb) poétikát, érzelmileg pedig (a vers narratíváján belül) ez az elfojtás, ez a frusztráció dőlt rá szegény Ernőre. És cserébe halhatatlan lett, mint Horger Antal.

K Á L M Á N C . G Y Ö R G Y

MEGJEGYZÉSEK A NIHIL KANONIZÁCIÓJÁHOZ

Készséggel – és hálával – elismerem azt, amit kitűnő és élvezetes dolgozatában Beck András a szememre vet: hogy tudniillik a magyar avantgárd kezdeteiről szóló könyvemben nem említettem Karinthy *Nihil* című versét, s ezt igen rosszul teszem. Tényleg. S még az sem lehet melegség, hogy igaz, „a *Nihil* és Kassák versei között [nincs] kontinuitás, és ha vizsgálódásunkat szigorúan a stílusjegyekre korlátozzuk, a kettő valóban nem említhető egy lapon” – ez annál kevésbé menti eljárásumat (vagyis a vers hiányát), hogy éppen azt a kérdést vizsgáltam: létezett-e Kassáktól független (esetleg őt megelőző, vele nem kontinuos) avantgárd-kezdemény. Pontosan ezért lett volna nagy szűkség Karinthy művére.

Csak hogy ha már elkövettem ezt a hibát, így, visszamenőleg, azt kell mondanom: a *Nihilt* sokkal inkább teoretikus munkaként kellett volna számításba vennem, mintsem irodalmi szöveggént. Általában: Karinthy számos műve – az *Így írtok ti!* darabjai például – legalább annyira kritikai és/vagy teoretikus szöveggént olvasható, mint szépirodalom-

ként. Különleges, szokatlan kritikai írások ezek, és persze távol állnak azoktól az érvelő, racionális, leíró és értékelő, terminologikus nyelvet használó szövegektől, amelyeket „kritikaként” tartunk számon, de ahogyan feltárják a másik szöveg jellegzetességeit, fogásait, szemléletét, motivációit, és így tovább, az jellegzetesen kritikai munka. A *Nihil* nemcsak nagyszerű vers, hanem – mint ezt Beck is kiválóan bemutatja – komoly elméleti kérdéseket megfogalmazó szöveg is. És ha azok a teoretikus problémák, amelyek előkerülnek benne, valahol lényegbevágóak volnának, hát az éppen az avantgárd művészetfelfogása és programja.

Azt is nagy elismeréssel fogadom, hogy Beck megpróbálja átrendezni a magyar avantgárd – s ezzel persze az egész modern magyar költészet – kánonját. Kisebb-nagyobb hatásfokkal, kisebb-nagyobb léptékben és mértékben mindig is ezt teszi minden valamirevaló irodalomtörténész, kritikus, tanár (akár akarja, akár nem). Nem akarom (nem is lehet) pusztán egyéni lélektani szempontból vizsgálni ezt a törekvést, de sok tekintetben ez meggyőződés, elszántság, érvelőkészség dolga (amelyek persze korántsem függetlenek az egyéni jócskán túlmutató tényezőktől). Becknek ezen művelete számomra rokonszenves, és remélem, sikerül elérnie, hogy a *Nihil* más – méltóbb – helyet kapjon az irodalomtörténetben.

Két tekintetben azonban kétségeim vannak afelől, hogy éppen azt a helyet sikerüljön biztosítania a vers számára, ami szemmel láthatóan az ambíciója lenne. Röviden: a *Nihil* szerintem zárvány, és nem kezdőpont. Ahhoz, hogy olyasféle kiindulópont (az új iskola alapításának nagy eseménye) lehessen, mint a *Tavaszi áldozat* bemutatója vagy Duchamp első ready-made-jei, egy általános és egy speciális feltételre volna szükség.

Általánosan a kontinuitásra; arra, hogy olyan események kövessék, amelyek minduntalan, folyamatosan és tudatosan visszautalnak erre a kezdő pillanatra, amelyek hagyományként vagy örökségként mutatják fel ezt a kiindulópontot, és saját kánonuk megalapozójaként ismerik (fel). (Persze vannak utólagosan megkonstruált „ősök” is, mint a szürrealistáknál Lautréamont, de az ilyen esetekben a „követők” sem folytonosságról beszélnek, hanem elszigetelt, csaknem véletlenszerű korai megsejtésekről.) A *Nihil* ilyen hagyományba nem illeszkedik, a későbbi hivatkozások szórványosak és szórtak. Különös feltételt pedig az avantgárd mozgalmak speciális esete szab: ezek a mozgalmak még az alkotott szövegek minőségénél, jellegzetességeinél, stílárís vagy szemléleti (stb.) hasonlóságainál is fontosabbnak tartották a fellépés közösségét, a mozgalmiságot, az összefogást, az iskolához való hűséget (sokféle formában, számos belső harccal). Ez nyilván finomítható megfogalmazás, de a lényeg annyi: központi fontosságra tett szert az avantgárd iskolák indulásakor a piacra kerülés, a marketing, a márka-alakítás, a csoporthűség, a közös transzcendens (és áruforgalmazási) cél. Sem Karinthy, sem a *Nihil* nem került (nem is kerülhetett) bele ebbe a csoportos és harcoss indulásba – ezért nem volna nagyon meggyőző annak részeként tekinteni rá.

És még egy megjegyzés: a magyar avantgárd kezdeteinek – de különösen Kassáknak – az irodalom- vagy művészetfelfogása igencsak távol áll a *Nihil* üdítően relativista befogadás-elméletétől, hedonizmusától, humorától, anti-fundamentalizmusától. Sajnos vagy nem sajnós (szerintem: sajnós), a magyar avantgárd mozgalmak kezdeteinél nem Karinthy, hanem Kassák ízlése, nézetei, teóriája voltak a meghatározók.

FEKETE RICHÁRD

HA ESIK, HA FŰ

Beck Andrásához és másokhoz hasonlóan nekem is meggyőződésem, hogy a *Nihil* nagy vers. E kijelentés az én esetemben némi további magyarázatra is szorul. Mikor 2006-ban megalkottam a Király Odett nevű költőné figuráját, nagyban befolyásolt Karinthy verse, méghozzá két dolog miatt. Az egyik a Beck András által tárgyalt művészetelméleti kérdés, a másik pedig az epikus keret. A művészetellenesség ezen avantgárd kifejezése nem az elsődleges kontextus felől érdekelt, sokkal inkább a mindenkori élet, a hatodik versszak zárata miatt: „Mert az a fontos, hogy figyeljenek / Az emberek és jól érzék magukat.” Én akkortájt nem éreztem jól magam, messze vezetne, és nem is volna túl érdekes, ha erről bővebben írnék, elég annyi, hogy a magamra és a környezetemre vetett pillantás torznak tetszett, ezért volt szükség egy köztes személyre, erre pedig – sok más egyéssel együtt – Karinthy verse is ráébresztett. A legkevésbé sem akarom azt állítani, hogy az én példámnak bárki másra is vonatkoznia kellene, csak az vált meggyőződésemé az utóbbi években, hogy alkotó ember nem nyilatkozhat úgy e versről, hogy közben ne nyilatkozna saját magáról is. Nyilván ez a célja, ez a provokációja Karinthy versének.

A *Nihil* nyitó sora a „volt szerető” miatt vált fontossá, és talán itt a személyes olvasáson túl érdekesebb, a vershez közelebb álló dolgokról is tudok beszélni. Akárhányszor olvasom újra a verset, nem tudom biztosan eldönteni, hogy az epikus keretben mi történik, hogy milyen kapcsolatban áll a látszólag aluldimenzionált szakítás a beszélő művészet-szemléletével? „Végleg elbucsuztunk, már nem szeretem” – ez nyilvánvalóan „kemény csöpp”, hideg és száraz, mint egy esős, szeles este. Erre nagyon szépen (esztétizáló szépséggel) játszik rá a tárgyilagos beszédritmus is, ahogyan a második versszak előbb idézett nyitó sorára a harmadik sor válaszol: „Vettem gesztenyét, de nem tudtam lenyelni”. És itt elkezd az ember bejárni a verset, a Rottenbiller utcát, ha úgy tetszik, már nem szeretem, nem tudom lenyelni (valamikor le kellett, hogy tudjam, különben nem vettem volna meg), közben viszont – ahogyan én látom – időt téveszt a beszélő. Vannak azok a szeles, téli napok, mikor a szerelmes párok séta közben sült gesztenyét esznek, szinte giccses a kép, a „kemény csöpp” aligha vonatkoztatható a hóra, beleláthatunk akár nyári zivatart, akár őszi esőt, de ez a gesztenye akkor sem hagy nyugodni, mégpedig azért nem, mert a vers utolsó versszaka szintén időt téveszt. Csak úgy mellékesen odavetett ez a versszak, melynek idejét tekintve a nyitó strófák között lenne a helye, az újraolvasás során pedig teljesen elbizonytalanítja az olvasót. A nyelv kiöltéséről van, ugye, szó, és arról, hogy ezt miként is kell érteni. Közvetlenül egy szakítás után valaki kilép az utcára, előtte arra gondol, hogy meg kellene dögölni, utána pedig megmondja a tutit a neoimpresszionizmust, a művészetet éltető Bírónak. Szegény Bíró, alighanem azért bíraskodnak az ítélete felett, mert az épp szakításon túleső barátjának a neoimpresszionizmusról szónokol ahelyett, hogy lelki segílyt adna neki. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy a nyilvánvalóan dogmatörő „nem is kell művészet” nem választható le problémamentesen a versszituációról, hiszen nem véletlen a prózai keret (Beck András remek analógiájával élve: a szakítópróba). A nyelvváltás vonatkozhat Bíró művészet szemléletére, vonatkozhat a szerelemre is (szakítás után ki ne érezné azt, hogy le van tojva a világ?) és egy váratlanul tűnő gondolattal akár az avantgárdra is. Kapcsolódva Beck András gondolatmenetéhez, a század második felének magyarországi underground kultúrájába sok olyan alkotó tartozik, akik éppen a Művészetre tették fel a tehetségüket. Ez gonoszkodás a jelölővel, persze, nagyon kíváncsi vagyok, hogy Kappanyos András értelmezéséről mit fog írni Beck András. Az én

véleményem az, hogy a vers prózai beszédébe vegyülő líraiság, ami ütem és vonal és szín is egyben, hasonló erővel bír, mint a művészetellenesség programszerű dikciója. Líraiság alatt nem az akusztikus, illetve vizuális ingereket értem, hanem a motívumok mögött húzódó giccsek (lásd a gesztenyéről írtakat), közhelyek újraírását. Ez utóbbira remek példa, ahogyan a versvilág időjárási viszonyai rájátszanak Bíró eszméinek kikezdésére. A beszélő ugyanis, ahogy az utolsó versszakból kiderül, már „a lépcsőházból lejövet” elhatározza a nyelv kiöltését, és véghez is viszi ezt, *ha esik, ha fú*. Ez az összejátszás viszont a nyugatosnak hívott dikció egyik legfőbb kívánalmának, a versbeli motívumok elvarrásának látszik eleget tenni. A *Nihil* egyik legfőbb problémája a fent tárgyalt kettősség, ám számomra e viharos összechapásból egyik művészetfelfogás sem kerül ki győztesen, hiszen a verszárlatban a beszélő rám (is) nyújtja a nyelvét.

DECZKI SAROLTA

LEFELÉ A ROTTENBILLER UTCÁN

Különös véletlen, és nem tudom, hogy szerencsés vagy szerencsétlen konstelláció. Karinthy biztos felvonná a szemöldökét, és vagy legyintene egyet, vagy pedig mondana valamit, ami egyszerre az, ami, meg az ellenkezője is. Nem vesztegetne rá túl sok szót, de azok a szavak bevilágítanak a Rottenbiller utcát valami lidérces, sárgászöld, imbolygó fénnel.

De miért is törődne velem akár csak egyetlen szó erejéig is. Velem, aki a 2010-es év utolsó óráiban ülök a meghittent kattogó konvektor melegénél, szemben az ablakból rálátok a Rottenbiller utca háztetőire, és ha jól kihajolok, akkor valahol messze sejthető Karinthy egykori szülőháza is. És mivel Szilveszter napja van, kedvezőek a csillagállások: holnap lesz pontosan száz éve, hogy a *Nihil* megjelent a *Nyugatban*.

A Rottenbiller utcában pedig ma hideg van, havasak a háztetők, nem süt a nap, és pár óra múlva átmanőverezünk 2011-be. De akár maradhatnánk is, oly mindegy. Gazdagnak lenni nem elég, bármilyen hülye lehet gazdag. Arisztokrata azonban csak az, aki egy nem-törődöm poccintéssel le tud mondani mindenről. Mindenéről. Aki egy új év kezdetén mindent visszavon, ami szent. Lemond elvről, eszméről, művészetéről, szerelemről – mond egy gorombát a szélnek, és kiölti a nyelvét a világnak. Ez a nyelvöltés és ez a gorombaság a vers, száz év távolából, szilveszter napján. Mintha mindig év vége volna, mintha mindig év visszavont kezdetben lennénk.

Beck András azt írja a *Nihil*ről, hogy nagy vers, és részletesen elemzi keletkezésének körülményeit, valamint helyi értékét a Karinthy-életműben. Azt a csöndet faggatja, amely a verset körülveszi megjelenésétől napjainkig. Hiszen meglátása szerint botrányt kellett volna kavarnia, és ott kellene lennie minden idők legnagyobb magyar versei között. De sem botrány, sem bérelt hely az antológiákban – hanem a csönd és hallgatás. Melyet csak olykor tört meg egy-egy elemzés vagy hivatkozás. Vagyis a verset ugyanaz a vállvonogató nihil veszi körül, melyet a benne megfogalmazott *ars poetica* (???) sugall. *Ex nihilo nihil fit*. Egy gorombaságot hoz a szél a Rottenbiller utcán.

Nem tudom pontosan, mitől nagy egy „nagy vers”. Kilóra vagy centire mérik? De talán mégis inkább az előző: a *Nihil* mázsás jobbegyenes, a fal adja a másikat. Talán igaza van Beck Andrásnak abban, hogy példa nélkül álló provokáció volt abban a korban, amikor amúgy is rengeteg támadás érte a modern irodalmat. Provokáció mindenki felé, aki nek a művészet ezért vagy azért szent ügy volt. Azok felé is, akik a művészetben saját eszményeiket akarták viszontlátni, és azok felé is, akik fogékonyak voltak minden újra. És

akkor találkozunk egy fiatalemberrel, aki nyegle nemtörődomséggel a képükbe vágja, hogy „az a művészet, amit az ember gondol / És ha nem gondol semmit, az is művészet – / És ha csak érez valamit, az is művészet”. Minden forradalmas hevület és meggyőzőési szándék nélkül. Csak ha már mondani kell valamit. De azt se kell.

A vers talán éppen minden kell-nek az áthúzása, egy „minden mindegy, minden lehet” nevében. Nevében? Dehogy, hiszen nem képvisel senkit és semmit, saját magát sem. Nos, talán éppen ezért sántít a Duchamp *ready-made*-jeivel vont párhuzam. A *Forrás* vagy a *Palackszárító* nem csupán provokálnak, hanem egy újfajta esztétikával kísérleteznek. Még akkor is, ha ez radikális tagadása minden esztétikának. Még a dada kamikaze-akcióiban is fölsejlik valamilyen affirmáció, mely értelmet ad az értelemnélküliségnek.

A *Nihil* viszont pontosan azért provokáció, mert nincs meg benne a tagadás dühe, nem ront neki semminek. Nincs benne sem adyendrés pátosz, sem a közízlés pofonütésének dadaista gesztusa. Sem programversként, sem *ars poeticaként*, sem manifesztumként nem lehet olvasni. Lehet, de nem érdemes. Talán pontosan ezért nincs folytatása; következetes saját magához. Az a fiatalember, ahogyan a megunt szeretőjét elhagyta, épp azzal a türelmetlen mozdulattal hajítja félre a költészetet is.

A vers olyan, mint egy jelenet egy film noirból, Brandóval a főszerepben. Szaggatott dikciójú elbeszélés, puritán retorikával, szinte foghegyről odavetve az egymást követő sorokat, mintha csak a heves szél fújta volna őket együvé. És odahalljuk a csöndet is a mondatok közé, a hosszú, feszült csöndeket. Az egész vers szélfúttá benyomást kelt: esetlegesen egymás után következő jelenetek, banális és sorsfordító dolgok találkozása a Rottenbiller utcában. Mondatok a művészetről, a torkon megakadó gesztenye, a kirúgott szerető, Bíró és a neoimpresszionizmus, egy kávéház és a versköltészet – ám ezek esetlegességükben mégis szervesen összetartoznak, szétszálazhatatlan kiazmust alkotnak. A nihil kiazmusát.

A vers messzire rezgő erőteret hoz létre, a „rossz végtelen” dialektikáját. De éppen ez a mozgás, ez a végtelenített reflexivitás a legizgalmasabb benne: ahogyan megidéz, és egyazon mozdulattal eltol magától hagyományokat, szerelmet, művészetet – mindent. Nem kétségbeesetten és nem a tagadás diabolikus szellemétől űzötten, hanem unottan és egykedvűen. Egyszerre szimptomatikus értékű a nihil, és egy puszta múltó pillanat; egyszerre veszi komolyan és röhögi ki saját magát. Diagnózis és paródia egyszerre, pofon és vicc. A végletek egymásra utalnak, és nincs feloldozó szintézis. Nevetünk, de a tükör torz képet mutat.

Közben petárdák robbannak a Rottenbiller utcán, besötétedett, sárga és vörös fénnel világítanak a lámpák, pár óra, és itt az új év. A szél meg gorombaságokat mormol. Mind-egy, kiöltöm rá a nyelvem.

LÉPCSŐN LEJÖVŐ

Adva vannak: Karinthy Frigyes kiöltött nyelve egy budapesti lépcsőházban és Marcel Duchamp az arcában. Igaz, Karinthy nem kiöltötte, csak ki szeretne volna öltetni a nyelvét, Duchamp pedig a „vigyázat, csalog” szellemében nem láthatóan, csak sejthetően rejtőzik a rajzolt önarckép elé helyezett, arcot formázó gipszöntvényben. A kiöltött nyelv a gúny és a mérreg kifejezésformája, játék, de ugyanakkor a tehetetlen düh gesztusa is; az archa dugott nyelv (*tongue-in-cheek*) egy angol kifejezés, amely rejtett gúnyra és kajánságra utal. Karinthy és Duchamp egyszerre használják a nyelvet mint izomköteget és mint jelrendszert, mint szervet és mint kódot, de a kettejük közötti hasonlóságok nem pusztán a nyelvekkel való játékban merülnek ki. Duchamp önarcképe a művészetből mint (ön)kifejezésből, mint megmutatásból és megmutatkozásból csinál tréfát. Karinthy panaszdala és siráma, a *Nihil*, öndramatizálás és önirónia közötti félúton beszél művészet és élet meg-alázóan banális viszonyáról.

Adva van Karinthy a lépcsőházban, az utcán és a kávéházban, amint mérgesen pörlekedik mindennel és mindenkivel, legyen az Ernő, az időjárás, a versköltészet céljáról írott cikk vagy a régi szerető. A *Nihil* recitatív beszéddallama a fennhangon és majdnem egy levegőre mondott kifakadáséhoz hasonló. A montázsszerűen vágott, epizódokra épülő versbeszédben egymásnak ellentmondó, csak félig gondolt és mondott, *non sequiturok* sorakoznak. Ahogy Karinthy egyik hét évvel később, Zarathustra nevében írt pamfletjében olvasható: „jaj annak, ki csak arra ügyel, hogy amit kimond, vagy leír, igaz legyen.” Amit a *Nihil*ben olvasunk, legyen az a művészetéről való gondolkodás vagy a lépcsőházban történekről adott beszámoló, a saját szavába vágó hangos beszédként jelenik meg. A *Nihil* mintha Kleist „A gondolatok fokozatos kialakulásáról beszéd közben” című szövegének volna illusztrációja, nem gondolatot közöl, hanem rögtönözve és indulatosan gondolatot fabrikál. A *Nihil* hangos performansz, amelynek során a gondolkodás eseményként, a *beszéd pedig az önmegértés és az elfojtás eszközeként működik*. Előbb azt olvassuk, „a művészetnek ne legyenek korlátai,” aztán azt, hogy „az a művészet, amit az ember gondol,” de az is, amit nem gondol, csak érez. Karinthy eljátszik a klasszikus és a neoavantgárdból egyaránt ismerős anti-művészet gondolatával, azzal az életet és művészetet egymásba omlasztó nyugati művészeti hagyománnyal, amely Duchamp-mal kezdődött, a Dadával, majd a Fluxussal folytatódott, és a Wochenklausur csoportig ível. Minden művészet vagy semmi sem az, mondja Karinthy, majd sietve hozzáteszi, hogy mindez nem fontos, nem ez a fontos, hanem az, „hogy figyeljenek / Az emberek és jól érezzék magukat.” Nem a művészet, hanem az élet a fontos tehát? De hol kezdődik az egyik és hol a másik? Esetleg a kávéházban, ahol úgy zajlik az élet, hogy a versköltészet céljáról olvasunk? Vagy a lépcsőházban, ahol végleg elbúcsúzunk a szeretőnktől, hogy aztán verset írjunk belőle?

Adva van Duchamp utolsó, hallgatásba és hazugságba burkolt és csak halála után ismertté vált műve (*Étant donnés*), ahol egy faajtóba vésett lyukon keresztül kukucsálva láthatjuk mindazt, amit a művészet valaha látni vagy láthatóvá tenni remélt. Egy női alsótestet premier plánban, a festett, giccsbe hajló hátteret, vízesést és gázlámpát vagy más-képpen: a természet és a technológia lágy ölét, szobrászatot és festészetet, gúnyt és erotikát. Duchamp utolsó művében minden a megfoghatatlan, mert csak látható és pusztán a szemmel elérhető meztelen test köré rendeződik. A gázlámpa és a vízesés díszlet és mellébeszélés – ami fontos, az a női alsótest, a vágy mindörökké elérhetetlen tárgya.

Adva van az *Étant donnés*, az utolsó munka, a duchamp-i elodázás példája, amely idézőjelbe teszi és ezzel átírja a művész egész életművét. Ahogy Duchamp szerint az üvegen

megjelenő kép késlelteti, hogy az üvegen átlássunk, úgy az *Étant donnés* felől nézve a festészetéről és vágyról, művészetéről és életről, nyelvről és testről elmélkedő, sakkjátszmák sorozataként konstruált életmű egésze is csak késleltetés, elkerülés, elodázás. A posztumusz *Étant donnés* lépcsőházi gondolat, utólagos helyesbítés, ami mindent felülír. A lépcsőházi kerettörténetbe ágyazott *Nihilnek* is a *l'esprit d'escalier* az alaphelyzete. Karinthy harminckét sorba sűrítve odázza el, fojtja panaszba, és álcázza a művészetéről szóló beszéd-töredékeknek a valóban fontos dolgot – vonalról, színről, formáról és művészetéről beszél, hogy aztán utólag odavetett, lépcsőházi gondolatként közölje, hogy mégicsak a régi szerető, az a fontos. A szenvedély és az irónia, a kiöltött és az archa dugott nyelv ket-tősségével küszködő Karinthy, ahogy Duchamp, előbb Ernőnek mondja, aztán a széllal gorombáskodik és csak a végén böki ki, hogy nem a művészetbe, hanem az életbe kell beledögleni. Az *Étant donnés* szerint a modernista művészet felcserélte a testek iránti vágyakozást a saját magáról való beszéddel, azaz mellébeszél, ahogy azt Karinthy is tette. Ja igaz: ha az élet egy nő, ahogy Nietzsche gondolta, akkor a művészet is az.

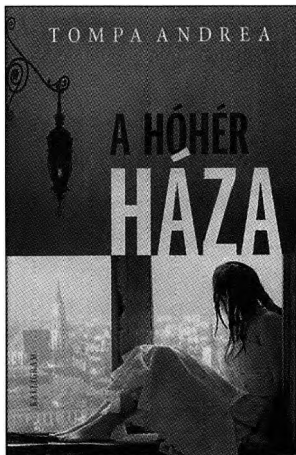
TEHÁT ELKEZDŐDÖTT

Tompa Andrea: A hóhér háza. Történetek az aranykorból

Tompa Andrea, a Színház folyóirat szerkesztője, a *Pro és kontra* című rádióműsor színházi témájú adásainak műsorvezetője, a *Jelenkor* folyóirat olvasói a színházi összeállítások állandó szerzőjeként és kritikusként is ismerhetnek, a 2010-es Könyvfesztiválra megjelent első regényével szép és egyöntetű sikert aratott. Dicsérő kritikák sora jelent már meg a könyvről magyarországi és erdélyi lapokban, valamint netes portálokon, de ha az interneten keresgélünk, találunk lelkes olvasói kommentárokat is – olyan ajánlóra is rábukkan- tam, amelyben valaki arról ír, hogy olvasás közben a regény szereplőjének érezte magát, újraélte azokat az éveket, amelyeket gyerekként a hetvenes-nyolcvanas évek Kolozsvárján töltött, s az élményt csak Bálint Tibor *A zokogó majom* című regényével való találkozásához tudná hasonlítani. Lelkes belefeledkezés egyfelől, a megformáltságot kiemelő kritikák másfelől, Deczki Saroltánál (*Élet és Irodalom*, 2010. július 23.) például így: „*A hóhér háza* inkább arra példa, hogy az önmagában is sűrű matéria egy kivételes és fájdalmas szépségű és esztétikailag kiválóan megformált regényben ülepedik le.” Deczki mondatában az *inkább* szó arra utal, hogy bár remek írói anyagot jelent a hetvenes-nyolcvanas évek önmagában is, Tompa Andrea mégsem elégedett meg egy kolozsvári tabló elkészítésével, vagy azzal, hogy személyes (vagy akként olvasható) történetét nyújtsa át az olvasónak. Nem elég, ha magyar vagy, tehetségesnek is kell lenned, mondták állítólag egykor Hollywoodban – nem elég, hogy az a „kivételes szerencse” ért, hogy 1971-ben, Kolozsváron születél, írói tehetség és sok munka is szükségeltetik egy jó regényhez, fordíthatnám át.

A téma egyszerre izgalmas, abszurd és borzongató, hihetetlen és nagyon ismerős, hiszen ahhoz a régióhoz kapcsolódik, amelyben mindannyian élünk itt Közép-Európában, s amely, Grendel Lajos megfogalmazásában, „mindenestül az irracionalizmus örvényében forog”. A Tompa-regény egyik fejezete, a főszereplő lány két nagyanyjáról szóló *K és K*, amely már címével is utal a *k. und k.-ra*, finoman meg is mutatja, hogy a lány története nem a születésekor kezdődik, hanem sokkal előbbre, a monarchia időszakába nyúlik vissza. A fejezet a következőképpen zárul: „ezt a két, felfoghatatlan messzeségben lévő embert rövidesen a kislány ugyanúgy szólítja majd, hogy nagymama, azazhogy Kocka és Nagymi.” (263.) *Ugyanúgy*, azaz mégsem, összetartozás, amely valójában csak illúzió: mintha a két nagymama alakjában ott lenne a közös világ egykori tapasztalata, amint az is, hogy az összetartozás egyre halványuló illúziójától nem tudunk megszabadulni.

Mielőtt irigyelni kezdenénk Tompa Andreától a rendelkezésre álló „életanyagot”, érdemes elgondolkodni, milyen kockázatot vállalt azzal, hogy a „román diktatúra gyerek-

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2010
304 oldal, 2990 Ft

szemmel” címkével illelhető regények mellé tett egy újabbat. Bár tudjuk, nincs olyan, hogy egy téma már „meg van írva” (gondoljunk csak az 1920-as, 1930-as évek összefüggő, de igen különféle tematikus és műfaji mintázatokat mutató tanár- és iskolaregényeire, vagy a 2000-es év táján megszorodó aparegényekre), mégis könnyen kaphatott volna *A hóhér háza* olyan reakciókat, hogy Dragomán György komoly nemzetközi karriert is befutó *A fehér királyát* vagy Józsa Márta *Amíg a nagymami megkerül* című regényét ismétli meg. (A kritikusok közül érkezett szerző pedig tudhatta jól, mennyire szeretnek a bírálók „dobozolni”, műfaji, tematikus kategóriákba sorolni köteteket.) Az eddigi kritikákban nem egyszer fel is merült ilyenfajta összevetés, a Demény Péter és Láng Zsolt által készített *Klikkrec*-ben (Látó, 2010. október), azaz rövid, párbeszédés formájú recenzióban még Gabriela Adameşteanu *Az elveszett délelőtt* című, 1983-ban románul, magyarul épp 2010-ben megjelent regénye is előkerült, de Tompa könyvének eredetiségét nem kérdőjelezték meg ezekkel a párhuzamokkal. A regényhez eddig a legtágabb kontextust Balázs Imre József vizsgálta fel, a *Korunk* 2010. októberi számában megjelent, *Találkozó történetek* című írásában: itt egy román rendező, Cristian Mungu hat rövidfilmből álló, magyarul az *Emlékek az Aranykorból* címet viselő sorozata (többek közt) ugyanúgy lehetséges párhuzamként említettett, mint Demény Péter 2006-os *Visszaforgatása* vagy Máté Angi nemrégiben Bródy-díjjal jutalmazott *Mamója*. Tompa regénye számos művel párbeszédet kezdeményez tehát, hiszen városregényként, gyerekszemmel megírt regényként, diktatúra-regényként (hogy gyorsan kreáljak néhány kategóriát) egyszerre olvasható, de nem ismételi, hanem új fénybe helyezi azokat a műveket is, amelyeket visszamenőleg beépít egy általa megrajzolt hagyományvonalba.

A szerző maga a Szegő Jánosnak adott interjúban (*Visszaperelt emlékezet* címmel a www.litera.hu-n) Dragomán könyvének felszabadító erejéről beszélt, Józsa Márta könyvétől viszont finoman távolra helyezte magát. Ez az írói különbségtétel azonban az olvasó szempontjából lényegtelen is, ha azt látja, hogy nem egyszerűen a diktatúra gyermekkori megélése köti össze ezeket a regényeket, de az önpusztító, alkoholizmusba menekülő, saját sorsuk súlya alatt összeroppanó apafigurák is, akik mellett, helyett, a nőknek, anyáknak, lányoknak, nagymamáknak kell helytállniuk. Lehetne ennek bizonyítására *A hóhér háza* cselekményéből hozni példát, igazolásképpen elmesélni a regénybeli apa sorsát, mégis mindegyiknél szemléletesebbnek érzem a főszereplő lány *rajzának* leírását, amelyből ráadásul nemcsak a helyzet szomorúsága, de (a tanárnő csodálkozásának és a kislány büszkeségének jelzése miatt) a szöveg finom ironiája is érzékelhető: „a kisebbik gyerek az iskolában úgy rajzolja majd le negyedikben a családfáját – dagadó mellél és büszkén egyébként –, egy-egy vastag keretbe helyezve Soket Károlyné szül. Szabó Máriát, alá Kühn Lászlóné szül. Soket Klárát, mellette, mintha csak testvére lenne: Kühn Lászlót, aztán alá anyját, majd legalul önmagát és nővérét, apát pedig szaggatott vonallal köti anyához, de önmagához nem, mintha nem lenne köze hozzá, *Ez a mi családkunk*, nyújtja át büszkén a tanító néninek, mert milyen gondos és részletes rajz ez, ugye, de a tanító néni nem mer kérdezni, hogy a férfiak miért lógnak a levegőben, talán mind meghaltak?” (207–208.)

Ha a párhuzamoknál járunk, emlegethetjük Tompa könyve kapcsán a Balla Zsófia és Bodor Ádám készítette beszélgetőkönyvet, *A börtön szagát* is, amelyben Kolozsvár díszlet-szerűsége ugyancsak hangsúlyt kapott: a művek kirajzolta közös szövegtér arra is lehetőséget ad, hogy a határon túli irodalom kategóriáját újragondoljuk. Ezek a könyvek figyelmeztetnek rá, hogy a régióhoz tartozást nem határozhatjuk meg az írók lakhelye alapján: egy irodalmi térséget sokkal inkább az ezt a helyet tematizáló, szöveggé alakító, és egymáshoz kapcsolódva közös szövegeteret is kirajzoló művek határozzák meg. De nem szeretnék ekkora terheket rakni *A hóhér házára*, a könyvnek nem az irodalomtörténeti folyamatok átrajzolása az elsődleges feladata. Azt mindenesetre jó látni, hogy bár szerzője 1990

óta Magyarországon él, Erdély irodalma a magáénak érzi a regényt, ezt igazolja a 2010-ben Tompa Andreának adott DEBÜT-díj is, amelyet az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány ítél oda az adott év legjobb elsőkönyvesének.

Kolozsvár regényeként hirdette a könyvet kiadója, „megkerülhetetlen Kolozsvár-regényként” határozta meg *Korunk*béli kritikájában Balázs Imre József. Láng Zsolt jegyzi meg, a már emlegetett *Klikkre*ben, hogy az, aki nem kolozsvári, nemigen érti a regényt – Demény vitatkozik ezzel, hogy nem értek egyet vele én sem, a Kolozsváron kívüli. Kétségtelenül másként olvassa *A hóhér házá*t az, akit a könyv a benneélés élményével is megajándékoz, de a regény legalább annyira a főszereplő lányé, mint Kolozsváré, vagyis jócskán bővíthető azoknak a köre, akik személyesen közel érezhetik magukhoz a regényt. Abban például, ahogy a lány az öltözködésével lázad, sokan megtalálhatjuk önmagunkat mi is, akik a hetvenes-nyolcvanas években nőttünk fel. Közép-európaiságunk eltérő mintázatait fedezhetjük fel abban, hogy egy cseh regényben (Irena Douskova: *Anyegin ruszki volt*) a kordbársonynadrággal lehet lázadni, meg a Magyarországon vett indiai gézruhával, *A hóhér háza* világában viszont csak az iskolai egyenruha hosszával. (A „feneked is kint van” hossz, meg a bokáig érő változat egyaránt normasértő lesz. Az egyenruha levehető, csak a ruhahossz tükrözheti az egyéniséget – kicsit olyan ez, ahogyan az *Iskola a határonban* a sapka viselésének módozataiban fejeződik ki a személyiség. A párhuzam már csak azért sem véletlen, mert a Tompánál megjelenített iskolában, amely messze nem függetleníthető az egykori Romániától, nemcsak egyenruha van, de karszám is, meg heti katonai kiképzés, vagyis ez az iskola hasonló a katonaiskolára, de akár laktanyára is.) Az egyenruhák, az egyforma konfekcióöltözékek világában (az elbeszélőnek ez utóbbiból is kijut, hiszen kislánként nővérelével együtt anyjuk munkahelyén, egy áruházban szerepelnek a vásárláshoz kedvet csináló divatbemutatókon) az egyéniség megmutatásának eszköze lesz a ruha. A boltban kapható helyett egyénileg megtervezett, leleményesen megvarrt öltözék a diktatúra kreatívössztönző hatásának szimbóluma is lehetne: a lány Shakespeare-ruhája, amelyet nagymamája készít el a nevezetes *Hamlet-bemutatóra*, 1987. február 23-ára, többrétű jelképpé változik. (Épp ezen a bemutatón, a büfében beszélget a lány a „város költőfejedelmével”, akinek kérdésére – Mi újság Pesten? – azt válaszolja: „Divat [...] mintha mindenki egyenruhát viselne”. 98.) A Shakespeare-ruha a regényben létrejövő város színházszerűségének jele is. Pontosabban annak a szimbóluma, hogy a valóság és a művészet, az élet és a fikció folytonosan egymásba csúszik, helyet cserél, hiszen olyan világ ez, ahol a nézőtérre esik az eső a színpad helyett, a nézők bújnak jelmezbe, s ahol a városba látogató vezér kedvéért, ha már lakótelepet nem sikerül, egy tízemeletnyi díszletfalat húznak fel, az ablakokban függönyökkel, odaragasztott virágokkal, hadd lássa Kolozsváron áthajtva, milyen sebességgel épül az országa. A nevezetes *Hamlet*-előadás kulisszái mögött pedig a benne játszó, Romániát egymás után elhagyó színészek személyes drámája zajlik, ugyanakkor tudjuk azt is, hogy a *Hamlet* egyébként is a *színház a színházban* egyik jellegzetes példája.

De a Shakespeare-ruha, szemben a pesti divattal, amely egy-egy időszelethez köt jellegzetes öltözékeket, azonnal nevetségessé téve a tegnapit, arra is felhívja a figyelmünket, hogy a regény szereplői sajátos időtlenségben élnek, egy olyan városban, amelyben mint ha több idő létezne egyidejűleg. A regény számomra legkedvesebb szereplője, az anyai nagymama például egy már nem létező városban várakozik türelmesen az elkerülhetetlenre, arra, hogy lebontsák a házat és egy blokkba költöztessék. Az apa pedig hóstáti kertjében kapja meg átmenetileg az időnkívüliséget: „a kertlakó pedig a maga választotta és művelte kertjében kapott néhány év felfüggesztettet önmagától, míg aztán el nem unta az örökkévalóság körforgását és visszalépett a zajló, egyirányú időbe” (161.) Ez a paradicsomi kert, ahol nemcsak a növények, de az állatok is archaikus háborítatlanságban nevelkednek, egyfajta Noé bárkájaként íratik le a regényben. Az apa, Janó pedig, akit kisebbik

lánya többször részegen lát, s akinek szaros nadrágját is ez a lány kénytelen megtalálni és kidobni, mikor apja halála után felméri az „örökségét”, annyiban is Noéhoz válik hasonlatossá, hogy a lányára hozott szégyenben és lelki megpróbáltatásban mintha a bibliai figyelmeztetés visszhangozna: „Noé pedig földművelő kezdte lenni, és szőlőt ültete. És ivék a borból, s megrészegedék, és meztelenen vala sátra közepén. Khám pedig, Kanaánnak atyja, meglátá az ő atyjának mezítelenségét, és hírül adá künnlevő két testvérenek. Akkor Sém és Jáfet ruhát ragadván, azt mindketten vállokra veték, és háttal menve takarák be atyjok mezítelenségét; s arczczal hátra meg sem láták atyjok mezítelenségét.” (Mózes 9. 20–23., Károli Gáspár fordítása) A részegen látott apa okozta trauma újabb hagyomány-sort nyithat meg: a Noéhoz kapcsolódó bibliai szöveghely, a „senki sem láthatja meg apja szemérmét” tiltás valamely változata ott volt már Nadas *Egy családregény vége* című művében csakúgy, mint Babitsnál a *Timár Virgil fiában* vagy Móricz *Kamaszok* című félbehagyott regényében.

Az apáról mondottak alapján úgy tűnhet, sajátos, hiszen nem az apa-fiú, hanem az apa-lánya viszonyt középpontba állító, vagyis aparegényként is felfogható mű *A hóhér háza*. Ezt megerősítheti, hogy az egész országot gyerekként kezelő diktátor, a néven nem nevezett félfülű is ott van a lány körül, a családban zajló események hátterében, ahogy az is, hogy a regénybeli *Hamlet* előadása is az apához való viszonyra irányítja a figyelmünket. De az anya-lánya kapcsolat legalább ekkora jelentőséget kap, az egymást követő női generációknak köszönhetően. Mégis az apa lesz az, aki az írásaival is jelen van a szövegben, azt sugallva, hogy a lány az ő ki nem teljesedett írói pályáját folytatja – az apa néhány szövegének a regénybe illesztését érzem egyedül *A hóhér háza* vitatható eredményt hozó írói döntésének. Az apának a testvérehez írt levelei, amelyekben Pista családregényéről is értesülünk, nem szervesülnek eléggé a szövegegészbe. Ami a nemíró apa és az író gyermek témáját illeti: láthattunk hasonlót már, például Györe Balázsnál, a *Halottak apjában*, Janónak és a lányának a kettőse mégis egyedi, azért is, mert itt nem egyszerűen a hallgató, olvasó apa és az író gyermek kettősét látjuk. Az író gyermek mögött, borzongató és kétségbeejtő módon, nemcsak tönkretett apja áll, hanem a magát mindenki apjának kinevező diktátor is, mintha az elbeszélő helyette is beszélne, hiszen nem menekülhet tőle. Ennek jelképi erejű megképződése, a regény egyik legjobban megoldott fejezetében, a „félfülű” születésnapjára kitalált élőkép. A kislány egyszer csak rájön, hogy egyik oldalán kék, a másik oldalán piros ruhájában a vezér szájának része lett: „*A szája vagyok, mozdulatlanul kell állnom, mint egy szobor, ha mozdulok, az ajak is mozdul velem, kinyílik és felfal engem, vagy szóra nyílik és beszélni fog általam, ömleni kezdenek a szavai, mert más szavak nincsenek is, csak az ő rikácsoló hangja, mert én, én, én tartom életben, a vérpiros ruhámmal.*” (27.)

A regény elbeszélőjének nemcsak saját történetére kell rátalálnia, de, mint minden jó regényben, arra a nyelvre is, amelyen mindez elmondható. Tennie kell mindezt egy nyelvileg rendkívül tagolt környezetben, ahol nemcsak a magyar és a román közt kell folyamatosan fordítani, de az egyes generációk közt is fordítói műveletekkel lehet kapcsolatot teremteni. A nagymama egész más nyelven beszél, mint a lány vagy az unokái: de más nyelvet beszél és ért meg a regény romániai magyar vagy magyarországi olvasója is. Ami a számunkra szükségszerű (a román kifejezések lefordítása), az egy románul tudó magyarnak fölösleges, de vannak olyan szavak is, amelyek hatóköre még az erdélyi magyarokénál is sokkal szűkebb. Egyes szavak mintha a családban öröklődnének (miként az ismét jelképi erejű ruhadarabok), az elvesztett monarchikus édent élette tovább: „a nap egén egyetlen felhő sem árnyékolja még a lipisteskedést, a szó, akárcsak a súlyos, napraforgós, nagyasszonyos pongyola, amit a kamasz lány a földön húz maga után, dédnagymamától származik, mintha mindkettő, a különleges ruhadarab és a benne való lipisteskedés, a macskásan nyújtózkodás mint életforma női vonalon öröklődne” (238.)

Kivételes szerencsének neveztem, hogy valaki 1971-ben, Kolozsváron született, és nem ironizálni szerettem volna: írói szempontból termékeny együttállás, ha a történelmi fordulópont és az életkori váltás élménye egyszerre következnek be. Az elbeszélő lány épp 18 éves, amikor „elkezdődik” a regény („*Tehát elkezdődött*”): az első pisztolylövések jelzik az elején és végén a romániai forradalmat, amely köré úgy épül a mű, hogy közvetlenül egyszer sem ejt róla szót. Felrobban egy világ, ki tudja, mi jön ezután, a lánynak (és nővéreinek) pedig azt mondja anyjuk *A hóhér háza* végén, hogy „*ti pedig azt csináltok, amit akartok, lányok*”. Láthattunk már olyat, hogy valakinek egész életére meghatározó lett az a pisztolylövés, amely az „élet közepébe” célzott: Márai Sándor, aki épp 14 éves volt Gavrilo Princip végzetes pisztolylövései idején, hosszú élete során vissza-visszatért a világ felrobbanásának és a gyermeklétből, a családból való kizuhanásának egymást felerősítő élményéhez. Kérdés még, Tompa Andrea íróként hogyan lép tovább ebből a regényből, mennyiben talál más kiindulópontot a gyermekkora nyújtotta gazdag életanyagánál. Ezúttal nem a szokásos kritikusi közhelyet kívántam átfogalmazni, a „kíváncsian várjuk a következő regényt” formulát téve kissé árnyaltabbá: *A hóhér házával* mint kezdettel a szerző magasra tette a mércét önmaga számára. *Tehát elkezdődött* egy írói pálya is, zárhatnám ezzel a nem túl eredeti fordulattal – nem is kérdés, hogy Tompa Andreával ezentúl az irodalomnak (ha innen, a kritikarovat felől nézzük) a *másik térfelén* is határozottan számolni kell.

A LATIN BETŰK

Kezdő írók kézikönyve - Minden, ami egy jó novellához és regényhez kell

Ezek ott a Gothamnál – www.writingclasses.com – nem árulnak zsákmacskát.

„Ha híres prózaírók szeretnének lenni, és választhatnánk, hogy tehetséges, de lusta vagy ügyetlen, de szorgalmas írók legyünk, az utóbbit tartanánk jó választásnak. Tény, hogy a kreativitás, a tehetség és az inspiráció sokszor megfoghatatlan tényezőként játszanak szerepet a jó prózaíróknál, a lényeg a munkabírásban rejlik.” – írja a kötet szerkesztője, az évi 7000 – azaz hétezer (!) – diákkal büszkélkedő New York-i Gotham Irodalmi Műhely dékánja, John Steele, mindjárt az előszóban.

Világos beszéd.

A *London Review of Books* 2010. szeptember 23-i száma Elif Batuman *Get a Real Degree* című ötkolumnás esszéjével indul, az írás tárgya vagy inkább alkalma Mark McGurl *The Programme Era: Postwar Fiction And The Rise Of Creative Writing* című könyve, amelyben a szerző a szépirodás intézményes tanításának a háború utáni amerikai prózára tett hatását elemzi. Batuman kritikájának elején megállapítja, hogy az egyetemi világon belül határozott szakadék érzékelhető az irodalomtanszék és a kreatív írás tanszék között, irodalomtörténészek sosem írnak a kreatív írásról, így a kreatív írással foglalkozó másodlagos irodalom tulajdonképpen a zsurnalizmus martalékává vált. Batuman finom és alapos kritikájában elmarasztalja az amúgy szintén irodalomtörténész McGurllt, mert az nem lát messzebb az időben Henry Jamesnél, és ezért olyan narratív szabadalmakat tulajdonít, mondjuk, Ken Kesey, William Styron vagy éppen James újító tehetségének, amelyeket a tizennyolcadik századi angol irodalom történetét, tehát a valódi eredetet ismerők John Bicknell, Thomas Day, Joseph Addison és Samuel Johnson nevéhez kötnek. Batuman, aki egykor a Master of Fine Arts-fokozat helyett inkább a PhD-t vette célba, megemlíti, hogy az irodalomtörténet és a kreatív írás oktatásának elkülönése az új amerikai próza meghatározó szerzői esetében a Donald Barthelme által a Nem-Tudás iránti elkötelezettségnek nevezett sajátosságához vezetett. Mint cikkének végén gúnyosan megállapítja, nem ismerni valamit, az kétségtelenül a függetlenség egy formája, de talán sok dolgot ismerni mégiscsak jobb és hatékonyabb eljárás a vágyott szellemi szabadság megszerzésére.

A legmegrázóbb talán mégis a cikk egyik, körülbelül ötvensoros lábjegyzete, amelyben Batuman elsorolja, hogy az irodalom történetének fordulatait meghatározó mesterek, Goethétől Swiften, Flaubert-en, Prouston, Tolsztojon, Kafkán, Fitzgeraldon (stb.) át egészen Beckettig, koruk melyik elit egyetemének esztétikai vagy filozófiai fakultásán szereztek diplomát.

Fordította Sári B. László
Alexandra Kiadó
Pécs, 2010
310 oldal, 2699 Ft

Byron, Caroll, Donne, Forster, Galsworthy, Greene, Marlowe, Milton, Sterne, Tennyson, Thackeray, Sterne, Wilde és Wordsworth – valamennyien a jó öreg Oxbridge neveltjei.

A *Kezdő írók kézikönyve* persze maga is rendszeres olvasásra buzdít, ha nem is bíbelődik a részletekkel.

Az efféle how-to-make-it írástankönyvekben előbb-utóbb fölbukkan a jól ismert fordulat – a szabályok arra valók, hogy megszegjük őket –, ám valahogy mégsem a szabályszegés történetéről, hanem a történeti gyökereiktől nagyrészt megszabadított algoritmusokról esik több szó.

A kézikönyv megjelenése és a magyar íróiskolák, kreatív kurzusok gyarapodó száma szerintem egyértelmű jele annak, hogy a szépírás kulturális pozíciójához kötődő magyar mentalitástörténet igazi fordulóponthoz (turning point, haha) érkezett. Az írásból írás lett, végérvényesen, a szabadidő igényes eltöltésének formája. Az úgynevezett művészetek, nagyvonalúan soroljuk közéjük az írás művészetét is, a világdizájn részévé váltak, igazi paradoxon, hogy bár az ontikus érdeklődést felváltotta az ornamentikus, a forma mégis követi a funkciót, esetünkben a szórakoztatásnak azt a változatát, ami jobb esetekben még a magaskultúrához tartozás illúzióját is megadja az erre érzékeny fogyasztónak.

A művészet giccs, mondta Szentjóbó Tamás előrelátóan körülbelül huszonöt évvel ezelőtt, közvetlenül hazaérkezése után a Stúdió Nyolcvanvalahánykának. Szegény Stúdió, alig kapott levegőt.

Úgy érti, hogy... – lihegte elhalóan.

Nem, szívem, úgy ahogy van, az egész.

Az írás „a világ tettel való megértéséből”, ebből a megalkuvás nélküli, szent törekvésből, átkozódásból és gyógyító mormogásból, a szózatból és a himnuszból info- és emótainmentté, piaci termékévé vált, az értéket legitimáló eljárást ettől fogva nem értelmezésnek vagy műélvezetnek, hanem vásárlásnak (eladásnak) hívják. Az ember történetfogyasztó lény, és ekkora mintát elemezve már könnyen leírható, miféle történetek fogyasztására szocializálódott. Az angolszászok kivételes becsben tartják a praktikus tudást, számukra nyilvánvaló, hogy ha tanulmányozzuk, hogyan működnek a sikeres történetek, magunk is képessé válhatunk sikeres történetek írására. Nyírni a füvet, négyszáz évig. Persze a piac azért elég finom szerkezet, elbírja az árnyalatokat, egyes szupermarketekben, vegyük, például Milánót, már ezerkilencszáznolcvanhatban is tizenhétféle rizs volt kapható. Párducgalócát, persze, ott se árultak, az is biztos.

Ennek a könyvnek viszont minden szava kipróbált arany.

Tettekkel ábrázolj karaktert, ne szavakkal, teremts eleven szereplőket, adj nekik célt, ültess beléjük vágyat, gördíts az útjukba akadályokat, teremts összetett személyiséget, a cselekményt konfliktusokból építsd, jellemezz párbeszéddel, legyen a regénynek eleje, közepe és vége, előbb hallgass a gátlástalan képzelgőre, aztán a szigorú szerkesztőre, tedd az írást mindennapi szokássá, öld meg a kedvenceidet, légy hű a Témához, válassz hozzáillő nézőpontot, légy következetes, fess helyszínt szavakkal, olyan későn kezd a jelenetet, amilyen későn lehet, és a lehető legkorábban szállj ki belőle, találd meg az elbeszélő hangját, és tartsd ki a legvégéig, hűtsd ki az első változatot, aztán vedd elő, írd át annyiszor, ahányszor csak bírod, elejétől végig az egészet.

Némi Arisztotelész, megbolondítva a bombabiztos hollywoodi dramaturgiával.

Persze, persze, persze.

„Alkalmaztuk-e a mutatót mind a négy módszerét? (...) A történet felütése elég gördülékeny? (...) Meg tudjuk-e indokolni, miért működik a történet jobban a mindentudó vagy az objektív elbeszélő nézőpontjából? (...) Az árulkodó részleteket sikerült kiválasztanunk? (...) Valósnak hangzanak a dialógusaink? (...) Nem feledkeztünk-e bele a helyszíni leírásába? (...) A szavakkal, a mondatokkal, és a bekezdésekkel kapcsolatos döntéseinket

sikerült a hang szolgálatába állítani? (...) Sikerült-e rátalálnunk írásunk témájára? (...) Minden apró részlet a helyére került?”

Csupa hasznos, szörnyű kérdés.

Végül is, nincs ezzel semmi baj. Legfeljebb majd „kétszáz Lenin ebédel a Moszfilm büféjében”, ahogy egykor a költő mondta. Ki gondolja még, hogy az Igazságról volna szó? Hiszen az Igazság ellehetetlenítésével foglalkoznak a komolyan vehető filozófusok körülbelül száz éve.

Néha persze történik valami váratlan. Amit nem lehet tanítani. Seb nyílik a szövegen. Senki se akarta, hacsak nem a szöveg maga.

A véres latin betűk lassan fölkeltek a földről, jó éjszakát vagy jó reggelt intettek a hársfának, fölnéztek a teliholdra, és lassú, kemény léptekkel elindultak a tenger felé.

Elég erős mondat lenne így is, nem? Tapasztalatból és képzeletből. De Hajnóczy még beszurja, zsigerből, minden szabály, közízlés és megfontolás ellenére, a „léptekkel,” és az „elindultak” közé, hogy „vérezve e vérző latin betűk”.

Fogalmazás egyes, nyilván. Felejthetetlen.

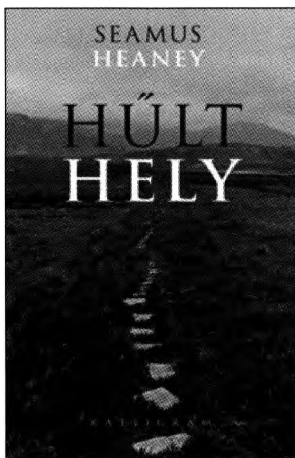
A LÁPVIDÉK SZEHEPILJE

Seamus Heaney: Hűlt hely. Válogatott versek

Egy vitán felül világirodalmi rangú (Nobel-díjas) lírai szerző munkásságából reprezentatív életmű-válogatás jelenik meg magyarul: ez evidensen jó hír. Csak még jobb lesz attól, hogy maga a megjelenés ténye egyáltalán nem evidens. A kötetet tető alá hozó három költő-műfordító-szerkesztő, Gerevich András, Imreh András és Mesterházi Mónika közül az utóbbi kettő a rendszerváltás tájékán szerezte a diplomáját, pályájuk kezdete és kulturális szocializációjuk tehát olyan időszakra esett, amikor a mindinkább széthulló, lassan már csak néhány végső tabujához ragaszkodó pártállami kultúrpolitika közegében még éppen működtek bizonyos, rövidesen elhaló automatizmusok. Ha Seamus Heaney történetesen hat-hét évvel korábban kapta volna meg a Nobel-díjat, akkor (politikailag kevésbé „problémás” szerzőről lévén szó) evidens lett volna, hogy az Európa kiad egy funkciójában a szóban forgóhoz hasonló kötetet. 1995-ben, amikor a díj végül megérkezett, ezek az automatizmusok már nem voltak sehol: a könyvek világát már a szabadpiac és az eredeti tőkefelhalmozás uralta. Majdnem-ismeretlen költő verskötetét kiadni még annyira sem volt vonzó vállalkozás, mint napjainkban. 1997-re mégis létrejött egy kötet: ugyanez a három ember hozta létre, akkor még Géher István, közös mesterü(n)k segítségével.

És kellett persze egy kiadó is. Nem tudom, kap-e valaha méltó elismerést az a munka, amelyet az idén elhunyt Deák László és gyakorlatilag egyszemélyes, „nonprofit” kiadó-vállalata, az Orpheusz a kilencvenes években végzett a könyvkiadás értékelvűségének fenntartásában, új értékek felfedezésében és közreadásában. Hogy „küldeteses” ember volt-e, azt nem merném megítélni, szívesebben maradnék az „önzetlen” jelzőnél, hangsúlyozva, hogy a könyvkiadói üzletág kevésbé barátságos közegéről beszélünk.

Az akkori kötet nem lett, nem is lehetett reprezentatív. Alig harmada volt a mostaninak, puha fedelű, csúnyácska, sajtóhibás. Érthető, ha készítőiben is hiányérzetet hagyott. Pedig már ennek is volt előzménye: Tandori Dezső szintén egyszemélyes vállalkozásban

már 1980-ban lefordított egy kis kötetnyi Heaney-verset az Európa erre szánt, új külföldi szerzőket bemutató „Új Pegasus” sorozatában. Akkor, amikor Heaney-nek még az első gyűjteményes kötete sem jelent meg, a díj és a világhír pedig homályos ígéret sem volt. És ez ismét megér egy mondatnyi kitérőt: vajon számon tartja-e valaki a Tandori-életműnek ezt a vonulatát, a kulturális importban, a horizontok tágitásában vállalt szerepét, magányos felfedezőútjait?

A vállalkozás tehát nem hagyomány nélküli. Egy másik szempontból sem. Ha már időben visszafelé haladunk, nem

Fordította Ferencz Győző, Géher István, Gerevich András, Imreh András, Mesterházi Mónika, Tandori Dezső

Kalligram Kiadó

Pozsony, 2010

384 oldal, 2900 Ft

nehéz példát találni arra, hogy két-három fiatal szerző mintegy nemzedéki küldetésének tekintí, hogy kifejezetten erre szövetkezve egy kiemelkedő világirodalmi szerzőt reprezentatív módon importáljon és integráljon a hazai kultúrába. Hasonló feladatot tűzött maga elé Vas István és Radnóti Miklós, amikor felépítették a magyar Apollinaire-t, vagy amikor Babitsék lefordították *A romlás virágait*. És akár még tovább is mehetünk: Arany és kortársai kollektív munkával létrehozták a magyar Shakespeare-t, nehéz belegondolni, hogy előttük ilyen nem létezett (hiszen az elszórt próbálkozások nem álltak össze erős és tekintélyes kulturális tényezővé), és hogy szövegeik közül néhány ma is sztenderdnek számít. E vállalkozások jelentősége felmérhetetlen a magyar kultúra folyamatainak alakításában. A magyar Shakespeare a magyar romantika egyik öntőformájává vált, Baudelaire meghatározta a szimbolizmusból és naturalizmusból építkező modern magyar irodalom számos alapvonalát. A magyar Apollinaire korpusza inkább szintetikus összefoglalója az avantgárd és az érett modernizmus eredményeinek. Ha e sorba beállítjuk a magyar Heaney-t, egy tekintetben mindenképp biztató tendenciát látunk: a recepció késése egyre csökken.

Ez a paradigma természetesen önkényes és hipotetikus. Hogy a jelen vállalkozás véghezvivői más tekintetben is megközelítik-e az itt nekik tulajdonított elődök teljesítményét, azt még nem lehet megítélni, hiszen az érvényes konvenciók szerint negyvenes (Gerevich esetében harmincas) éveik elején, összesen vagy tucatnyi kötetükkel és több tucatnyi díjukkal még jócskán fiatalnak számítanak. Itt most két kérdést mérlegelhetünk: azt, hogy hogyan végezték el a magukra vállalt munkát, és azt, hogy Seamus Heaney munkássága mitől is lett méltó és alkalmas tárgy a ilyen figyelemnek. Kissé tagoltabbá téve és közelítve a két kérdést: milyen figyelmet is követel Heaney költészete, s mennyiben kapja meg azt a jelen vállalkozás során.

Azt az egyetemes minőséget, amit a Nobel-bizottság rendszerint díjazni szokott, Heaney sajátos kerülő úton érte el: azzal, hogy a verseiben oly intenzíven megmutatózó világ valójában nagyon is *lokális* személyes és közösségi tér. Heaney többszörösen kisebbségi. Az angol nyelvű kulturális térben az ír kisebbséghez, az ír identitású kulturális térben az északír (tehát brit politikai fennhatóság alatt élő) kisebbséghez tartozik, amely ugyanakkor minoritást alkot az Egyesült Királyság politikai terén belül is. Végül – legalábbis eredendő identitásában (hiszen évtizedek óta Dublinban él, és vallási meggyőződését magánügyként kezeli) – Észak-Írországon belül a kisebbségi katolikus közösség tagja. Vagyis britnek ír, írnek ulsteri, ulsterinek katolikus. Ráadásul – a közelmúlt történelméből tudható – ezek a koncentrikus identitás-körök nem hajlamosak összesimulni, a súrlódás bármikor, bármelyik ponton túlhevüléshez vezethet.

Mit érthetünk, mit próbálhatunk visszaadni ebből itthon? Tandori az 1980-as kötet utószavát így kezdi: „A mai angol lírának ez az ír eredetű, már korántsem a legfiatalabbak között számon tartható alakja...” Vagyis innen nézve Heaney „kijött” az írségből az angolság tágasabb terébe, mint, mondjuk, G. B. Shaw vagy Oscar Wilde. És ezt a logikát sok minden támogatja, hiszen még a kozmopolitának nemigen nevezhető Yeats is többnyire Londonban élt, Joyce meg egyenesen az összeurópai hontalanság tágasságába távozott.

Pedig Heaney útja inkább fordítottja ennek: a zaklatott és homályos északír–brit identitásból (amelynek persze az ír oldala volt zaklatott és a brit homályos) költözött át az egyértelműbb és nyugalmasabb ír identitásba, Belfastból Dublinba, ahol immár világpolgárnak is könnyebb lenni. Tiltakozik, amikor beszerkesztik egy brit költői antológiába, de Ted Hughes-zal maga szerkeszt az egész angol világban népszerű antológiákat; visszatásítja felajánlott udvari költői (poet laureate) címet, de elvállalja az oxfordi professzorátust. Úgy igyekszik meghozni a személyes és karrierdöntéseket, hogy szimbolikus döntésként is vállalhatóak legyenek, ha már a szimbolikus értelmezés kikerülhetetlen. És a szimbolikus gesztusok egy irányba mutatnak: megőrizni az integritást mások érdekeséremlé nélkül. Talán ez a békés keménység az életmű értékkezőpontja is.

Mindezt azért különösen nehéz magyarul becserkészni, mert a történelmi múlt alap-
tényei (hosszú elnyomás, levert forradalmak) hasonlóak ugyan, de nálunk a nyomásnak
ellenálló identitás legfőbb hordozója a nyelv. Az ír nemzet nem a saját nyelvében él, ha-
nem az elnyomó nyelvében, amelyet hihetetlen kreativitással zilál szét, és ez a kreativitás
– az elnyomó brit birodalom világhatalmi helyzetéből következően – közvetlenül beíró-
dik a világirodalomba. „Az angol az anyanyelvünk” – nyilatkoztatja ki a *Station Island* vé-
ge felé a látomásként megjelenő Joyce. Többek között épp tőle tudjuk, hogy az írek azért
ilyen jók az irodalomban, mert nem szent nekik a nyelv, amelyet használnak.

Közelítsük meg ezt egy példával. A vers címe, *The Skunk*, egy kaliforniai borzot idéz
fel. A kecses, selymes és büszke (de bizonyos tekintetben igencsak veszélyes) kis lény es-
ténként bejár a lírai alany (az emléket felidéző „én”) kertjébe, aki ekkoriban éppen újra
felfedezte a szerelmi meghittséget, kedvesének írt leveleket a verandán, s e hangulatban
örömmel fogadta a látogatót. Az utolsó strofa időperspektívába helyezi az emléket: mind-
ezt a jelenben a meghittséget kitöltő nő egy mozdulata idézi fel, amint az alsó fiókban ke-
resi fekete hálóingét. A nő és a borz, a régi és az új élmény képe, a távoli és a közvetlen
(rövidesen beteljesülő) megkívánás úgy vetül egymásra, hogy eldöntetlen marad (nyelvi-
leg eldöntetlen tud maradni), melyik hasonlítódik melyikhez, melyik a voltaképpeni, az
autentikus élmény, amely csak a másik közvetítésével élhető át. Ebben az eldöntetlenség-
ben rejlik a vers mélyen intim (miközben férfiasan szemérmes) erotikája, és ezt kéne meg-
találnia a fordítóknak.

A feladat valójában lehetetlen, a megoldás lehetősége már ott elvész, hogy képtelenek
vagyunk személyes névmással jelezni a borz női jellegét (ami teljesen más, mintha tény-
szerűen nősténynek neveznénk). A fordító dolga, hogy lehetőség szerint enyhítse a káro-
kat, nyitva hagyja a lehetőségeket. A műgond és felelősségérzet nagyon fontos és értékes
jele, hogy a két kiadás között Imreh András átírta az utolsó szakasz fordítását. Az új ver-
zió alighanem biztonságosabb: a nő közvetlen jelenlétét teszi elsődlegessé, azaz hasonlí-
tottá. Ezzel enyhíti a lehetséges károkat (vagyis elhárítja a természetlen félreértéseket), de
az egymásba játszó jelentéspotenciálok gazdagságát is szűkíti. A végső eredmény tehát
nem egyértelmű diadal (ilyesmire a fordító amúgy is ritkán számíthat), de maga az átdol-
gozás ténye igenis diadal a szakmai tudatosság, a feladat teljes átértése tekintetében.

Ilyen átírást, helyesbítést jó néhányat találunk a két utóbbi kötet összehasonlításakor.
Tendenciának látszik egyfajta profiltisztítás: a három szerkesztőn és a vállalkozás történeté-
ben megkerülhetetlen szerepet játszó Tandorin és Géheren kívül egyedül az utószót is jegy-
ző Ferenc Győző fordításai kerültek be. Más fordítók munkáit (bár ez mindössze három
verset jelent) kihagyták vagy újr fordították. Arra is van példa, hogy egymás között válta-
nak le egy fordítást: a *Railway children* című vers a korábbi kötetben Gerevich, a mostaniban
Imreh András fordításaként jelenik meg. Ez a vers egy gyermeki tévhitet mutat be: kisko-
rukban azt hitték, hogy a sürgönydróton az üzenetek vízcseppekbe zárva utaznak. A vers
végére azonban ez az ötlet hirtelen evidenciává változik, hiszen a drótról függő vízcsepp mi-
niatúr tükörképként a teljes környező világot képes tartalmazni, benne a megfigyelőkkel.
Az újabb fordítás valóban pontosabban mutatja meg a felnőtt elme váratlan, mégis magától
értetődő felismerését, és ezzel a Heaney-vers jellegzetes működési mechanizmusát. A szög-
letesnek, darabosnak tűnő dikció felrajzol valami furcsa, olykor csaknem értelmetlenné tű-
nő ideát, majd a zárlatban minden összekattan, váratlan evidenciával értelmet nyer, ami a
korábbi darabosságának is eleganciát kölcsönöz, mintha mindez nem is lehetne másként.

Ennek a mechanizmusnak és a darabosság mögötti magától értetődő poétikai elegan-
ciának a megértése vezérli az újr fordításokat, a kötet szerkesztését. A világ szemlélteté-
se közben kimetszett apró, esetlegesnek tűnő képek és benyomások menet közben válnak
szükségszerű formává, miközben egyáltalán nem célozzák a külső forma dalszerű csi-
szoltságát. A versek úgy működnek, mint a legjobb természet- vagy tárgyfotók, amelye-

ken hirtelen az adott mikrovilág teljes működési mechanizmusa, voltaképpen értelme válik láthatóvá. A szerkesztők mintha helyenként fordítói mivoltukban is együttműködtek volna e mechanizmusok tudatosításában és megmutatásában.

Egy másik tudatos és nagyon méltánylandó törekvés, hogy igyekeznek kiteljesíteni a ciklusokat. A tartalomjegyzékben csak egyszer-kétszer szerepel már a „részletek” megjelenés, és van, ahol elkerülhetetlenül, hiszen például az 1983-as *Sweeney Astray* kötetnyi méretű ciklus, itt tehát technikai kényszer a válogatás (noha magáról a kötetkoncepcióról nem ártott volna felvilágosítani az olvasót). Kiteljesedik az eddig hiányos *Clearances* és *Glenmore Revisited*, s talán a legfontosabb ezek közül, a *Station Island*. Emellett jócskán kibővül a *Lightnings* és a *Shelf Life*, s persze a *Sweeney* is. Ez a törekvés azért különösen fontos, mert Heaney gyakran él azzal a módszerrel, hogy egy szituáció-típust, egy előfeltevés-rendszert, egy logikai elgondolást (sakknnyelven azt mondhatnánk, megnyitást) a ciklus segítségével „bejárta”, hogy kiaknázza a lehetőségeit, és hogy egy idő után ez a „megnyitás” automatizmusként épüljön be az olvasásba. A ciklusokban elgondolt versek közt sok olyan van, amit csak a cikluson belül lehet jól érteni. Ezek a ciklus-fordítások többnyire alkalmi szövétségek keretében jöttek létre.

Vannak persze a feladatnak tényleg lehetetlen részei. Heaney legotthonosabb helyszíne a lápvidék. Ez áthághatatlan kulturális különbség. Mi képtelenek vagyunk az otthonosság képzetét egy mocsárhoz társítani: rémtörténetek, lidércek, elsüllyedés, mérges gázok képzetét kapcsolódnak hozzá. Az íreknek a láp horizontálisan ismerős, belakható világ, amely ugyanakkor vertikálisan nyitott a misztikum felé (lásd még erről Joyce *Holtak* című novellájának zárlatát). Megőrizve tartalmazza őseik tárgyait, hiedelmeit, sőt teszi valóját. A lápvilág kihívásokkal teli, de nem fenyegető. Ezt a különbséget a szótári megfelelés képtelen áthidalni. A láppal mi alighanem mindig úgy leszünk, mint „ki gépen száll fölébe”, míg Heaney épp a lápvidéken találja meg azt a bizonyos járdakövet, amelynek révén hazájának nevezheti azt a földet.

És ez az a pont, ahol szóvá kell tenni a könyv egyetlen komoly hiányosságát (amelyre korábban már utaltunk is). Heaney egész programja bizonyos előzetes ismeretekre épül, amelyek az ír olvasónak jellemzően megvannak, a magyar olvasónak jellemzően nincsenek. Ahogyan mi nem értjük (vagy félreértjük) az ő lápvidékeket, úgy értik félre mások a mi pusztánkat. Ezt csak külső segítséggel, azaz tárgyi jegyzetekkel lehet áthidalni. Végjegyzetekkel természetesen, amelyek nem zavarják az olvasást, s amelyek használata (szemben a lábjegyzetekkel) opcionális. Úgy sejtem, hogy ez a hiány nem a szerkesztőkön múlt, hiszen ők (ez fordítói és szerkesztői munkájukból egyaránt kiviláglik) nagyon pontosan értik az efféle kulturális transzfer működését. Inkább a kiadó gondolta úgy, hogy a versnek magáért kell jótállnia, ahhoz nem kell jegyzet. Pedig honnan tudná a magyar olvasó, hogy ki az a Sweeney? (Legfeljebb T. S. Eliot verseiből emlékezhet a névre, de az az emlék itt nem segít, inkább csak bajt okoz.) Honnan tudhatná, hogy „Station Island” évszázadok óta bűnbánó zarándokutak helyszíne, és hogy az egyes „állomások” a zarándoklat állomásai? (Ebben persze segít valamelyest az ügyes címválasztás: „Kálváriasziget” – ugyanakkor ez a cím éppenséggel nyugodtan utalhatna az egész ír szigetre is.) És honnan kéne tudnunk, hogy kik az egyes állomásokon megidézett holtak? Mi talán elvárhatjuk egy magyar antológia külföldi olvasójától, hogy tudja, hol lakott itt (vagy egyáltalán ki volt) Vörösmarty Mihály?

Ez tehát olyan hiány, amely megingatja némiképp a könyv alapfunkcióját: egy kortárs klasszikus bevezetését a magyar irodalom életébe. A szerkesztők és a fordítók munkájának értékéből ez mit sem von le: nemzedéken belüli és nemzedékek közötti összefogással sikerült létrehozni egy maradandó, évtizedekre etalonként szolgáló kulturális objektumot, önkéntes munkában véghezvinni egy az irodalmi rendszer logikája szerint időszerű, sőt elkerülhetetlen, nagyszabású transzfer-műveletet. Így kell ezt. Mint a nagyok.

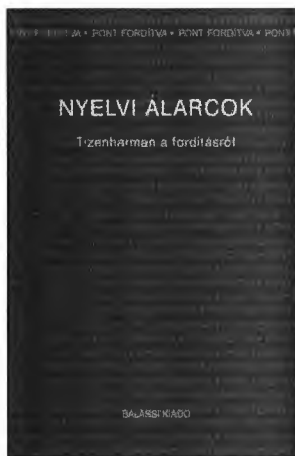
FÉL LÁBBAL TÁNCOLNI

Jeney Éva–Józan Ildikó: *Nyelvi álarcok. Tizenhárman a fordításról*

Öt évvel ezelőtt a Balassi Kiadó *Pont fordítva* címmel új sorozatot indított, melynek azóta már a tizedik kötete is napvilágot látott. A sorozat felett bábáskodó Józan Ildikó és Jeney Éva elmondása szerint¹ a pont lehet egyszerű írásjel, amely fordítva – bárhonnan nézzük is – ugyanaz marad; utalhat ugyanakkor az azonos írásképzű, „híd” jelentésű francia szóra is, amely régóta használatos fordításmetafora. A „pont fordítva” leginkább azonban „épp ellenkezőleg”-nek értelmezhető, s talán ez fejezi ki legszemléletesebben az egyes kötetekben körüljárt kérdésekre adott – gyakran egymásnak teljesen ellentmondó – válaszok sokféleségét, s általában véve a sorozatban bemutatott néző- és álláspontok rivalizálását.

A *Pont fordítva*-kötetek többsége tanulmánygyűjtemény, de akad közöttük interjúkötet, szöveggyűjtemény, sőt eddig kiadatlan forrásszöveg is („Hadúr megfizet érte, reméljük!” – Illyés Gyula és Gara László levelezése 1939–1966, 2007). A Bevezető Gábor-féle *Véres aranykor, hosszú zsákutca* megjelenésekor még csak találgatni lehetett „vajon mi is lesz”² ebből a sorozatból, a görög és latin klasszikusok fordításáról szóló tanulmánykötettel (Hajdu Péter–Polgár Anikó [szerk.]: *Papírgaluska*, 2006) azonban egyértelműen a fordítás került a fókuszba. A 2007 óta megjelent kötetek kerek egészbe illeszthetők: egymással hol szemben álló, hol átfedésben lévő körcikkek gyanánt rendeződnek a fókuszpont köré fordításelméleti és -gyakorlati, magyar és világirodalmi megközelítések, forrásszövegek és elmélkedések.

A 2007-es *Kettős megvilágításra*, amely Szent Jeromostól a 20. század végéig főként angol, német és francia nyelvterületen napvilágot látott „fordításelméleti” írások magyar fordításait tartalmazza, 2008-ban egy olyan szöveggyűjtemény (Józan I. [szerk.]: *A műfordítás elveiről*) következett, amely a magyar „(mű)fordításelméleti” gondolkodás történetét követi nyomon. Az elmélet azért kívánczik idézőjelbe, mert fordításkutatói berkekben megoszlanak a vélemények arról, vajon a fordítással kapcsolatos (a paratextusban különösebb tudományos igény nélkül, sokszor inkább csak a konkrét fordításokhoz fűzött magyarázat céljából megfogalmazott) gondolatok mennyiben tekinthetők a fordításelmélet részének. A – mondjuk úgy – gondolati síkot gyakorlati szemlélet váltja fel a sorozat két másik, szintén 2008-ban megjelent kötetében. A *Túl minden határon* a magyar irodalom külföldi jelenlétét vizsgálja, a

¹ http://www.prae.hu/prae/articles_ny.php?aid=2110.

² Rónai András: „A dialógus egyik esélye”. *Jelenkor*, 46, 2006/9., 936.

Balassi Kiadó
Pozsony, 2008
268 oldal, 2210 Ft

Nyelvi álarokban megszólaló 13 fordítóval pedig a világirodalom magyarra ültetéséről beszélgetnek az interjúkészítők. Ez utóbbi a sorozatnak a nagyközönség érdeklődésére talán leginkább számot tartó kötete.

A fordítói berkekben kevésbé járatos olvasónak megkönnyíthetné a dolgát, ha az „álarcos” beszélgetések előtt vagy között az interjúalanyokat, fordítói munkásságukat röviden bemutató ismertető is helyet kaptak volna. A vélhetőleg tudatos szerkesztési koncepció, a kétségtelen (és kicsit az egész sorozatra jellemző) belterjesség azonban izgalmas kalandnak is tekinthető. Az interjúkban elejtett életrajzi utalásokból, a kérdésekre adott válaszokból az avatatlan olvasók számára is összeállnak a pályaképek és a fordítói felfogások. És ha elfogadjuk, hogy egy ilyen kötet szerkesztését óhatatlanul befolyásolják személyes tényezők, a belterjést máris inkább bensőségesnek – sőt akár hitelesebbnek is érezhetjük.

A *Nyelvi álarokban* időben, valamint szellemi és földrajzi értelemben a miénktől és egymástól is többé-kevésbé távol eső irodalmak fordítói szólalnak meg. Csehy Zoltán például egy személyben közvetít ógörög, ókori és neolatin, valamint kortárs amerikai gay költőket. A nagy nyugati nyelvek közül az angolból fordítókat egyedül a poliglott Nádasdy Ádám, a franciásokat Lator László, Lackfi János és Rába György is képviseli (a franciás „túlsúly” egyébként a sorozat egészére jellemző). Németből a megszólalók közül csak Parti Nagy Lajos dolgozik (aki leginkább nyersből „magyarít” [178]). Déri Balázsék mellett a szintén nem tipikusan „klasszikus filológus” Szepessy Tibor is helyet kapott a kötetben; ahogy jó néhány kisebb nyelv fordítói is. Schütz István hihetetlen nyelvtudása az albántól a finnig terjed, és Kúnos László révén a többi északi nyelv sem maradt ki a sorból. Közvetlen szomszédainkat azonban csak az időközben elhunyt Csiki László és Tózsér Árpád képviselik. Az orosz terület teljesen lefedetlen maradt – keletről csak a földrajzi és kulturális szempontból is igen távoli (indiai) nyelvek fordítója, Bangha Imre beszél. A paletta kétségkívül széles, sajnálatos tény azonban, hogy a spanyol nyelvű irodalmak egyetlen fordítója sem szólal meg a kötetben.

Az is vitathatatlan, hogy a szintén alulreprezentált prózafordítással kissé mostohán bánnak a megszólalók. Néhány fordító (például Csiki László, Kúnos László) említést tesz, mintegy mellékesen, prózafordítói tapasztalatairól, ám sietnek hangsúlyozni: a vers/dráma „az más”. Amivel persze nehéz nem egyetérteni. A *Kettős megvilágítás*ban szereplő elméleti szövegek is bizonyítják: nyelvtől-kultúrától függetlenül, az igazán izgalmas dilemmák a szent szövegeken kívül kezdetektől fogva a vers- és a drámafordításokhoz kötődnek.

Bár – részint a forrásnyelvek és -szövegek sokfélesége miatt – a témák számtalan irányba ágaznak, a *Nyelvi álarok* koherenciáját a megszólalók egymásra vonatkozó utalásain kívül jó néhány egyéb kapcsolódási pont garantálja. Több szál összefut például a legendás Európa Kiadó körül. A fordítástörténeti mellett kultúrtörténeti szempontból sem elhanyagolható műhely kapcsán a fordítás kiadói kontextusáról és a pártállami idők cenzurális körülményeiről is értesülünk. Nehéz egyértelmű választ adni a felmerülő kérdésekre: vajon milyen hatással van irodalmunk mai állapotára, hogy az előző rendszerben sok költő és író egyéb megnyilvánulási lehetőség híján fordítással töltötte az idejét? És hogyan értékeljük az egykori szocialista országok, illetve azok nemzetiségei közötti erőltetett, ideológiailag meghatározott kultúrkapcsolatokat? Kúnos László szerint a rendszer abnormalitása egyértelműen pozitív eredményt hozott kiadói területen: a politikai korlátok ellenére igényes szűrőmunka, aktív fordítói tevékenység folyt. Rába György egyenesen a „magyar versfordítás aranykorának” (192) tartja a személyi kultusz idejét, Csehy azonban másképp értékeli a helyzetet: ő nem kedveli a múlt rendszer intézményesült struktúrája

szülte fordítótípust, aki amolyan „fordítógyári” munkásként nyersfordításból, tervszerűen dolgozik. Az Európához való viszony kapcsán tehát kitapintható a kötetben egy törésvonal, amely a másik fontos kapcsolódási, vagy inkább viszonyítási pont: a nyugatos fordítói hagyomány kapcsán mélyül el igazán.

A legtöbb beszélgetésből egyértelműen kiderül, ki hogyan viszonyul a nyugatosok örökségéhez (amelyről Lator László tankönyvbe illő történeti áttekintést, Rába pedig precíz, reális képet ad), s az is, hogy e viszonyulás nem feltétlenül életkor- vagy generációfüggő. A harmincas éveiben járó Lackfi például egyértelmű elismeréssel fordul a nyugatos elődökhöz. Számára Babits, Szabó Lőrinc és Tóth Árpád Baudelaire-kötete máig érvényes versfordítói sztenderdet teremtett. A hasonló korú Csehy Zoltán vele szemben nevétségnek tartja a nyugatos beszédmódot és „vadászösztönt” (22). A fordításnak ő kizárólag akkor látja értelmét, ha a kortárs irodalomhoz csatlakozik. Déri Balázs is tudatosan igyekszik szakítani a „műfordítós” hagyománnyal, a (poszt)nyugatos „manírokkal” (55), és inkább a saját versnyelvéhez közel állóan fordít. Érdemes elgondolkodnunk azonban, hogy ezek az elvi elutasítások mennyiben jelentenek valós szembefordulást a *Nyugat* fordító-nemzedékeinek szemléletével?

Déri 2006-ban megjelent Kavafisz-kötetében (*Alexandria örök*) a Somlyó György- és Vas István-féle korábbi magyarításokkal ellentétben a rímeket, összecsengéseket elhagyva a grammatikai-retorikai struktúrákra koncentrál, s még Kavafisz kifejezetten kötött zeneiségű költeményeit is szabad versben ülteti át magyarra. Az ő Kavafisza XXI. századi versnyelven szól, amelyben a formai helyett a gondolati struktúra dominál. Csehy Zoltán szerint Déri műfordítói gyakorlata „radikálisan szembeszegül”³ Somlyóékéval. Valóban „radikálisan” különbözik-e a két gyakorlat? Beszélhetünk-e Déri fordításai kapcsán a kötetben is sokszor emlegetett műfordítói paradigmaváltásról?

Csehy is hangsúlyozza, hogy Déri „az antipoétikus beszédmódnak nagyjából azokat az aspektusait hozza játékba, melyeket ma tartunk annak”⁴. Felmerül azonban a kérdés: nem ugyanezt tették-e Somlyóék is a maguk idejében? Hiszen ők is a saját korukban antipoétikusnak tartott eszközökkel fordították Kavafiszt – csak hogy azok mára bevonultak a költészet eszköztárába, így fordításaik mostanra (helyenként túlzottan is) veretesnek tűnnek. Innen nézve tehát aligha beszélhetünk radikális szembenállásról: a különbség nem a fordítói stratégiákból, hanem a magyar versnyelv fejlődéséből fakad.

Formai szempontból talán „radikálisnak” tűnhet a különbség, ám Dunajcsik Mátyás⁵ itt is egy érdekes ellentmondásra hívja fel a figyelmünket. Az, hogy Somlyóék Kavafisz antik strófáit felező tizenkettesben, vagyis a maguk idejében „legotthonosabb” versformában magyarították, vitathatatlanul a *domesztikáló* paradigmához közelíti őket. Napjainkban azonban éppen a szabad vers a legotthonosabb versforma. Nem ugyanolyan kisajátító stratégiával állunk-e tehát Dérinél is szemben, amilyenell a nyugatosokat szokás vádolni? Nem ötlenek-e véletlenül eszünkbe Kosztolányi rímes antikjai? És ha jobban belegondolunk, nem egyértelmű kisajátítás-e az, hogy Kavafiszt Déri a saját versnyelvén beszélgeti? Vagy hogy – Csehyhez hasonlóan – fordításait a kortárs magyar irodalom részévé kívánja tenni? Nyilvánvalónak látszik, hogy a posztkolonialista hatásra napjainkban oly népszerű „domesztikáló–nem domesztikáló” ellentétpár nem alkalmas a Déri-féle és a hagyományosnak mondott fordítói magatartás szembeállítására, az állítólagos paradigmaváltás lényegének megragadására.

³ Csehy Zoltán: Legalább két Kavafisz. *Jelenkor*, 49, 2006/7–8., 814.

⁴ K. P. Kavafisz: *Alexandria örök*. Budapest, 2006, Kalligram, p. 272.

⁵ Dunajcsik Mátyás: Kavafisz – hányszor is? *Holmi*, 2007/4.

A nyugatosok és a kötetben megszólaló mai versfordítók némelyike (pl. Lator, Lackfi, Rába) inkább abból a szempontból állíthatók szembe Dérirel, hogy ők hisznek a versek költői újratehertheségében, Déri pedig a vers globális rekonstrukciója helyett csupán egy általa fontosnak tartott aspektusra: a vers retorikai-grammatikai szerkezetének rekonstrukciójára koncentrálnak. Fordításaiban a költészeti és a filológiai szempontok közül egyértelműen az utóbbiak dominálnak, ami a forma helyett – szándéka szerint – az értelem oldalára billenti a fordítástörténet kezdeteitől billegő (nálunk a nyugatos örökség súlya alatt régóta a másik oldalra húzó) mérleget. A magyar költők teremtette-képviselte műfordítói hagyománnyal Dérinél tehát – Csehy szavaival élve – „a szó kimondásába és elhelyezésébe vetett hiten” alapuló, a franciáknál régóta domináns filológiai szemlélet feszül szembe. Rába György szerint ez a szembenállás részben civilizációs eredetű (a mi irodalmunk Kazinczyék korában formahű fordításokra szorult, s e hagyomány öröklődött tovább), részben pedig a költőiség különböző felfogásából ered (a franciáknak elegendő az asszociációk, költői képek, szinonimák kifejező ereje). Bár amit a francia költőiség-felfogásról mond, csak a modern francia (és nem csak a francia) lírára igaz – mégis magyarázatot ad arra, miért tűnik József Attila vagy Nemes Nagy Ágnes avítottak rimes francia (vagy angol stb.) fordításban.

A törésvonal mindenesetre éles: Lator László egy közepes, de formahű fordítást is többre tart a legjobb költői prózában lefordított versnél; Lackfinak pedig egyenesen „féláll a hátán a szőr” (90), amikor franciául egyetemi tanárok „fordította” tudós prózában lát viszont egy verset. „Tökéletes megoldást nyilván hiába is keresnénk – mondja –, de mégis jobb egy művétag, mint fél lábbal sántikálni.” (91) Kétségkívül nehéz választás, amit a fél lábat választók ingadozásai is bizonyítanak. Déri az interjúbán elmondja, hogy csak néhány évvel ezelőtt, katalán barátai hatására változott meg a véleménye a korábban általa is művelt formatartó fordítás értelméről. Másoknál is előfordult, hogy nyugati hatás írta felül a nyugatos: Bangha Imrében például az Oxfordban megismert posztmodern elméletek tudatosították a fordítás korlátait, illetve hogy minden műnek több lehetséges olvasata van (bár az interjúbán mond olyat, hogy vannak a versekben „helyek, amelyekben én nem vagyok biztos, hogy mit akar mondani a költő” [15]...). Lator László vele szemben kimondottan elutasítja a dekonstrukcióval összefüggő elméleteket. (Az interjúkat olvasva az embernek rendre olyan érzése támad, mintha az alanyok nem a kérdezőknek, hanem egymásnak válaszolgatnának.) A fordítói szemléletek mindenesetre elválaszthatatlannak tűnnek a háttérükben álló, többé-kevésbé tudatos irodalom- és/vagy nyelvelméleti, filozófiai meggyőződésektől, irányzatoktól. Ami a *Pont fordítva* sorozat számára hatalmas perspektívát jelent...

Csehy Zoltán is egyértelmű elvi állásfoglalással, a „rekonstruált múlt” (19) eszményének elutasításával indítja a kötet elején helyet kapott, vele készült interjút. Fordítói szemlélete több ponton érintkezik a kötet végén megszólaló Szepessy Tiboréval, akinek „eleven és nem fordításszagú magyar átültetés”-eiben (231) az antik korhoz kötődő kollokvialis fordulatok nem szövegszerűen, hanem a mai magyar nyelvhasználatban működő megfelelőjükkal szerepelnek („előkeresem a többit is, ami még a sutban hever, s ha újakat írok, azokat sem rejtem véka alá” [231]). Bár e példákkal szembesülve utólag elbizonytalanodik megoldásain, Szepessyt az interjúkészítők mégis egyes mai tendenciák „előfutárának” (233) tekintik. E tendenciák alatt nyilvánvalóan nem a Déri-féle kvázi-interlineáris forrásszöveg-leképezést értik, hanem a(z) egyébként metrumpárti) Szepessyre jellemző célnyelvközpontú, értelmező szemlélet érvényesülését – amelynek szintén jelentős hagyományai vannak a nyugati fordítástörténetben. Nemcsak a nyugatos hagyomány mentén fut tehát végig egy törésvonal a kötetben, hanem a nyugati hagyományon belül is: egyfelől a már sokat emlegetett filológusi hozzáállás, másfelől a hermeneutikai gyökerű,

értelempárti fordítói szemlélet között. Kicsit leegyszerűsítve, a Szepessy-interjú egy másik fordításelméleti alapdichotómiára: a szó szerinti fordítás és az értelem szerinti fordítás – szintén „hagyományosnak” tekinthető – szembenállására irányítja az olvasók figyelmét. S bár e kötet a benne megszólalók többségéhez hasonlóan nem foglalkozik elméleti kérdésekkel (többen kifejezetten kétségbe vonják a fordításelméletek értelmét és/vagy hasznát), a legalapvetőbb kérdések, problémák, dichotómiák kidomborításával egyfajta indirekt fordításelméleti bevezetőként – és kedvcsinálóként – is használható (például egyetemi kurzusokon). A sorozat szerkesztőinek hála az érdeklődők a már említett *Kettős megvilágítás*on kívül kitűnő háttérszövegeket és -tanulmányokat találhatnak például a szó szerintiség kérdéséhez a sorozat nemrégiben megjelent, *Szó és betű szerint a világ* címet viselő tizedik kötetében.

Az értelem- és célnyelvközpontú tendenciák kibontakozásának „igazi” terepén, a drámafordítások világában is érdekes módon artikulálódik a forma vs. tartalom vita a *Nyelvi álarckokban*. Kúnos László határozottan elutasítja a jelentések elvesztésének veszélyével fenyegető „verskényszert”, és a fordítónak a szöveg, a jelentés iránti elkötelezettségét hangsúlyozza. Az általa is méltatott Nádasdy Ádám – régi tanítvány-beszélgetőpartnerét kissé meglepve – forma és tartalom közül egyértelműen az értelem szinonimájaként használt tartalomra voksol, s bizonyos esetekben egyenesen „felelőtlennek” (161) tartja a tartalmi hűséget feláldozó fordítókat. Az interjú egy későbbi pontján azonban roppant szimpatikus logikával mégis a rímek mellett érvel: „a rímelés az eredetiben is, a fordításban is nagyon idétlen dolgokat indokol meg. De (...) érdemes fölemelni vele a szöveget”. (174) Tehát nem alárendelni a rímeknek a tartalmat, hanem felemelni velük a szöveget... mi-csoda különbség! A választás itt nem a műláb és a fél láb között, hanem a fél lábbal sántikálás és a fél lábbal táncolás között van. Ennél találébban a kötetben szereplő tucatnyi fordításmetafora egyike sem tudja kifejezni a fordítói munka időnként emberfeletti, mégis felemelő kínjait.

Az újrafordítások témája a következő azok sorában, amelyek a kötet koherenciáját biztosítják, és párbeszédbe vonják az interjúalanyokat. A megszólaló versfordítók többsége által szükségesnek látott újrafordítások kapcsán ismét többféle szemlélet ütközik, melyek többnyire logikusan következnek a műfordítói hagyományhoz való viszonyulásból. Miközben Déri tercinák nélküli Dantéért, hexameterek nélküli Homéroszért kiált, a formamatartó paradigmában gondolkodó Lator az (újra)fordíthatóság határaitra hívja fel figyelmünket (szerinte néhány vers – például *A Mirabeau-híd* – rímszerkezete miatt lefordíthatatlan, ezért az újrafordításával sem érdemes próbálkozni); illetve Lackfival együtt a versújrafordítás íratlan szabályait hangsúlyozza, s alkalmazza is a gyakorlatban (átvételek tudatos elkerülése stb.).

A dráma-újrafordítások iránti igény, ha lehet, még egyöntetűbb –, s függetlenebbnek is tűnik a fordítói szemlélettől: Kúnos László és Lackfi János számára egyformán nyilvánvaló, hogy a folyamatosan változó, élő nyelvvel közvetlen kapcsolatban álló dráma nem engedheti meg magának az érthetlenséget vagy a korszerűtlenséget. Itt a módszereket illetően is tompábbak a különbségek. A drámáknál mintha Lackfi is lazábban bána a fordítói illemmel és hagyományokkal: Maeterlinck kapcsán a korábbi verziók sajátjuknál jobbnak talált megoldásainak utólagos átvétele mellett érvel, sőt még a hazai klasszikusoknak a(z angol nyelvű Shakespeare-adaptációkhoz hasonlatos) magyar nyelvű „újrafordításait” is pártolja. A drámafordításaival párhuzamosan született átiratai pedig ékesen bizonyítják, hogy nem feltétlenül kell paradigmákat döntögetni ahhoz, hogy a kortárs irodalomhoz kapcsolhasson akár egy klasszikust is mai fordítója.

Az átiratok témája egyébként szinte mindegyik interjúban felmerül, egyrészt Kovács András Ferenc (KAF) szintén 2006-os *Hazatérés Hellászból* című kötete, másrészt Parti Nagy Lajos munkái kapcsán. Ám a vélemények itt mintha nem a fent említett törésvonalak mentén sorakoznának: az interjúalanyok között nem szereplő KAF átiratai a megszólalók többségében (Dériékben éppúgy, mint Latornál) inkább ellenérzéseket, Parti Nagy munkái ugyanakkor szinte egyöntetű elismerést váltanak ki. Vajon mi állhat az eltérő megítélés hátterében? Könnyebb volna elfogadni az átiratokat színpadon, mint egy verseskötetben? „Egy regénnyel, egy verseskötettel eszembe sem jutna elkövetni ilyesmit.” – mondja maga Parti Nagy is az interjúban (186). Érzésem szerint azonban a KAF-féle átiratok elutasítása inkább az egyértelműség hiányával magyarázható. Parti Naggyal ellentétben – aki így definiálja szóban forgó munkáit: „talán átiratok. Esetleg: magyar szövegek. Bármi, csak ne lehessen fordításnak tekinteni őket” (185) –, KAF-nál éppen arra megy ki a játék, hogy az átiratok és a saját versek is fordításnak tűnjenek, ami szigorú fordítói szemmel nézve etikátlan, ergo elfogadhatatlan. Az eredeti és a fordítás közötti viszonyok KAF-féle eldönthetlenségi relációkba vonásáról egyedül a szintén nagy – de mindig fair – „szövegjátékos” Lackfi nyilatkozik pozitívan, aki fordítói szemüvegét (álarcát?) levetve a posztmodern szövegjáték-konceptió részeként – játékként – tudja értékelni az átiratokat.

Az álarccal el is érkeztünk a kötet egyik meghatározó, valószínűleg ezért címadóvá lett motívumához. Lackfi a „legjobb fajta maszkpróbálgatás”-ként (88), Csiki László egyfajta „szerepjáték”-ként (37) emlegeti a fordítást, s szinte minden beszélgetés érinti az interjúk – és általában véve a műfordítás-elmélet – központi kérdését: vajon hol végződik az eredeti szerző, és hol kezdődik a műfordító? A *Nyelvi álarcok* mögül e kérdés kapcsán is tucatnyi meggyőződés lép egymással összefüggésbe-összeütközésbe. Az egymást követő interjúkat egymáshoz, illetve bizonyos kapcsolódási pontokhoz viszonyítva mégis kerek képet kapunk a magyar műfordítás mai helyzetéről, meghatározó személyiségeiről és tendenciáiról. Ugyanez elmondható a sorozat egészéről is: a *Pont fordítva* kötetek színes borítóival lefedett szeletekből egyre teljesebb és izgalmasabb kép kerekedik ki a műfordítás hazai és határainkon túli múltjáról és jelenéről, elméletéről és gyakorlatáról.

EL A KEZEKKEL A MAGYAR FILOZÓFUSOKTÓL!

A Magyar Nemzet méltatlan támadássorozatot indított a magyar filozófia, esztétika és klasszika-filológia kiváló képviselői ellen. A célba vett személyek, többek között Bacsó Béla, Heller Ágnes, Radnóti Sándor, Steiger Kornél, Vajda Mihály és Weiss János a kortárs magyar bölcsészet legjelentősebb alakjai közé tartoznak. Ezt tanulmányok és kötetek sokasága támasztja alá és tanítványaik, kollégáik, vitapartnereik személyes tanúsága igazolja. Aki őket politikai kegyenceknek, sikkasztóknak, rablóbandának állítja be, az nemcsak a filozófusokat sérti meg, hanem a magyar tudományos életet. Tudomány és társadalom szembeállítás komoly károkat okozhat a mai magyar kultúrának.

Természetesen mindenkinek joga, a sajtónak pedig egyenesen feladata, hogy pályázaton elnyert közpénzek felhasználását firtassa. Csakhogy itt nem erről van szó. A támadásban semmiféle komolyan vehető tudományos vagy szakmai érv nem hangzott el, a cikkek tele vannak csúsztatásokkal, ártó szándékuk nyilvánvaló. Hangnemük, logikájuk egyes elemeiben emlékeztet a huszadik században már megélt értelmiség-ellenes kampányok stílusára.

A megtámadott filozófusok anyagi felelősségét vizsgálják meg az erre hivatottak, ha ennek szükségét látják. Mi azonban, azok a szerkesztők és kiadók, akik tanulmányaikat, könyveiket olvassuk, akik írásaikat gondozzuk és kiadjuk, akik műveiket tanítjuk, vagy épp vitatkozunk velük, akik meg vagyunk győződve a megtámadott filozófusok szellemi rangjáról, tudományos felkészültségéről, akik nem vonjuk kétségbe az érintettek szakmai és etikai megbízhatóságát, akik olvasóik, kollégáik, tanítványaik, szerkesztőik, barátaik vagy csak távoli tisztelőik vagyunk,

**elhatárolódunk az ellenük indított lejárató-kampánytól,
és nem biztosítunk fórumot az ellenük irányuló, szakmailag
megalapozatlan, politikai célú támadásoknak.**

Aspecto
A Vörös Postakocsi
Balkon
Beszélő
BUKSZ
Ex Symposion
Fordulat
Irodalmi Páholy
Jász Attila, az Új Forrás főszerkesztője
Jelenkor folyóirat
Jószöveg Műhely Kiadó
Kalligram Kiadó és folyóirat
Kijárat Kiadó
Literatura

Magyar Lettre Internationale
Metropolis
Műút
Noran-Libro Kiadó
Nyerges Gábor Ádám, az Apokrif
főszerkesztője
Ókor folyóirat
Parnasszus
Revizor
Szénási Zoltán, az Új Forrás
szerkesztője
Thalassa (Imago Budapest)
Varga László, a Helikon főszerkesztője
Závada Pál, a Holmi szerkesztője